

MENNESKER OG STEDER I ET NORDNORSK LANDSKAP

EN STUDIE AV LANDSKAPSFORSTÅELSE OG LANDSKAPSBruk FRA
JERNALDEREN TIL NYERE TID.

ARK 3900

Jon Gunnar Blom

*Mastergradsoppgave i arkeologi
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Institutt for Arkeologi og Sosialantropologi
Universitetet i Tromsø
Våren 2012*

SAMMENDRAG

I denne oppgaven har jeg benyttet et variert kildemateriale for å belyse landskapsbruk og landskapsforståelse i et fleretnisk perspektiv. Det området jeg har valgt ut for analyse er den sørlige delen av Troms fylke og den nordlige delen av Nordland fylke, i alt 24 kommuner (16 i Troms, 6 i Nordland). I dette området har vi belegg gjennom arkeologiske og historiske kilder for at det har vært bosatt og brukt av norrøne/norske og samiske mennesker fra og med jernalderen og opp til i dag. Ved siden av å se på arkeologisk materiale, stedsnavn, samiske hellige steder, historiske kilder, sagnmateriale og landskapet i seg selv, vil jeg diskutere teoretiske problemstillinger knyttet til begreper som *etnisitet* og *landskapsforståelse*. Jeg har også tatt for meg den forskningshistorikken til den nordnorske jernalder- og middelalderarkeologien og sett på hvordan landskap og etnisitet har vært fremstilt i disse arbeidene. Det sentrale i oppgaven er å se på forholdet mellom mennesket og landskapet, og forholdet mellom mennesker i landskapet.

-Istinderne er kanskje de allervakreste fjelde i Troms fylke, og naar de en sommernat gløder i midnattens sol er de vidunderlige i sin majestætiske skjønhet.

(Sæter 1926:7)

FORORD

Jeg har vokst opp “i skyggen” av Istindan, en markant fjellformasjon som ligger i grensetraktene mellom Målselv og Bardu kommune i Midt-Troms. Den nærmeste naboen til min hjemgård er Bardufossen, som kan høres buldrende i sitt juv, når vannkraftverket anser det for nødvendig å lette på vanntrykket. Kjører du en sommerdag over den lille brua som går rett ved siden av Bardufossen vil du nesten garantert møte på turister fra både fjern og nær som knipser bilder, filmer eller bare skuer ut over fossefallet, enten de er hengende halvveis over rekkverket på brua eller sitter trygt i sine biler og busser som snegler seg tålmodig over bruspenet. Foruten å være et populært mål for toppturister har Istindan en ikonisk verdi for mange i lokalsamfunnet. Disse fjellene har gitt navn til flere bedrifter og foretak, og ofte er deres form også representert på deres logo¹. Disse fjelltraktene er også bakgrunn for flere myter. Her skal en same på begynnelsen av 1800-tallet ha funnet en sølvvåre og gjort seg rik, men funnstedets beliggenhet holdt han for seg selv. På Johaugen, like nord for Istindene, skal en kobbergryte full av penger ha blitt gravd ned av tre samer (Sæter 1926, Pers.Med. Rigmor Sagmo Lundberg 2012). Virkningen som disse stedene har på mennesker og som gjenspeiles på forskjellige måter i samfunnet, er noe jeg egentlig ikke har fundert så mye på før jeg flyttet fra Bardufoss.

¹ www.istind.no (Istind Profil AS), www.istindguidan.no, www.istindportalen.no, Istind Eiendom AS.

Kanskje er det noe med akkurat det å komme tilbake et sted og se det med nye øyne. Kanskje er det når man reiser fra et sted man har tilbragt mesteparten av sitt liv på, at disse stedene virkelig åpenbarer seg gjennom sitt fravær.

Under studietiden i Tromsø fikk jeg øynene opp for samisk forhistorie og de komplekse relasjonene mellom de folkene som har bebodd denne landsdelen i flere tusen år. Dette er noe av det som har inspirert meg til å studere landskapsforståelse i seg selv og i et fleretnisk perspektiv. Konkrete problemstillinger, avgrensninger, målsetninger og metoder endret seg noe underveis i arbeidet med denne oppgaven, men fokuset på landskap og etnisitet har stått fast. I forbindelse med feltarbeidet til denne avhandlingen har jeg fått støtte til utstyr og reiseutgifter via LARM-prosjektet².

En stor takk må rettes til min veileder Marianne Skandfer. Uten hennes kunnskaper, innsikt, kritikk og oppmuntring kan jeg ikke se for meg at denne oppgaven hadde blitt fullført. Den støtten og de gode råd jeg har fått av seminarleder Bjørnar Olsen og mine studiekamerater gjennom disse to siste årene har vært til uvurderlig hjelp. For alle som har gjort mine år som arkeologistudent ved Universitetet i Tromsø til en tid jeg vil minnes med stor glede, gir jeg min dypeste takknemlighet. Takk til Rigmor Sagmo Lundberg, Kjell Hanstad, Leif Skoglund og alle andre som har hjulpet meg i mine feltundersøkelser. Til sist vil jeg takke min flotte familie for all støtte og oppmuntring jeg har fått gjennom studietiden.

Denne oppgaven dedikerer jeg til den personen som har vært, og alltid vil være, min største inspirasjon og pådriver; min datter Ingeborg.

Jon Gunnar Blom

Tromsø, 18. mai 2012

² LARM-prosjektet: Landskap og ressursforvaltning i det nordlige Sápmi 2500 f.kr.- 1000 e.kr. (Landscape and Resource Management in Interior Arctic Norway 2500 BC-AD 1000)

INNHOLDSLISTE

<i>SAMMENDRAG</i>	<i>i</i>
<i>FORORD</i>	<i>ii</i>
<i>FIGURLISTE</i>	<i>vi</i>
<i>TABELLER</i>	<i>viii</i>
1 – INNLEDNING	1
2 – TEORI	3
2.1 - ETNISITET	3
2.2 - LANDSKAP	6
2.3 - ETNISKE LANDSKAP OG VERDENSBILDER	9
2.4 - LANDSKAPSFORSTÅELSE OG ETNISKE RELASJONER	11
3 – FORSKNINGSHISTORIE	15
3.1 - NORDNORSK JERNALDER- OG MIDDELALDERARKEOLOGI	15
3.1.1 - 1874 TIL 1924.....	15
3.1.2 - 1924 TIL 1974.....	17
3.1.3 - 1974 OG FREMOVER.....	23
3.2 - DET VAKRE, DET NYTTIGE OG DET MENINGSFULLE LANDSKAPET	26
3.2.1 - ENDRING I LANDSKAPSFORSTÅELSEN?	30
4 - METODE OG KILDEKRITIKK	31
4.1 - AVGRENSING AV UNDERSØKELSESONRÅDET	31
4.2 - FELTARBEIDET	32
4.3 - KILDEMATERIALETS BEGRENSNINGER OG MULIGHETER	33
4.3.1 - DET ARKEOLOGISKE MATERIALET.....	33
4.3.2 - STEDSNAVN	36
4.3.3 - SAGN OG HISTORISKE KILDER.....	39
5 - MATERIALET	41
5.1 - ANDØY.....	43
5.2 - HINNØYA	51
5.3 - OFOTEN	59
5.4 - ALTEVATNET.....	65
5.5 - HJERTTIND/ISTIND	73
6 - DISKUSJON	79
6.1 - DET ARKEOLOGISKE MATERIALET.....	79

6.2 - NORSKE STEDSNAVN.....	82
6.3 - SAMISKE HELLIGE STEDER.....	89
6.4 - ETNISITET I ET NORDNORSK LANDSKAP	92
7- AVSLUTNING.....	103
7.1- OPPSUMMERING	106
<i>LITTERATUR</i>	107
<i>NETTSIDER</i>	124
APPENDIKS I: STEDSNAVN.....	125
APPENDIKS II: SAMISKE HELLIGE OG MYTISKE STEDER	139

FIGURLISTE

Figur 4.1: Kart over Sør-Troms/Indre-Troms med lokaliteter og fornminner registrert i Askeladden. (Askeladden 18.10.11).....	s.34
Figur 4.2: Et samisk offersted eller kun en markant steinformasjon?.....	s.37
Figur 5.1: Oversikt av undersøkelsesområder.....	s.41
Figur 5.1.1: Kart over Andøy kommune.....	s.43
Figur 5.1.2: Gravminner fra Jernalderen i Andøy.....	s.46
Figur 5.1.3: Bosetningsspor fra Jernalderen i Andøy.....	s.46
Figur 5.1.4: Bosetningsspor fra Middelalder i Andøy.....	s.47
Figur 5.1.5: Bosetningsspor med Førreformatorsk aldersbestemmelse i Andøy.....	s.47
Figur 5.1.6: Gammetufter i Andøy.....	s.48
Figur 5.1.7: Samiske fornminner i Andøy.....	s.48
Figur 5.1.8: Finn-, Lapp- og Reingjerdenavn i Andøy.....	s.49
Figur 5.1.9: Andre norske stedsnavn i Andøy.....	s.49
Figur 5.1.10: Hellige steder i Andøy.....	s.50
Figur 5.2.1: Kart over Hinnøyområdet.....	s.51
Figur 5.2.2: Gravminner fra Jernalderen på Hinnøy.....	s.53
Figur 5.2.3: Bosetningsspor fra Jernalder på Hinnøy.....	s.53
Figur 5.2.4: Bosetningsspor fra Middelalder på Hinnøy.....	s.54
Figur 5.2.5: Bosetningsspor med Førreformatorsk aldersbestemmelse på Hinnøy...s.54	s.54
Figur 5.2.6: Gammetufter på Hinnøy.....	s.56
Figur 5.2.7: Samiske fornminner på Hinnøy.....	s.56
Figur 5.2.8: Lapp-, Finn- og Reingjerdenavn på Hinnøy.....	s.57
Figur 5.2.9: Andre norske stedsnavn på Hinnøy.....	s.57
Figur 5.2.10: Hellige steder på Hinnøy.....	s.58
Figur 5.3.1: Kart over Ofoten.....	s.59
Figur 5.3.2: Norrøne/Norske bosetningsspor i Ofoten.....	s.61
Figur 5.3.3: Gammetufter i Ofoten.....	s.61
Figur 5.3.4: Andre samiske kulturminner i Ofoten.....	s.62
Figur 5.3.5: Lapp-, Finn- og Reingjerdenavn i Ofoten.....	s.63
Figur 5.3.6: Andre stedsnavn i Ofoten.....	s.63

Figur 5.3.7: Hellige steder i Ofoten.....	s.64
Figur 5.4.1: Kart over Altevatnet.....	s.65
Figur 5.4.2: Det arkeologiske materialet ved Altevatnet.....	s.67
Figur 5.4.3: Oppstilte heller (Foto: Jon G. Blom).....	s.67
Figur 5.4.4: Organiseringen i landskapet (Foto: Jon G. Blom).....	s.67
Figur 5.4.5: Stein med helle (Foto: Jon G. Blom).....	s.68
Figur 5.4.6: Stein med helle II (Foto: Jon G. Blom).....	s.68
Figur 5.4.7: Lapp-, Finn- Reingjerde- og Gårde-navn ved Altevatnet.....	s.69
Figur 5.4.8: Hellige steder ved Altevatnet.....	s.70
Figur 5.5.1: Kart over Hjertind/Istind-området.....	s.73
Figur 5.5.2: Arkeologisk materiale i Hjertind/Istindområdet.....	s.75
Figur 5.5.3: Lapp-, Finn- og Reingjerdenavn i Hjertind/Istindområdet.....	s.76
Figur 5.5.4: Andre stedsnavn i Hjertind/Istindområdet.....	s.77
Figur 6.1: Geografisk fordeling av Finn- og Lappnavn i mitt undersøkelsesområde...s.	83
Figur 6.2: Fordeling av Lapp- og Finn-stedsnavn i Norge (Kart: Arealis, NGU).....	s.85
Figur 6.3: Fordeling av Kirke- og Kjerkenavn.....	s.87
Figur 6.4: Trolldaler i Norge (Kart: Arealis/NGU).....	s.88
Figur 6.5: Stein med antropomorfe (zoomorfe?) trekk. (Foto Jon G. Blom).....	s.91
Figur 6.6: Stallodør? (Foto: Jon G. Blom).....	s.91
Figur 6.7: To modeller for norrøn og samisk bosetning i jernalderen (etter Fig. 1 og 2 Schanche 1989:173, 180).....	s.92
Figur 6.8: Buksnes i Andøy. Kart: Askeladden.....	s.93
Figur 6.9: Samiske bosetningsområder på Elgsnes. Kart: Askeladden.....	s.94
Figur 6.10: Lapp og Troll-navn i Lødingen.....	s.97

Forsidebilde og illustrasjon på side ii: Jon G. Blom

TABELLER

Tabell 1: Hellige steder i Andøy.....s.50
Tabell 2: Hellige steder på Hinnøya.....s.58
Tabell 3: Hellige steder i Ofoten.....s.64
Tabell 4: Hellige steder ved Altevatnet.....s.70
Tabell 5: Beskrivelse av tufter i Buksnes.....s.94

1 – INNLEDNING

Nord-Norge har vært bosatt av flere etniske grupper gjennom lange tider. Disse gruppene har på forskjellige måter samhandlet med hverandre, brukt/bevegd seg i, og erfart det nordnorske landskapet. Fra og med jernalderen kan vi med større sikkerhet si at det nordnorske landskapet er bosatt av to distinkte, etniske grupper, altså norrøne og samiske mennesker. Siden etnisitetsbegrepet og samisk forhistorie ble “gyldige” studiefelt innenfor arkeologien for 30-40 år siden, har denne forskningen fokusert mye på etnisk distinkt økonomisk tilpasning/landskapsbruk og relasjoner mellom etniske grupper. I de senere 10-20 årene har også landskapsbegrepet kommet mer i fokus i arkeologisk forskning, der vi i denne sammenheng også får begreper som *etniske landskap* og *etnisk landskapsforståelse*.

Etnisitet og landskapsforståelse er to sentrale begreper i min oppgave. Jeg vil undersøke hva som kan sies å utgjøre en norrøn/norsk og en samisk landskapsforståelse, og om det ligger noe i hvordan norrøne og samiske mennesker bruker og erfarer landskapet på som kan si noe om etniske relasjoner. Det er altså to grunnleggende forhold som er viktige; Forholdet mellom mennesket og landskapet, og forhold mellom mennesker i landskapet. Jeg velger da å bruke et variert kildemateriale, der jeg legger vekt på arkeologisk materiale og stedsnavn. I tillegg vil jeg se på tidligere forskning, historiske kilder og diverse sagnmateriale, men det er også viktig å behandle landskapet i seg selv som en type kildemateriale. Et av mine mål er selv å erfare forskjellige landskapstyper og se hvordan kulturminner ligger i landskapet, da jeg ikke ønsket å forholde meg kun til litteratur, kartmateriale, bilder og geografiske informasjonssystemer.

Mitt overordnede undersøkelsesområde er avgrenset til Sør-Troms, Indre Troms og nordlige Nordland, og består av 24 kommuner³ som strekker seg fra nasjonsgrensa mot Sverige og til ytterkysten av Norge. I materialgjennomgangen (kap. 5) har jeg trukket frem fem områder innenfor det overordnede undersøkelsesområdet der jeg ser på fordeling av arkeologisk materiale og utvalgte stedsnavn.

³ 16 i Troms, 6 i Nordland.

Min kronologiske avgrensning er satt noe løst til fra og med jernalderen og opp til nyere tid. I metodekapitlet (kap. 4) går jeg mer i dybden på bakgrunner for valg av kildemateriale og geografisk/kronologisk avgrensning. Videre har jeg en teoretisk del (kap. 2) der jeg tar opp og diskuterer begreper som etnisitet og landskapsforståelse, og en forskningshistorikk (kap. 3) som fokuserer på nordnorsk jernalder- og middelalderarkeologi, og landskapets rolle i nordnorsk arkeologisk forskning. Siden følger en diskusjonsdel (kap. 6), der jeg vil diskutere aspekter som kommer frem i teorien, forskningshistorien og i materialgjennomgangen, og en kort avslutning (kap 7). Jeg har også lagt ved to appendiks der jeg har presentert stedsnavnmateriale (Appendiks I) og samiske hellige steder (Appendiks II) for hele undersøkelsesområdet.

2 – TEORI

I denne oppgaven er det flere aspekter som kunne vært drøftet i lys av teoretiske perspektiver, både innenfor arkeologisk forskningstradisjon og på et mer overordnet erkjennelsesfilosofisk plan. Jeg har valgt å fokusere på to begreper som er særlig relevant i forhold til min problemstilling og oppgavens empiri: Landskapsforståelse og etnisitet/etniske relasjoner.

2.1 - ETNISITET

Mitt undersøkelsesområde dekker store deler av Sør Troms, Indre Troms og nordlige deler av Nordland, og jeg har en løs kronologisk avgrensning som er fra og med jernalderen og opp til nyere tid. Når et av hovedbegrepene i min oppgave og problemstilling omfatter etniske relasjoner impliserer det at det har vært forskjellige etniske grupper i dette undersøkelsesområdet som i løpet av denne tidsperioden har vært i kontakt med hverandre. Jeg støtter meg på det forskningsmaterialet som ligger fremme i dag og som synliggjør at det demografiske forholdet i denne regionen har vært preget av minst to distinkte etniske grupper, og at dette forholdet strekker seg minst tilbake til jernalderen (se Hansen og Olsen 2004:36-42).

Lenge ble etnisitetsbegrepet brukt nærmest synonymt med begreper som “kultur” og “rase”, og romlig/kronologisk variasjon i det arkeologiske materialet hadde stor utsagnskraft i å forklare tilsvarende etnisk/kulturell variasjon (Olsen 1997:32-33). Dagens forskning på etnisitet og etniske relasjoner er i stor grad påvirket av den instrumentelle tilnærmingen til etnisitetsbegrepet som Fredrik Barth (1969) og Abner Cohen (1974) utviklet på 60- og 70-tallet. I kontrast til den foregående forskningstradisjonen mente disse forskerne at etnisitet måtte oppfattes som sosialt konstruert i relasjon til andre grupper, og følgelig noe som ikke oppstår i isolasjon fra dem. Som sosial konstruksjon er etnisitet mer bygget på en forståelse av hva det vil si å være en av “oss” i kontrast til en av “dem”, og aksentueringen av dette kan skje gjennom etniske markører.

Disse etniske markørene kan fremtre som forskjeller i materiell kultur, språk eller ideologiske/moralske synspunkt, men Barth fremhever at man ikke automatisk kan sette likhetstegn mellom disse og etnisitet. Forskjeller i materiell kultur kan vise til forskjellig økologisk tilpasning innenfor hva som defineres som en etnisk gruppe (som f. eks. reindriftssamer og sjøsamer), og at andre kulturelle elementer kan skiftes ut eller gå på tvers av etniske grenser. Oppsummert kan man si at de største endringene den instrumentelle innfallsvinkelen til etnisitetsdebatten førte med seg var at man fikk etablert skiller i meningsinnhold mellom begreper som etnisitet og kultur/kulturer. I stedet for å være noe som utviklet seg i isolerte grupper og gjenspeilet i (materielle) kulturelle trekk ble det fremhevet at etnisitet er måter å konstruere et sosialt uttrykk etter dikotomien oss/dem, noe som bare kan skje som et resultat av interaksjon med andre grupper (Bergsvik 2004:9, Bruun 2007:15-16, Reymert 1980).

Dette er i stor grad akseptert av forskere i dag, men denne forståelsen av etnisitet har også blitt kritisert på flere punkter. Det blir tilsynelatende veldig lett å tilnærme seg eller skifte etnisitet om det skulle være hensiktsmessig for det enkelte individets økonomiske eller sosiale stand. Flere har påpekt at en stor del av et individ eller gruppes identitet er bundet til kunnskap og verdier som er ubeviste og kroppsliggjorte. De psykologiske og mer ubeviste identitetsskapende faktorene, som delt tradisjon/historisk bakgrunn, ideologi og myteverden kommer i bakgrunnen for mer bevisste økonomiske og politiske interesser i det instrumentelle perspektivet på etnisitet. Det er påpekt at selv om disse mer ubeviste og kroppsliggjorte faktorene er foranderlige, så er det en tidkrevende prosess, og det stilles spørsmålstegn ved den store graden av situasjonalitet og valgfrihet som blir tillagt individet. Denne kritikken er fremsatt i Tomas Hylland Eriksens (1992), Richard Jenkins (1997) og Sían Jones (1997) tilnærminger til en teoretisk innfallsvinkel som tar opp epistemologiske problemstillinger knyttet til etnisitet. Flere arkeologiske arbeider har tatt utgangspunkt i en slik "tykkere" forståelse av etnisitet (Bergsvik 2006:14-15, Bruun 2007:16, Olsen og Kobylínski 1991).

Adskillelsen fra kulturbegrepet og den store graden av foranderlighet som ble tilskrevet etnisitet medfører også at materiell kultur mister en stor del av sin etniske utsagnskraft, noe som da er meget problematisk for arkeologien. Noe som disse tilnærmingene tar høyde for er at kulturelle verdier ikke er vilkårlig erkjent eller anerkjent som etniske markører og at etniske relasjoner kan finnes på flere nivåer og bli uttrykt med forskjellig intensitet. For eksempel kan det være samfunn der det ikke er like viktig å signalisere etnisk tilhørighet i form av kulturelle verdier og praksis. I andre samfunn kan etnisitetsmarkering være svært fremtredende, kanskje på grunn av et økt økonomisk/politisk "stressnivå" (Bergsvik 2004:10, Bergsvik 2006:14-15).

Bruce Trigger (1995:277), i likhet med flere andre arkeologer, mener at etnisitet er et subjektivt konsept som kun kan diskuteres i sammenheng med arkeologiske kilder der man også kan støtte seg på historiske og/eller etnografiske kilder. Det har også vært rettet kritikk mot bruken av arkeologisk forskning i politiske spørsmål, særlig i lys av de opphetede debattene om samisk land- og urfolksrett som blusset opp på 1970 og 1980-tallet. Dette er en pågående debatt og i dag er det flere forskere som mener at politiseringen av etnisitetsbegrepet gjør det lite egnet for bruk i arkeologisk forskning (se Wallerström 2006, Baudou 2007). Men som blant annet Audhild Schanche og Bjørnar Olsen (1984) har påpekt foregår ikke arkeologisk forskning uavhengig av sosiale og politiske forhold i samfunnet og en konstruering av fortiden vil aldri bli helt verdinøytral. At arkeologisk forskning på etnisitet og forhistorie generelt får politiserte verdier er utvilsomt et viktig problemfelt, men det rettfærdiggjør ikke at man må kutte ut etnisitetsbegrepet helt (Bergstøl 2009).

Foruten arkeologisk materiale har jeg også historiske kilder og stedsnavn i min empiri, og oppfyller da Triggers (1995) "krav" til å kunne diskutere etnisitet. Jeg er nok langt mer positiv til materiell kulturs etniske utsagnskraft enn Trigger, men det er alltid en fordel med et variert og bredt kildetilfang. I dag anerkjenner likevel mange den materielle kulturens etniske utsagnskraft alene, og det har blitt publisert flere arbeider med fokus på akkurat dette.

Blant nyere utgivelser er Knut Andreas Bergsviks(2006) studie av etniske grenser i yngre steinalder i Sør Norge, basert utelukkende på et forhistorisk gjenstandsmateriale. Han velger å se på geografisk spredning av et bredt tilfang av gjenstander, teknologi og råstoffbruk. I nordnorsk sammenheng har fordeling av asbestkeramikktyper vært diskutert som utslag av etniske skiller og fremvekst av og norrøn/germansk etnisitet i løpet av det siste årtusenet før vår tidsregning (Jørgensen og Olsen 1988, Hansen og Olsen 2004). Den eldre kamkeramikken (ca. 5200 – 4200 år f.Kr.) har også vært tolket som etnisk markør (Olsen 1994), men dette har det blitt stilt spørsmålstegn ved. Når andre deler av empirien synliggjøres trer det frem flere og tydeligere romlige grenser i teknologi og gjenstandsformer, enn i den enkle dikotomien tilstedeværelse/fravær av keramikk (Skandfer 2003). Materiell kultur har også vært i fokus for diskusjon om etnisitet i Nord-Norge i jernalder og opp mot nyere tid (Bruun 2007, Skandfer 1997, Spangen 2005).

2.2 - LANDSKAP

“Landskap” er, som “etnisitet”, et begrep som er omdiskutert, og det kan virke som man finner like mange definisjoner på det som det finnes vitenskapelige artikler som omhandler begrepet. Landskapsbegrepet finnes også i sammensatte former som hver for seg kan gis forskjellig meningsinnhold, som kulturlandskap, naturlandskap, etnisk landskap, mentalt landskap og politisk landskap. For å tilnærme meg landskapsbegrepet vil jeg dele det inn i to hovedkategorier for måter å se det på: Objektiv og subjektiv landskapsforståelse. Dette er basert på Jan Ingolf Kleppes (2000) tilnærming til landskapsbegrepet, som er igjen basert på Michael Jones’ (1992) tilnærming til en intersubjektiv landskapsforståelse:

“[Det er] to ulike syn på hva et landskap er eller utgjør. I den første bolken kan vi i store trekk sette tilnærminger som benytter landskapsbegrepet som en målestokk, og som betrakter rom som en fysisk beholder for sosial handling. I den andre bolken finner vi derimot tilnærminger som bruker landskapsbegrepet som et uttrykk for helhet eller sammenheng, hvor landskapet sees på som et meningsbærende og meningssskapende hele” (i Kleppe 2000:9)

Jones (1992) fremhever at de forskjellige måter å se landskapet på også representerer forskjellige virkelighetsforståelser.

For å forstå disse to kontrasterende måtene å se landskapet på må vi innom noen sentrale elementer i den erkjennelsesteoretiske debatten i vestlig filosofi. Oppfatningen av en virkelighet basert på dikotomier som objektiv/subjektiv eller en indre og en ytre verden (Ånd/Materie) følger ideer som er fremsatt i arbeider av en rekke vestlige filosofer i/etter opplysningstiden som René Descartes og Immanuel Kant. Dette skillet går igjen i hvordan akademiske disipliner er utviklet rundt tanken om at naturvitenskapene er "harde" vitenskaper, der målet er å tilegne seg objektiv, målbar og "ren" fakta om verden. Samfunns- eller humanvitenskapene er "myke" vitenskaper som da omfatter mer subjektive konsepter som mening, verdi og "åndsliv" (Farstadvoll 2010:6-7). I denne forståelsen av en delt verden finner vi et ontologisk skille mellom natur og kultur, som har mye å si for en grunnleggende landskaps- og virkelighetsforståelse. Mening eller verdi er en del av den kulturelle/subjektive sfæren der den naturlige/objektive delen av verden da kun framstår som et nøytralt bakteppe for menneskelig aktivitet og menings-/verdiskapning.

Det kartesianske verdensbildet har senere blitt utfordret av en rekke filosofer, der Martin Heidegger (1962), Jean-Paul Sartre (1956) og Maurice Merleau-Pontys (2002) filosofiske arbeider har vært noe av de mest innflytelsesrike. Disse er også sentral i utviklingen av den moderne fenomenologien, et felt innenfor filosofien (diskuterbart) lik ontologi, epistemologi, etikk og logikk. Dette feltet i filosofien tar for seg de bakomliggende strukturene for hvordan opplevelser skapes, eller verden/ting erfares subjektivt. Fenomenologi er ikke i seg selv en motsats til det kartesianske verdensbildet. Edmund Husserl, grunnleggeren av den moderne fenomenologien, inkorporerte det kartesianske verdensbildet i sine arbeider. Den senere utviklingen av begrepet, blant annet av Heidegger, Sartre og Merleau-Ponty, fordrer at det er ikke et grunnleggende skille mellom ånd og materie, og at mennesket erfarer verden, ting og seg selv gjennom å være en kroppslig "væren-i-verden" (Olsen 2010, Smith 2011).

Forenklet kan man si at de forsøker “ å skildre mennesket helhetlig *i, blant* og *sammen* med natur, landskap, ting, og dyr, uten at noen av delene blir adskilt og fremmedgjort for hverandre i eksklusive kategorier” (Farstadvoll 2010:8). Overført til landskapsforståelse gjør disse premissene at det blant annet blir lagt vekt på at et landskap kan forstås som en form for relasjon mellom mennesker og steder for menneskelig aktivitet.

Landskapet utgjør ikke kun et verdinøytralt bakteppe for den menneskelige aktiviteten, men er i seg selv ladet med mening, verdier og historier. Landskapets “historie” kan bli tilgjengelig for en person gjennom hans/hennes aktiviteter i landskapet (Ingold 2010:59-60, Thomas 2001:181). Et slikt syn på landskap finner vi i mange senere arkeologiske og antropologiske arbeider (Collignon 2006, Gjerde 2010, Olsen 2010, Sommerseth 2009, Schanche 2000, Thomas 2008, Tilley 1994, 2008).

Det er også satt spørsmålsteget ved om det er hensiktsmessig eller i det hele tatt mulig å skille mellom kultur og natur i sammenheng med hvordan man oppfatter landskapet og steder i seg selv. Filosofen Anniken Greve har tatt opp dette spørsmålet i en rekke arbeider som omfatter stedets filosofi (se Greve 1997, 1998 og 1999). Noe av det hun prøver å få frem er at “steder” kun kan forstås i sammenheng med den menneskelige aktiviteten i og relasjonen til landskapet, men det betyr likevel ikke at et sted er kun et kulturelt eller konstruert begrep uten natur eller naturgitt verdi. På ett nivå kan man si at steder er skapt i og av “natur”, i og med at selv om mennesket lager byer, veier, bygninger, gårder, hugger ned eller planter skoger så er det noe som skjer i og av naturen. Et skille mellom kulturlandskap og naturlandskap impliserer, i følge Greve, at mennesket er fundamentalt fremmed i naturen. Greve velger heller å se på menneskets skaperevne som noe som ikke står i opposisjon til natur men er heller ett uttrykk for menneskets natur (Greve 1997:398, 1999:77). Jakob Meløe er en filosof som har arbeidet mye med landskapsforståelse og filosofien i det nordnorske landskapet. I *The Two landscapes of Northern Norway* (1990) tar han for seg hvordan landskapet forstås gjennom henholdsvis en fiskers og en reindriftsutøvers aktiviteter. Her tar han opp konseptet med naturlige havner som bare kan forstås eller “stedliggjøres” i sammenheng med praksisen med å føre båt.

Hadde det ikke funnes båter hadde det heller ikke funnes naturlige havner, og én uten kjennskap til den praksisen har heller ikke noe konsept om hva som er eller ikke er en god naturlig havn (Meløe:1990:72-73). Det samme gjelder det reindriftssamiske uttrykket *jassa*, som beskriver en flekk med hardpakket snø som ikke smelter om sommeren og som er stor nok til at en reinsdyrflokk kan samle seg der for å kjøle seg ned og slippe unna insekter om sommeren. Dette begrepet kan heller ikke forstås utenfor praksisen med reindrift (ibid:76-77). Her kommer vi nærmere på hva som kan kalles etniske landskap, eller hva som er henholdsvis norrønt/norsk eller samisk landskapsforståelse.

2.3 - ETNISKE LANDSKAP OG VERDENSBILDER

En objektiv tilnærming til etniske landskap vil medføre å se på avgrensede bruksområder for etniske grupper, i form av utstrekning og ressursbruk. Definisjonen av et etnisk landskap sammenfaller da med konseptet *territorialitet*. Et territorium er vanligvis forstått som et avgrenset område der en gruppe råder over bruk og tilgang til ressurser. Det er med andre ord knyttet eierskap til et landområde som andre grupper har ingen/begrenset tilgang til. En annen måte å beskrive eierskap eller tilgang til ressurser er gjennom besittelse av land (*tenure*). Dette begrepet er mest brukt om jeger- og samlersamfunn, i motsetning til territorialitet som er knyttet til jordbruksamfunn, men er kanskje best illustrert i statsgrenser eller mindre administrative avgrensninger i dagens samfunn. Territorialitet er en objektiv innfallsvinkel, der landskap og samfunn er "romlig" organisert, mens besittelse av land er et begrep som legger vekt på mer subjektive aspekter i relasjonen mellom mennesker og landskap, og er følgelig uavhengig av økonomisk tilpasning (Se Ingold 1987). En subjektiv tilnærming til etniske landskap vil da legge vekt på landskapets meningsinnhold og forståelse av menneskers praksis i landskapet.

Audhild Schanche har arbeidet mye med samisk landskapsforståelse og trekker frem aspekter hva som kan sies å være samisk landskapsforståelse. Det hun mener er sentralt for samisk landskapsforståelse er at den er basert på en horisontal relasjon mellom menneske og omverden.

En horisontal relasjon beskriver en oppfatning av at verden er grunnleggende symmetrisk og balansert, i motsetning til en vertikal relasjon der verden er strukturert hierarkisk og i dikotomier av underkastelse/dominering (kultur dominerer over natur). De forskjellige perspektivene gjenspeiles også i kristendommen (vertikal) og samisk religion (horisontal) (Schanche 2004). Det er også ulike sider i den samiske landskapsforståelsen som kan trekkes fram, alt ettersom hvem man er og hva man ønsker å belyse. Som eksempler på disse trekker Schanche (1995,2000) frem blant annet de historiske, magiske, mytiske og politiske meningsnivåene i det samiske landskapet. Norsk/norrøn landskapsforståelse har også blitt diskutert, og som nevnt ovenfor kan kristendommens inntog ha hatt stor betydning for landskapsforståelsen.

Den før-kristne, norrøne landskapsforståelsen synes mye basert på konseptet om innmark/utmark (se Lillehammer 2007, Steinsland 2005). Dette er i stor grad framkommet fra historiske kilder som beskriver norrøn mytologi og forhold som strekker seg tilbake til jernalderen, først og fremst sagalitteraturen. Den norrøne gården var anlagt med en innmark, der bygningene, tunet og den dyrka marka var adskilt fra den omliggende utmarka, som er et større område man kunne hente andre ressurser fra (f.eks. skogsdrift, jakt og fiske). Dette kan utgjøre et mikrokosmos som gjenspeiler dikotomien av kaos- og ordenskreftene i norrøn mytologi (Innmark = Midgard, Utmark = Utgard osv.). Tilsvarende kan innredningen av den samiske gammen eller teltet (*goahti/lavvu*) utgjøre et mikrokosmos av sosiale eller religiøse forhold (Hansen og Olsen 2004:97-99). Steinsland mener at det norrøne verdensbilde også var basert på en horisontal og en vertikal kosmologisk akse (må ikke forveksles med Schanches vertikale og horisontale perspektiver). Den horisontale aksene er representert i motsetninger som senter/periferi, Midgard/Utgard eller de/oss. Den vertikale aksene er løst basert på verdenstreet Yggdrasil og har tre nivåer som representerer forhold mellom gudenes, menneskets og de døde riker og opposisjoner som mann/kvinne og levende og død. I samisk kosmologi har vi også en vertikal inndeling i tre nivåer (noen ganger fem), henholdsvis himmelen, jorden og underverdenen. Dette er ofte representert på dekorasjonen av trommeskinnet på den samiske runebommen, som var et viktig redskap for noaiden(sjamanen) når han/hun skulle foreta sjelereiser eller spå med (Hansen og Olsen 2004:119-121, 228-231).

Kildekritiske aspekter ved bruk av historiske kilder som beskriver religiøs praksis og samfunnsforhold som strekker seg tilbake til jernalderen vil bli utdypet senere, men ett av hovedproblemene er at samisk religiøs praksis ikke ble beskrevet før på slutten av 1600-tallet, mens sagalitteraturen som beskriver norrøn mytologi er langt eldre (fra 1100-1200-tallet). Man kan da argumentere for at man har et langt bedre kildegrunnlag for å diskutere den norrøne virkelighetsforståelsen og mytologiske verden, mens vi kun har materiell kultur som innfallsvinkel til den samiske kosmologien i jernalder og middelalder. Ved siden av retrospektiv bruk av etnografiske kilder og senere historiske kilder, mener jeg at man likevel kan bruke sagalitteraturen også for å utrede forholdet mellom det norrøne og samiske samfunnet.

Dette har blant andre Anine Andersen (2007) gjort gjennom å utlede konseptet om "oss" og "de andre", slik de fremtrer i norrøn mytologi, og Lars Ivar Hansen (2000) i sin diskusjon av middelalderteksten *Historia Norwegiæ*. I sistnevnte tekst er det en geografisk skildring av blant annet Helgeland og Finnmark og en oversikt over hvor henholdsvis samer(finner) og nordmenn var bosatt. Ved å se på hvordan holdninger til samer og forståelse av deres oppholdsområder trer fram i middelaldertekstene, kan man ikke bare si noe om etniske relasjoner men også noe om landskapsforståelse.

2.4 - LANDSKAPSFORSTÅELSE OG ETNISKE RELASJONER

Både landskapsforståelse og etnisitet har blitt beskrevet som subjektive aspekter ved samfunnet og kan da i arkeologisk sammenheng utsettes for samme kritikk. Som Tomas Wallerström (2006:120) spør: Hvordan kan man bedrive arkeologisk forskning på *følelser*? For å svare på dette er det nødvendig å se på forholdet mellom landskapsforståelse og etnisitet. I etnisitetsdebatten mener jeg at det er ført såpass gode argumenter for at materiell kultur kan ha etnisk utsagnskraft at det kan være et område for arkeologisk forskning. Landskapsbegrepet har vist seg å være kompleks og det argumenteres for at man hovedsakelig kan tilnærme seg landskap som et objekt eller som en mer subjektiv relasjon mellom steder og menneskelig praksis. Jeg mener at landskapsforståelse, i form av å være så å si ensbetydende med virkelighetsforståelse, må være en sentral av ens identitet og etnisitet.

Aksepterer man at man kan si noe om etnisitet ut fra materiell kultur, så kan man også si noe om landskapsforståelsen. Landskapet i seg selv er materielt i form av topografiske trekk, flora og fauna og spor av menneskelig praksis, og selv om man ikke finner "følelser" i arkeologisk materiale så kan materiell kultur være meningsbærende og bærer av verdier.

Som nevnt ovenfor går fenomenologi nettopp ut på å si noe om hvordan verden erfares eller fremstår i bevisstheten, og flere har brukt en fenomenologisk innfallsvinkel til arkeologisk materiale (Tilley 1994, Fuglestvedt 2005). Selv om premisser bak den moderne fenomenologien ofte godtas, blant annet opphevelsen av ånd/materie-dikotomien, er bruken av fenomenologisk innfallsvinkel til arkeologisk materiale blitt kritisert (Flemming 2006, Olsen 2010, Svestad 2003). Problemstillinger som angår fenomenologi i seg selv og dets benyttelse i arkeologisk forskning er ikke noe jeg vil gå i dybden på her, men det er fenomenologiske aspekter i denne oppgaven. Som i Tilleys (2008) forsøk på å utlede en fenomenologisk metode for eller innfallsvinkel i arkeologisk forskning, mener jeg også at det er hensiktsmessig å være tilstede i landskapet i stedet for kun å benytte abstrakte gjengivelser (kart, GIS osv.). Paul T. S. Taçon (2010) har påpekt er det enkelte landskapstrekk som ser ut til å ha en evne til å vekke spesifikke følelser i folk, og dette ser også ut til være et universelt fenomen. Taçon trekker frem fire typer landskapstrekk som slike følelser vanligvis er forbundet med.

1. Steder som vitner om store naturlige transformasjoner, som fjellkjeder, vulkaner eller dype daler.
2. Steder i landskapet som markerer endring eller sammenkomst av geologiske, hydrologiske eller vegetasjonsmessige elementer.
3. Uvanlige formasjoner, som klipper med antropomorfe eller zoomorfe trekk, huler eller sprekker fjell.
4. Steder med en særlig god/panoramisk utsikt.
(Taçon 2010:79-83).

Et konkret eksempel er at man finner hellige fjell over hele verden og i så å si alle kulturer der man har etnografiske eller historiske kilder (Se Bernbaum 1998).

Det er vanskelig å finne arkeologiske kilder som kan peke ut et fjell som "hellig", men som blant annet Audhild Schanche (2000) har vist i sin forskning på urgraver, så kan arkeologisk materiale (her: graver) vise til at enkelte landskapstrekk har hatt et spesiell hellig eller mytisk aspekt.

Som jeg har påpekt ovenfor oppfatter jeg landskapsforståelse som en sentral del av ens etnisitet. Ved å undersøke hva som utgjør en etnisk gruppe, etnisk grense eller etniske relasjoner, basert på en empiri av arkeologisk og skriftlig materiale, kan man også få en innsikt i deres landskapsforståelse. Samtidig kan man vende på det og si at ved å se på, i mitt tilfelle norsk/norrøn og samisk tilstedeværelse i et landskap, så kan man få innsikt i etnisitet, etniske relasjoner og etniske grenser

Avslutningsvis vil jeg gå tilbake til Anniken Greves (1998,1999) argumenterer for at et sted har sine fysiske, objektive attributter, men at de trekkene med stedet som uttrykker mening er kulturelt generert. For meg er det interessant hvordan enkelte landskapstyper synes å ha en iboende egenskap som gjør at den meningen som genereres har et universelt aspekt med seg, som argumentert for av Taçon og Bernbaum. Om man aksepterer dette vil også den iboende egenskapen ved enkelte steder ha en lignende virkning på oss i dag som på fortidige mennesker, og kan da være et aspekt som kan inngå i arkeologisk forskning.

3 – FORSKNINGSHISTORIE

I denne forskningshistorikken vil jeg fokusere på hvordan kulturdualismen og landskapets forskjellige aspekter kommer frem i den arkeologiske jernalder- og middelalderforskningen i Nord-Norge. Jeg vil ta for meg tendenser til hvilke typer fornminner det er fokusert på, hvilke områder som har blitt undersøkt og hvordan kulturdualismen i kildematerialet blir behandlet. Et visst overblikk over sosiale, teknologiske og politiske forhold gjennom denne tiden er også viktig å ha for å prøve å forstå utviklingen av den nordnorske arkeologiske forskningen.

3.1 - NORDNORSK JERNALDER- OG MIDDELALDERARKEOLOGI

Vi har en snart 150-års lang tradisjon med nordnorsk arkeologi, og i denne fremstillingen av sentrale arkeologiske arbeider deler jeg den opp i tre perioder. Første periode går fra opprettelsen av den arkeologiske avdelingen ved Tromsø Museum og til Olaus Magnus Nicolaisens død i 1924. Den andre perioden går til 1974, ett par år etter opprettelsen av Tromsø Museum(1972). Da ble det andre og siste bindet av Sjøvolds *Iron Age Settlement of Arctic Norway* gitt ut. Det siste perioden tar for seg tiden fra 1974 og opp til i dag, da vi får et større fokus på innlandsområdene og samisk forhistorie i arkeologien.

3.1.1 - 1874 TIL 1924

Hans Thøger Adolph Winther var den første som fikk ansvaret for den arkeologiske avdelingen ved museet (1874-76) og han ble etterfulgt av Hans Jakob Horst (1877-8). I 1882 ble Olaus Martens Nicolaisen tilknyttet museet som avdelingsbestyrer og han forble i sitt verv til sin død i 1924, altså i over 40 år. Felles for disse er at ingen var utdannede arkeologer, men lærere som tok på seg dette ansvaret ved siden av full stilling i skolen. Det var jernalderens fornminner som fikk mest oppmerksomhet. Selv om nausttuffer, gårdstuffer, gammetuffer og gårdshauger blir sporadisk nevnt er det et utvetydig fokus på gravhauger og gravgods. Dette fører da også til at områdene som manglet norrøne gravminner/gravfunn i stor grad ble forbigått.

Tendensen til å ha mest arkeologisk interesse i de områdene som har norrøne fornminner kan vi se tydelig opp til dagens forskningssituasjon (Binns 1979: 2, Holm-Olsen 1989: 26-7).

Den faglige kvaliteten på Winthers registreringer og utgravninger vitner om at han hadde god kunnskap om det arkeologiske feltet. Trolig har han blitt undervist av Oluf Rygh da han gikk på Universitetet i Kristiania, hvorfra han har sine røtter (Johansen 1978a:25-26). Horst og Nicolaissen var derimot fra Nord-Norge. Horst var oppvokst i Hammerfest⁴ mens Nicolaissen kom fra Øksnes i Vesterålen, der han også hadde vært på befaringsreise med Winther i 1875 (Holm-Olsen 1989:23).

Allerede ved de første registreringene ved Tromsø Museum kom det frem at den norrøne jernalderbosetningen i stor grad var sentrert til kystområdene, mens fastlandet, fjordene og innlandet var særs fattige på norrøne fornminner. Winther mente at den norrøne jernalderbosetningen hadde fiske og maritim fangst som hovednæring og forklarte dens kystbaserte bosetningen ut fra dens nærhet til disse ressursene (Winther 1875:32). Horst er den første som direkte kommenterer kulturdualisme i forhold til det arkeologiske materialet. På sin befarings av fastlandskysten av Skånland og Ibestad bemerker han at nordmenn utelukkende holder til ved kysten, mens alle gårder som ligger lengre opp i landet er bosatt av samer. Muntlige beretninger og gammetufter ved kysten tyder på at samene i eldre tid har bodd sammen med nordmennene ved kysten (Horst 1879:43-44). Hva han betegner som "eldre tid" i dette tilfellet er noe vagt, men angående jernalderens bosetningsforhold mener han at de sterkere norrøne folkegruppene anså innlandet og fastlandet for å være mindre attraktive områder og dermed var uinteressant for dem. De svakere samiske gruppene, som kun drev på med jakt og fangst, fikk da benytte seg av disse områdene (Horst 1879:61). Hvilket ervervsgrunnlag den norrøne befolkningen hadde i jernalderen kommer ikke klart frem, men han nevner at "*[b]ønderne i disse distrikter netop i de senere aar i langt høiere grad end før vendt sig til jordens dyrking*" (Horst 1879:61-62).

⁴ http://www.snl.no/.nbl_biografi/Hans_Jakob_Horst/utdypning

Det kan tyde på at han til en viss grad slutter seg til Winthers teori, der marin fangst var den viktigste ervervskilden. Nicolaissen bemerker at kysten og øyene på kysten av Nordland og Sør-Troms er relativt tett befolket i jernalderen, mens lengre nord er jernalderbosetningen kun å finne på "*de heldigst liggende pladser paa øerne nær havet*" (Nicolaissen 1889:12). At innlandsfjordene i Nordland har sparsommelig med norrøne gravminner går heller ikke upåaktet hen;

"For Ofotens og især for Tysfjordens vedkommende har bebyggelsen i hedenold været sparsom, noget som ifølge de hidtil gjorte erfaringer vistnok har været tilfældet for de fleste nordlandske bygders vedkommende" (Nicolaissen 1887:12).

Han tar opp en kulturdualisme i Tysfjords tilfelle, der skriftlige kilder fra 1600- og 1700-tallet beskriver fjorden som bosatt av samer. Dette er vel å merke ikke et forhold han forsøker å trekke tilbake til jernalderen (Nicolaissen 1887:2-3). Nicolaissen ser også ut til å vektlegge fiske, fangst og fedrift som den primære næringsveien til den norrøne befolkningen;

"Den nordlige del, Hols anneks sogn, er en af de vakreste og for oppdyrkning bedst skikkede trakter i Nordland; dens sydlige del tæt ved den aabne seilled, som den store Vestfjord danner, beskyttes af holmer og smaaøer med sunde og bugter, viker og polder, som afgiver gode havne, hvad der naturligvis maatte være af stor betydning for et fisker- og søfartsfolk." (Nicolaissen 1887:12-13, min understrekning).

Dette synet kommer og frem i hans beskrivelse av Lofoten der "*overalt er [...] adgang til de rige fiskerier, der saavel før som nu spiller en saa vigtig rolle, og som vel i den graa oldtid har lokket folk til at bosætte sig ude paa disse fjerne øer*" (Nicolaissen 1884:23).

3.1.2 - 1924 TIL 1974

Etter Nicolaissens bortgang i 1924 var det bemanningssvikt ved museet i Tromsø. Gutorm Gjessing ble fra 1928 tilknyttet museet om somrene og i 1936 ble han den første utdannede arkeologen som var heltidsansatt som konservator ved museet (Binns 1979:3, Holm-Olsen 1989:27).

Sentrale arkeologer etter Gjessing er Hans Egenæs Lund, Thorleif Sjøvold, Povl Simonsen, Jens Storm Munch og Gerd Stamsø Munch. Alle var i løpet av denne perioden tilknyttet Tromsø Museum og flere fortsatte sitt virke innenfor arkeologisk forskning i påfølgende periode. Kildegrunnlaget for jernalderforskningen økte i omfang da man begynte å se på andre strukturer som gårdsanlegg, hustufter, nausttufter og tunanlegg. Økonomisk Kartverk begynte sine registreringer fra 1964 og bidrar til å øke kildegrunnlaget ytterligere (Binns 1979:4, Holm-Olsen 1989:30-31). En annen viktig utvikling er at man får et nytt fokus på middelalderens kulturminner ved undersøkelsene av blant annet gårdshauger og kirkevær. Generelt var middelalderforskningen i Norge og i Europa forøvrig, sentrert rundt de skriftlige kildene, kirker og slott (Simonsen 1956:511). Med de tidlige undersøkelsene av gårdshauger (jf. Brox og Munch, G.S. 1965, Munch, G.S. 1966) får vi ikke bare innblikk i middelalderens dagligliv, men det markerer begynnelsen på middelalderarkeologi.

Arkeologiske utgravninger og registreringer var også i denne perioden primært forbeholdt kystområdene. De "funntomme" innlandsområdene var i stor grad regnet som samiske områder og forskningsaktiviteten her falt under den etnografiske avdelingen til Tromsø Museum. Povl Simonsen har en meget god beskrivelse av denne situasjonen for Finnmarksviddas vedkommende:

"Arkeologien i Nord-Norge ble lenge bare drevet langs kysten. Ennå i 1969 kunne en våken og arkeologisk interessert embetsmann i Finnmark unnskyldt sin ganske grove overtredelse av Lov om Fornminne med at han ikke var falt på den tanke at det kunne være fortidsminner i innlandet! [...] Av de store hvite flekker på kartet var Finnmarksvidda den største, men også den mest graverende, fordi man beveget seg på en annen kulturgrunn, i et annet økologisk miljø og blant folk av en annen etnisk gruppe enn ellers i landet. [...] Først fra 1970 og utover er man begynt å regne arkeologien for en selvstendig og viktig gren i forskningen også for dette områdes vedkommende" (Simonsen 1979:3).

Gjessings mest betydningsfulle bidrag til jernalderforskningen er at han presenterte en hypotese om at den nordnorske jernalderbosetningen var et resultat av innvandring av

folkegrupper fra Rogaland i eldre jernalder. Som sine forgjengere mente han at det var fisket som var næringsgrunnlaget (Gjessing 1929, Gjessing 1930:99-101). Hos Gjessing kommer kulturdualismen i jernalderen frem ved at han ser formlikheter blant samiske og norske redskaper. Dette forklarer han med at den norrøne befolkningen var blitt såpass tett og utbredt at de har påvirket den samiske materielle kultur (Gjessing 1929:37, Gjessing 1930:102) Samene fremstår som passive mottagere av kulturimpulser, men han plasserer samene i jernalderen og trekker fram interaksjon mellom de norrøne og samiske folkeslag.

Harald Egenæs Lund tok sin magistergrad i arkeologi ved Universitetet i Oslo og jobbet en stund ved museet i sin hjemby Stavanger før han ble tilbudt stillingen som konservator ved Tromsø Museum i 1940. Han begynte i sin stilling det påfølgende året men krigen gjorde selvsagt forskning og utgravinger vanskelig. Tross urolighetene i landet fikk han begynt på det arbeidet som kom til å oppta den største plassen i hans arkeologiske karriere; lokalisering, registrering og utgraving av de Håløyske høvdingesentrene og deres tilhørende fornminner. Dessverre ble hans karriere også preget av et noe uheldig medlemskap i NS under krigen og en påfølgende retts sak for landsforræderi. Hans stilling som konservator ved Tromsø Museum ble gjort ugyldig og han havnet på kant med det arkeologiske miljøet. Han fikk så en stipendiatstilling ved Videnskapsmuseet i Trondhjem men mye av hans forskningsarbeid fortsatte i Tromsø Museums distrikt og han var aktiv i forskningen til ut på 1960tallet (Thomassen 1996:61-67).

Lund skrev veldig mye men fikk lite publisert. Inger Storli (2006) og Olav Sverre Johansen og Tom Søbstad (1978) gått gjennom og benyttet seg av hans upubliserte arbeider og forskningsmateriale. I forbindelse med sine undersøkelser av høvdingesentra ble han spesielt opptatt av samlingene av tufter som i dag er kjent som tunanlegg. I tillegg til faste fornminner som tunanleggene, høvdingegårder, gravfelt og nausttufter legger han blant annet vekt på sagn og tradisjon, hellige fjell og kilder, topografiske sætrekk og eldre samisk religion (Lund: 1953: 72-73).

Det var tunanleggene Lund investerte mest tid og arbeid med og i den sammenheng la han vekt på deres tilknytning til høvdingegården, dets perifere beliggenhet i forhold til gode åkermarker og utsyn over skipsleia. Han tolker dem da ikke som landsbyanlegg men heller som forlegninger for høvdingens menn og kvinner (Lund 1955:105).

Lund var mest interessert i landskapets og jernalderbosetningens sentrale steder, ikke dets grenser. Når han behandler spørsmål om erverv ved disse høvdingesentra så er gode jordbruksforhold en viktig faktor, men jakt, fiske fangst og nærhet til andre ressurser er minst like godt fremhevet (Lund 1955:105). Et annet viktig aspekt ved Lunds arbeid med høvdingesentra er at han fremhever at de ligger i et godt landskapscenter. Det er ikke kun tilgang på gode naturressurser som fremhever et slikt landskapscenter men også dets beliggenhet i forhold til kommunikasjonsveiene langs Norskekysten og særlig østover i tilknytning til samiske, svenske og finske grupper (ibid:101). Hos Lund blir da interaksjon med samiske og andre østlige grupper sentral i oppkomsten av et høvdingscenter.

Kultkontinuitet og fornminnenes plassering i forhold til hellige/kultiske lokaliteter kommer godt frem i tekstene og han trekker blant annet paralleller til samisk religionsutøvelse og kultsteder (Lund 1954:186-187, Lund 1955:101). Lund legger landskapet og naturen som grunnlaget kulturell utvikling:

"Hålogalands rike og vekslende natur har i jernalderen og bronsealderen gitt grunnlaget for en rik og vekslende kultur" (Lund 1964: 319).

Etter Lund fulgte Thorleif Sjøvold som bestyrer for den arkeologiske avdelingen fra 1946 til 1950 (Sjøvold 1971:5-8). Etter dette ble han tilknyttet Universitetet i Oslo der han senere fikk professorat fra 1971 til 1985 (http://www.snl.no/Thorleif_Sj%C3%B8vold). En stor del av hans karriere var nedlagt i hans arbeid med det nordnorske jernaldermaterialet, og utkrystalliserte seg i det betydningsfulle verket *The Iron Age Settlement of Arctic Norway I-II* (1962, 1974). Her finner man en omfattende oversikt over jernalderens gravminner og oldsaksfunn i Nord-Norge.

Bosetningsspor og tufter kommer ikke i nevneverdig grad frem i dette arbeidet, men i 1947 foretok han utgravninger i tunanlegget ved gården Åse på Andøya. Resultatene fra denne utgravningen ble utgitt over 20 år senere (Sjøvold 1971). Sjøvolds jernalderstudie kan sies å være en slags syntese av Gjessings innvandringshypotese og Anton Wilhelm Brøggers (1931) vektlegging av kulturell homogenitet og neglisjering av kulturell diversitet og usynliggjøring av "de andre" (Hesjedal 2000:154). Samiske kulturminner kommer ikke frem i Sjøvolds presentasjon av nordnorsk jernalder da han kun fokuserer på norrøne fornminner, men han bedyrer at det må ha vært en viss kontakt mellom den norrøne bondekulturen og den samiske jakt og fangstkulturen (ibid:151-152);

"Although the Norwegians may have been culturally more advanced, this need not have precluded the Lapps from playing an important part in commercial exchange which may ultimately have reached out far beyond the confines of North Norway"

(Sjøvold 1962:227)

Som hos Gjessing er samene i Sjøvolds arbeider mer passive mottagere av kulturtrekk, som for eksempel jordbruksteknologien. Kulturdualismen blir ikke direkte tatt opp, men han diskuterer handel og kontakt i forhold til norrøne bosetninger og samiske territorier (Sjøvold 1974:362).

I 1949 tok Povl Simonsen sin magistergrad i arkeologi ved universitetet ved København og i 1951 overtok han stillingen som bestyrer av den arkeologiske avdelingen av Tromsø museum etter Thorleif Sjøvold. Han jobbet da med et materiale som var spredt kronologisk og geografisk, men hans hovedfelt var primært steinalderforskning, der han jobbet mye med materialet fra Varanger, Sørøya og med helleristninger. Simonsen bidro med mye nytt i forskning på samisk jernalder, et lite utforsket felt som blant annet Gutorm Gjessing og Ole Martin Solberg hadde vært innom før (Hesjedal 2000:158, Munch, J.S. 1989:5-7, Simonsen 1956:507-510). Simonsen tok opp dikotomiseringen av kulturforståelsen med en jakt og fangstkultur som står opp imot en antatt høyere utviklet bondekultur. Den samiske kulturen var i stor grad underlagt etnografien, som førte til at det samiske ble sett som statisk og historieløst.

Simonsen vil ikke se på disse to kulturene og kulturområdene som klart avgrensede og separate enheter slik som kulturarkeologien gjerne har behandlet ulike "folk, raser og kulturer". Det som er viktig i denne sammenhengen er relasjonen mellom dem, et poeng som blir videreført av blant annet Knut Odner (Jf. Odner 1983). Et annet viktig poeng er at Simonsen vil prioritere det arkeologiske materialet fremfor skriftlige kilder i forskning på samisk jernalder, da de kun stammer fra sør-vestlige områder og bidrar med lite som kan bekreftes arkeologisk. De historiske kildene bør heller ses på som et supplement til arkeologisk forskning og ikke som en premissleverandør, som de har vært i tidligere forskning på samisk forhistorie (Hesjedal 2000:158-159).

Da Simonsen ble ansatt på Tromsø Museum begynte han også med systematiske undersøkelser av fornminner fra historisk/nyere tid, et felt som før var neglisjert. Mellom 1951 og 1956 ble kirkeværet på Sandøy, tuftene på Fagerjord, Helgøy og en 1600talls hustuft på Talvik undersøkt (Simonsen 1956:511). Simonsen lister også opp innkommende funn til Tromsø Museum fra 1945 til 1955 etter geografisk spredning. Av over 500 innkommende funn fra Troms, er kun fem fra Indre Troms. I Nordland er det Ofoten og Lødingen som har minst innkommende funn. Simonsen mener dette *"bekrefter det alminnelige inntrykk av at forholdet mellom en tett folkesatt kyst og et ubebodd innland gjennom alle tidligere perioder av historien"* (ibid:512-513). Her tolker Simonsen de funnfattige områdene i Troms og Nordland som ubebodd, men når det gjelder nordlinja for norrøn jernalderbosetning sier han at *"[v]i må til Troms for å finne de avgjørende kulturgrenser og til Finnmark for å komme bort i de helt fremmedartede kulturer"* (ibid:514). I *Bønder og vikinger i Nord-Norsk jernalder* (1959) går Simonsen mer eksplisitt inn på det nordnorske jernaldermaterialet, der han blant annet presenterer utgravningsresultatene fra 22 jernaldergraver. Her åpner han opp for at en viss kulturblending mellom nordmenn og samer i jernalderen må ha skjedd, noe enkelte graver med samiske og norrøne trekk kan indikere. Det kunne enten være snakk om en direkte blanding av norrøne og samiske folkeslag eller at de norrøne har tilegnet seg et delvis samisk levesett. Han avviser at det kan være samer som har tilegnet seg delvis norrønt levesett (Simonsen 1959:21-23):

"Hvert eneste område må ha hatt en blandingsbefolkning, men det samiske element har naturligvis ikke gjort seg sterkt gjeldende i de sørligere strøk" (Simonsen 1959:23)

Simonsen legger vekt på klima og naturforhold for å belyse forhistoriens samfunn, der kulturelle forskjeller kan forklares i bosetningsområdenes forskjellige naturgitte forhold. I tillegg til fiske legger han vekt på at jordbruket inngikk i den norrøne næringsveien. Det er da naturlig at det samiske elementet står sterkere nord for Malangen der det ikke kan drives noe godt jordbruk (Hesjedal 2000:160-161, Simonsen 1959:23).

Arthur Brox og Gerd Stamsø Munch (Brox og Munch, G.S. 1965, Munch G.S. 1966) undersøker fra 1960tallet flere gårdshauger og tuftegrupper på Senja. Dette er den første omfattende undersøkelsen av gårdshaugene og et viktig bidrag til middelalderarkeologien. De fleste gårdshaugene fikk bakre datering til middelalderen, men på gårdshaugen på Grunnfarnes fant man også spor som strekte seg tilbake til vikingetiden. I samme område ble det også funnet gårdsanlegg og gravminner fra jernalderen (Brox og Munch, G.S. 1965:16). I samme tid ble det funnet et gårdsanlegg på Greipstad, sør på Kvaløya (Munch, G.S., Munch J.S og Simonsen 1965). Undersøkelsene av middelalderens gårdshauger og tufter, Økonomisk Kartverks påbegynte registreringer og oppdagelsen av jernaldergårder førte til en berikelse av jernalderforskningens kildemateriale og markerer starten på middelalderarkeologien i Nord-Norge.

3.1.3 - 1974 OG FREMOVER

Opprettelsen av Universitetet i Tromsø og et tilhørende arkeologisk institutt førte til en oppsving i antall arbeider som tar for seg nordnorsk forhistorie. Olav Sverre Johansen var en av de første som ble tilknyttet Universitetet i Tromsø og jobbet mye med jernalderens gårdsanlegg og jordbruk i Nord-Norge (Johansen 1978b, 1982, 1990). Reidar Bertelsen kommer også tidlig inn og fokuserer på middelalderens gårdshauger og sentrumsdannelser, spesielt i Sør-Troms og i Lofoten (Bertelsen 1978, 1995a).

Bertelsen fører videre og bygger opp middelalderarkeologien som begynte å få sitt fotfeste i landsdelen i foregående periode. Fra 1968 og i kjølvannet av Alta-saken skjer det en meget viktig utvikling for den arkeologiske forskningen og samfunnet forøvrig ved at samiske rettigheter, kultur og tradisjon blir fremhevet og satt på dagsordenen. Dette fører etter hvert til opprettelsen av et eget samisk kulturminnevern, og fra 1978 ble samiske kulturminner som var eldre enn 100 år automatisk fredet. På denne tiden var dog de landsomfattende registreringene av automatisk freda kulturminner avsluttet, og etterreformatoriske samiske kulturminner kom dermed ikke med i ØK-registeret (Dunfjeld-Aagård 2005:72).

Den samiske tilstedeværelsen i presentasjoner av landsdelens forhistorie har i stor grad blitt fortiet eller neglisjert, som i blant annet Sjøvolds *Iron Age Settlement of Arctic Norway*. Bjørnar Olsen og Audhild Schanche (1983) påpeker denne etnosentrismen i den arkeologiske forskningstradisjonen. Audhild Schanches magistergradsoppgave *Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv* kommer ut i 1986 og tar eksplisitt opp forholdet mellom det funnrike kystområdet og "funntomme" innlandet som en kulturdualisme. Kort oppsummert argumenterer hun for at den norrøne bosetningens grense østover i Sør-Troms ikke kan forklares kun ut fra økologiske faktorer alene, men må ses i sammenheng med etnisk interaksjon. Det negative avtrykket i det arkeologiske materialet som funnfattigheten på innlandet representerer blir av Schanche tolket som samisk indikasjon på samisk tilstedeværelse. Innlandet og fjordområdene østover, og i økende grad kystområdet og øyene nordover, var samiske områder og det var en kognitiv, etnisk grense mellom norrøne og samiske landskap. Jørn Henriksen(1996) tar senere opp hellegropenes mulige funksjon som grensemarkører i Nord-Troms. I en senere artikkel bygger Schanche videre på denne hypotesen og tar med at det samme negative avtrykket i det arkeologiske materialet gjenfinnes på de større øyene nord i Nordland og i Sør/Midt-Troms. Slik sett har øyene på ytterkysten også sine fjord-, ytterkyst-, fjell- og innlandsområder som samisk og norrøn befolkning fordeler seg etter på samme måte som i det regionale bildet (Schanche 1989:179-181).

Senere jobber hun mye med samiske kulturminner og landskapsforståelse i forhold til samisk kulturminnevern og utvider arkeologien med begrep som "sakrale", "symbolske", "historiske", "politiske", "mytiske" og "magiske" landskap (jf. Schanche 1995, 2000).

Generelt får landskapet og landskapsforståelse større plass i arkeologien og er i dag en egen gren eller undergruppe i forskningen; landskapsarkeologi (jf. Tilley 1994). Vi gjenfinner trenden i den nordnorske jernalder- og middelalderforskningen. Stine Benedicte Sveen (2003) har i en studie av reindriftsamisk landskapsbruk og landskapsforståelse reindriftslandskapet og reindriftens hellige landskap som sentrale begreper. Jan Ingolf Kleppe (2000) diskuterer landskapsforståelse i forbindelse med bruk av synsfeltanalyse i geografiske informasjonssystemer i arkeologisk forskning. Han prøver ut metoden på steinalderboplasser og gravrøyser sør-vest på Kvaløya. Børge Evensen (2003) diskuterer jernalderens gravskikk ut fra et lokaliseringsspektiv, der gravholmer og graver "på land" i Vesterålen kan reflektere en differensiering av ideologi og økonomi i det som var antatt å være en relativt homogen norrøn jernalderkultur. Marius Opdahl Larsen (2009) analyserer beliggenheten til kirkene som hørte til under Trondenes prestegjeld i forhold til det topografiske og arkeologiske landskapet. Han konkluderer med at disse kirkene deler seg inn i to grupper, der de eldste innlemmede kirkene er plassert fremtredende på gårder tilknyttet en norrøn elite mens de yngste er plassert i fiskeværsetninger og er mindre fremtredende i landskapet (ibid:i)

I de senere år har det vært enn oppsving i forskningsaktiviteten i innlandsområdene i Sør-Troms, men det har mest vært tilknyttet større utbyggingsarbeider. Da planene om å slå sammen skytefeltene på Mauken og Blåtind skulle settes ut i livet ble det utført mange registreringer i regi av Sametinget. I regi av Tromsø Museum og Sametinget ble flere lokaliteter utgravd og undersøkt (Sommerseth 2009:10-11). Ingrid Sommerseth (2009) bygger videre på disse undersøkelsene og sine egne undersøkelser av stallotuffer og fangstanlegg i Devddesvuopmi for å belyse villreinfangst og tamreindrift i Indre Troms fra jernalderen og opp til nyere tid.

Blant annet i forbindelse med LARM-prosjektet har Hans Petter Blankholm (2011) undersøkt boplasser og fangstanlegg i området mellom Altevatnet og Leinavatnet i Bardu, der flere lokaliteter har dateringer som faller innenfor jernalder og middelalder.

3.2 - DET VAKRE, DET NYTTIGE OG DET MENINGSFULLE LANDSKAPET

Regionalt har forholdet mellom det funnrrike og norrøne kystområdet og det funnfattige fastlands- og innlandsområdet vært kjent og diskutert gjennom hele perioden jeg nå har beskrevet. Ellers har forskjellige aspekter av landskapet vært fremhevet forskjellig fra forsker til forsker og fra en tid til en annen. Det er vanlig å dele opp arkeologiens forskningshistorie i tre hovedretninger, henholdsvis den kulturhistoriske, prosessuelle og postprosessuelle arkeologien. Dette er benevnelser på forskjellige måter å bedrive arkeologisk forskning på og disse kan med forbehold gis kronologiske avgrensninger. På begynnelsen av 1970-tallet ser vi en dreining fra den "klassiske" kulturhistoriske arkeologien til den prosessuelle. Fra midten av 1980-tallet får vi igjen en teoretisk debatt som kulminerer i den post-prosessuelle arkeologiens oppkomst, som i større grad enn de forrige retningene bærer preg av å være en sekkebetegnelse for en rekke forskjellige innfallsvinkler til det arkeologiske materialet (Olsen 1997:61). I følgende del av forskningshistorien vil jeg kort vise hvordan landskapet blir fremstilt den arkeologiske forskningen. Med utgangspunkt i kulturhistorisk, prosessuell og postprosessuell arkeologi, får vi beskrevet henholdsvis det vakre, det nyttige og det meningsfulle landskapet. Særlig i første del av den kulturhistoriske perioden er landskapsbeskrivelsene romantiserende og pittoreske. Disse beskrivelsene synes også å preges av et motsetningsforhold mellom "smukke", frodige og fruktbare landskap og "ville", ugjestmilde landskap. Dette gjenspeiles i Winthers (1875, 1877) beskrivelser av området rundt Hinnøya og Astafjord. Om Trondenes hovedbygd sier han:

"Den strækker sig fra Kirken, der ligger paa Hindøens Nordøstspidse, dels mod Vest rundt den store, aabne Bergsvaag, dels mod Syd langs Vaagefjorden og dens lille Arm, Gangsaasbotten; det er en frugtbar og ualmindelig smuk Bygd, der med sine grønne Marker og skovklædte Lier minder om Østlandets vakreste Partier ved Mjøsen og Tyrifjord." (Winther 1875: 1)

Områder som Grytøya, Kasfjorden, Gullsfjord og Andørja er preget av steile fjellområder og trange fjorder, og blir beskrevet som "ville" og ugjestmilde. De områdene som på Winthers tid hadde tett (gårds-)bosetning, og godt jordbrukslandskap, blir beskrevet som vakre og fruktbare. Det synes som at han forventer at disse områdene skulle være like tett bebodd i jernalderen, eller der "*hvor nu er Gaard, ogsaa den gang var Gaard*" (ibid:32). Han finner dog mange norrøne fornminner i "ville" landskap, og i fruktbare områder er det i blant en mangel på slike funn. Dette forklarer han dels med at den norrøne bosetningen var fokusert mer på fiske enn jordbruk, dels at senere bosetning og jordbruk har utslettet sporene (Winther 1877:15). Lignende romantiserende beskrivelser av landskapet som vakkert eller vilt gjenfinnes i Nicolaisens (1884) og Gjessings bok *Fangstfolk* (1941) beskriver han også jordbrukslandskapet i Malangen på en romantiserende måte:

"Denne skjønne og grønne fjorden med velstelte gårder og saftige beiter, en sensommersøndag i solskinn og regn med duvende hesjer og nyslått eng. Og denne egne søndagsstillheten som gjør alt det grønne enda grønnere og det fruktbare enda fruktbarere" (Gjessing 1941:102).

Malangsfjorden byr ikke på norrøne jernalderfunn eller gamle gårdsnavn. Som Winther mener Gjessing at dette dels kan forklares ut fra den nordnorske jernalderbosetningens vektlegging av maritime ressurser, og av den grunn ikke har funnet det nødvendig å bosette seg i den fruktbare innlandsfjorden. Det vakre landskapet er mer knyttet til det fruktbare jordbrukslandskapet, men fjellandskapet ser ut til å få en større positiv estetisk verdi knyttet til seg utover 1900-tallet. Idealbildet av det norske landskapet kan sies å være "furet, værbitt over vannet, med de tusen hjem". Fjellandskapet har uansett en perifer rolle i det totale landskapsbildet, noe som også kan ses i Hans Egenæs Lunds beskrivelse av beliggenheten til tunanlegget på Engeløya:

"Steile lier og spisse fjelltinder omkranser tun-anlegget og luner selve høvdingesættet for kaldværet fra nord: Steigberget, Vesthornet, Hanekamtind og Prestkonet" (Lund 1953:74, min understrekning).

Gjennom den kulturhistoriske tradisjonen mister landskapet mer av det estetiske elementet som er så tydelig i Winther og Nicolaissens arbeider. Sjøvolds *The Iron Age Settlement of Arctic Norway* (1962, 1974) er dypt forankret i kulturhistoriens tradisjon, men landskapet kommer for det meste frem i form av distribusjonskart. Hans arbeid med den nordnorske jernalderbosetningens historie er preget av arkiv- og magasinmateriale og fører han ikke ut i landskapet, som tilfellet hadde vært med utgravninger og registreringer.

Med den prosessuelle arkeologien får vi en stadig større vektlegging av abstraherte gjengivelser av landskapet i form av kartmateriale og tabeller. Den ekstensive bruken av kart har nok sammenheng med den prosessuelle arkeologiens vektlegging av objektivitet og naturvitenskapelige empiriske data. I Olav Sverre Johansens (1978b, 1982, 1990) arbeider har vi disse elementene og de har en klar prosessuell karakter. Han benytter seg blant annet av pollendiagrammer, $\delta^{13}C$ - og ^{14}C -dateringer for å spore jordbrukets og gårdens oppkomst i Nord-Norge. Kari Støren Binns (1978) analyse av jernalderbosetningen på Kvaløya og Tom Søbstds (1980) analyse av sjøsamiske bosetningsspor i på Helgøy følger i samme bane. Det er lagt vekt på ressurser og ressursutnyttelse og de har med mye kartmateriale, strukturtegnninger og tabeller. Landskapet byr først og fremst på nytteverdi, både for arkeologen og den fortidige jeger, bonde eller fisker. Arkeologen kan ved hjelp av naturvitenskapelige metoder og systemteori "bruke" informasjon nedfelt i landskapet til å tilegne seg tilsynelatende objektiv kunnskap om et forhistorisk samfunn. På tilsvarende måte blir det fortidige samfunn fremstilt som nyttekalkulerende i forhold til utnyttelse av ressurser og maksimering av utbytte (jf. Olsen 1997:61-62, Hansen og Olsen 2004:36)

En dreining mot det meningsfulle landskapet kan i ses Audhild Schanches arbeider. I hennes magistergradsavhandling (1986) er den nordnorske jernalderbosetningens utstrekning ikke kun underlagt økologiske forutsetninger. I Sør-Troms kan den norrøne bosetningens østgrense best forklares som en etnisk grense der det er interaksjon mellom samer og nordmenn som setter premissene for bosetningens utstrekning og ikke økologiske faktorer som gode jordbruksforhold. På dette punktet er det fortsatt et "nyttig" landskap, og hun spiller på samme premisser som prosessuell arkeologi.

Hun tilbakeviser en økologisk grense og fremhever etnisk interaksjon som faktor, men meningen ligger ikke i landskapet selv. I Schanches senere arbeid med samisk arkeologi, kulturminnevern og landskapsforståelse blir det fremhevet at det ikke bare er konkrete menneskelagde spor i landskapet som har en kulturhistorisk verdi. Samisk tradisjon har stor betoning på muntlige overleveringer om hendelser, tradisjon og mytiske forestillinger knyttet til landskap og naturformasjoner, som ikke nødvendigvis har fysiske spor av menneskelig aktivitet. I dagens lov om kulturminnevern står det at "[...] lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til" faller inn under begrepene kulturminne eller kulturminnelandskap og dette er viktig i forhold til samisk kultur og kulturminnevern (jf. Lov om Kulturminner § 2). Landskapsbegrepene som Schanche senere tar for seg (kap. 3.1.3) tar utgangspunkt i samisk landskapsforståelse og kulturminnevern og det er her at det meningsfulle landskapet kommer mer inn i arkeologien. Gjennom det meningsfulle landskapet får vi igjen en større vektlegging av landskapets sanselige kvaliteter, noe som kan ses hos andre forskere i denne perioden, som Ragnhild Myrstad (1996) hovedoppgave om bjørnegravene i Nord-Norge.

"Etter å ha oppsøkt "rommet" der bjørnegravene befinner seg, har jeg inntrykk av at det aktuelle stedet har en noe "dramatisk" karakter. Med dette mener jeg at plassen er omgitt av f.eks. særegne fjell, steiner, eller en stemning som finnes på plassen. Man må være der for å forstå. Det dreier seg om lukt, utsyn, lyd og lysforhold"

(Myrstad 1996:48, min understrekning)

I teorien (kap. 2) viser jeg til at landskapets meningsinnhold kommer mer tydelig frem i arkeologisk forskning fra 80-tallet. Det meningsfulle landskapet er ikke utelukkende knyttet til forskning på samisk forhistorie og samisk kulturvern, men utviklingen av samisk arkeologi, samt å inkludere etnisitetsbegrepet i arkeologisk forskning, er sentral i utviklingen av den postprosessuelle arkeologien. Andre eksempler på betoningen av landskapets meningsinnhold i den nordnorske jernalder/middelalkeologien er Børge Evsens (2003) analyse av nordnorske jernaldergravers beliggenhet i landskapet og Geir Sørums (2002) analyse av jernaldergårdenes beliggenhet på Vestvågøy.

3.2.1 -ENDRING I LANDSKAPSFORSTÅELEN?

Det er mange faktorer som spiller inn i hvordan landskapet blir fremstilt i arkeologisk forskning. Billigere og bedre foto- og publiseringsteknologi muliggjør mer utstrakt bruk av bildemateriale, og kan være med på å erstatte de mer pittoreske landskapsbeskrivelser, som var vanlige i den kulturhistoriske perioden. Datateknologiens utvikling også fører med seg mange måter å behandle og fremstille landskap på i kontekst med arkeologisk forskning (e.g. geografiske informasjonssystemer, synsfeltanalyser og fotogrammetri).

På mange måter er grunnlaget for vår landskapsforståelse bundet til "det nyttige landskapet", ikke som kun en bakgrunn for menneskelig aktivitet, men i samspillet mellom landskapsbruk og landskaps erfaring. Som vi har sett kan det vakre og ville landskapet knyttes til ressursutnytting og kommunikasjonslinjer, og er da således et nyttig landskap. Det meningsfulle landskap kommer særlig frem gjennom det økte fokuset på samisk landskapsbruk og landskapsforståelse, der reindriftslandskapet er mye i fokus. Reindriftslandskapet er en type ressursutnyttelse og landskapsbruk, altså et nyttig landskap i kontekst av reindrifta. Det er mest et skifte i perspektiv som skiller det vakre, nyttige og meningsfulle landskapet. Den viktigste endringen i den nordnorske jernalder- og middelalderforskningen er nettopp i en klargjøring av perspektiv og et fokus på *landskapsforståelse* og ikke kun på *landskapsbruk*.

4 - METODE OG KILDEKRITIKK

I denne oppgaven bruker jeg et variert kildemateriale for å belyse landskapsforståelse og etniske relasjoner i Sør-Troms/Indre Troms og det nordlige Nordland. Det er viktig å reflektere over og påpeke kildematerialets begrensninger og muligheter, altså ta et kildekritisk standpunkt til materialet. Oppgaven i seg selv og den metodiske tilnærmingen til kildematerialet har vært inspirert av en rekke andre arbeider. Jorunn Jernslettens (2009) doktorgradsoppgave i religionsvitenskap om relasjoner mellom folk og landskap i en sør-samisk kontekst har vært en av disse, men hennes fremgangsmåte og problemstilling skiller seg også en del fra min. Hun har tatt utgangspunkt i ett konkret sted, Voengel-Njaarke sijte, sør i Nordland på grensen til Nord-Trøndelag. Hun har lagt mye vekt på intervjuer, informanter og virkelig å bli kjent med landskap og folk i dette området, men er ikke bundet til å undersøke en konkret fortidig epoke. Dette går også igjen i Stine Benedicte Sveens (2003) hovedfagsoppgave i arkeologi om reindriftsamisk landskapsbruk og landskapsforståelse på Stuoranjárga/Malangshalvøya i Troms. Gjennom intervjuer og deltagelse i reindriftslivet får hun tilgang til en type landskapsforståelse som ellers er utilgjengelig for en utenforstående. Jeg har ikke lagt stor vekt på intervjuer eller deltatt i aktiviteter knyttet til spesifikke typer bruk av landskap. En annen forskjell er at de tar utgangspunkt i samisk landskapsbruk og landskapsforståelse, mens jeg ønsker å ha en mer komparativ oppstilling mellom norrøn/norsk og samisk landskapsforståelse. Det hadde vært vanskelig for meg å ha en slik kvalitativ metode når jeg ønsker å dekke over et stort undersøkelsesområde, men jeg ønsker likevel å bruke noen av prinsippene deres.

4.1 - AVGRENSING AV UNDERSØKELSESONOMRÅDET

Som jeg nevnte i innledningen består det overordnede undersøkelsesområdet av 24 kommuner i Sør-Troms og nordre Nordland (16 i Troms, 6 i Nordland). Denne avgrensningen og utvelgelsesprosessen er gjort på grunnlag av flere faktorer. En grunnleggende tanke i min oppgave er at jeg ville undersøke landskapets konstituerende rolle i norrøn/norsk og samisk landskapsbruk og landskapsforståelse. Jeg vil følgelig ha et undersøkelsesområde som omfatter kyst-, fjord-, innlands-, og fjellandskap, og siden jeg vil belyse norrøn/norsk og samisk landskapsforståelse og interaksjon er det viktig at undersøkelsesområdet dekker tradisjonelt norrøne og

samiske bruksområder. Indikasjoner på landskapsbruk og etnisk interaksjon reflekteres gjennom arkeologisk materiale og skriftlige kilder. Det medførte at avgrensning av undersøkelsesområdet og undersøkelser av tilgjengelig kildemateriale lenge var en sidestilt prosess.

En annen viktig faktor var anledningen til selv å besøke de stedene jeg ønsket å diskutere i min oppgave i stedet for kun å forholde meg til kartdata, bilder og andre gjengivelser av steder og landskap. Med utgangspunkt i tidligere forskning (Hansen 1990, Hansen og Olsen 2004, Schanche 1986, 1989, Sommerseth 2009) framstod Sør-Troms som det mest aktuelle området. Forskningen viser til norrøn og samisk bosetning, etniske grenser og relasjoner i Hinnøy- og Astafjordområdet og i Indre Troms (Målselv/Bardu). I tillegg til å dekke et bredt spekter av geografiske, topografiske og vegetasjonsmessige variasjoner er området nært mitt studiested og hjemsted, og var et godt utgangspunkt for eget feltarbeid. I videre arbeid med oppgavens empiri så jeg det som hensiktsmessig å utvide undersøkelsesområdet til å omfatte Senjaområdet og deler av Vesterålen og Ofoten. Denne avgrensningen ble gjort etter at jeg var ferdig med eget feltarbeid, og jeg har da følgelig ikke hatt anledning til selv å besøke disse områdene. Jeg valgte ut fem mindre områder for en mer inngående undersøkelse av bosetningsspor, stedsnavn og hellige steder, da en slik tilnærming til hele undersøkelsesområdet ville bli for omfattende, særlig med tanke på det arkeologiske materialet. Utvelgelsen av disse områdene var grunnet i mitt eget feltarbeid, forhold som kom frem i arbeid med stedsnavn, hellige steder og arkeologisk materiale, og det var viktig at de skulle representere forskjellige landskapstyper fra ytterkyst til innlandet. Jeg har i stor grad forholdt meg til kommunegrensene (og statsgrensen) siden det forenklet både innhenting og behandling av materialet.

4.2 - FELTARBEIDET

Feltarbeidet ble utført på sommeren og høsten 2011. I begynnelsen var feltarbeidet mest preget av å besøke så mange steder som mulig og velge ut aktuelle områder for videre undersøkelse. På dette tidspunktet hadde jeg ikke inkludert kommunene i Nordland og Senja-området.

De første turene var sentrert rundt Indre Troms og deler av Astafjordområdet, og det ble gjort noen nye registreringer og observasjoner av allerede registrerte lokaliteter. Jeg hadde på forhånd avtalt møte med et par kontaktpersoner med tilknytning til visse områder, som jeg snakket med og forhørte meg om eventuelle fornminner, sagn og historier. Brorparten av arbeidet gikk ut på å besøke steder, ta bilder og se etter fornminner. Jeg har lagt mer vekt på registrering av nye fornminner på de lokalitetene som er i innlandet da dette fortsatt er et relativt utforsket område. Gjennom feltarbeidet på Hinnøya og i Astafjordområdet merket jeg meg endring, avvik og feilregistreringer av fornminner, men det viktigste var å se på landskapet fornminnene lå i. Det ble ikke foretatt mange intervjuer av befolkningen, men jeg forhørte meg med lokalkjente og ble i noen tilfeller vist rundt eller henvist til forskjellige interessante lokaliteter. I tillegg til egne utflukter deltok jeg på utgravningen av fire árran på Kobberbyggen i Bardu i regi av Tromsø Museum. Jeg søkte meg spesielt til dette prosjektet da jeg ønsket å få større kjennskap til samiske kulturminner og det var i mitt undersøkelsesområde. For å øke min kompetanse på samiske kulturminner fikk jeg også lov til å bli med Sametingets feltpersoner på registrering av samiske kulturminner i traseen for den nye høyspentlinja skal ligge mellom Ofoten og Balsfjord. Dette registreringsprosjektet går rett gjennom mitt undersøkelsesområde, og bidrar til å øke omfanget av registrerte fornminner i innlandet.

4.3 - KILDEMATERIALETS BEGRENSNINGER OG MULIGHETER

4.3.1 - DET ARKEOLOGISKE MATERIALET

I mine feltundersøkelser har jeg gjort egne registreringer og observasjoner av fornminner. Riksantikvarens database for fornminner, Askeladden, er likevel min hovedkilde for det arkeologiske materialet. Kvaliteten og benyttelsen av denne databasen er problematisk i seg selv men jeg velger ikke å utdype denne problematikken her (se Myrvoll 2008 og Sollund 2004:9-10) Den mest tydelige utfordringen er at det trer fram en betydelig skjevhet i materialet når man ser på hvordan registrerte fornminner i Askeladden fordeler seg over regionen (fig. 4.1).

Figur 4.1: Kart over Sør-Troms/Indre-Troms med lokaliteter og fornminner registrert i Askeladden. (Askeladden 18.10.11)

Kyststrekningen har tydelig flere registrerte forninner enn innlandsområdene. Som vi har sett i forskningshistorien henger dette sammen med at det arkeologiske arbeidet i denne landsdelen lenge var konsentrert til de områdene der man fant norrøne forninner fra jernalderen, altså kysten. Selv om vi i dag har et mye større fokus på innlandsområdene, er skjevheten i den geografiske fordelingen av registrerte arkeologiske lokaliteter i mitt undersøkelsesområde betydelig. Skjevheten i materialet går ikke kun på antall registrerte forninner men også på hvilke typer forninner som er registrert. Dette har medført at i noen områder har jeg inkludert fornminnetyper som kan være tilstedeværende i de andre områdene, men ikke presentert. Audhild Schanche (1986) tolket fraværet av norrøne jernalderlokaliteter i fjordområdene og innlandet som en indikasjon på samisk tilstedeværelse, og at det har eksistert en kognitiv grense mellom jernalderens norrøne og samiske bosetning. Denne kognitive grensen går ikke kun mellom ytterkyst og innlandet men finnes også igjen på de store øyene på kysten (Schanche 1989:179-181).

I dag har man større kjennskap til hvilke spor samisk bruk setter i landskapet. Det har bidratt til å øke omfanget av samiske kulturminner og kulturlandskap, men et stort problem er fortsatt å aldersbestemme dem. For å kunne bruke det arkeologiske kildemateriale i en diskusjon/analyse av interetniske forhold er det en fordel at det er et visst kronologisk samsvar mellom de norrøne/norske og samiske forninnene jeg ønsker å benytte meg av.

De fleste lokalitetene som er registrert, både antatt norrøne/norske og samiske, har ingen absolutt datering, men vi har en langt mer utfyllende kronologi på det norrøne/norske materialet. Den opprinnelige kronologiske avgrensningen for denne oppgaven var satt til jernalder/tidlig middelalder, men det var veldig lite av det samiske materialet som entydig falt innenfor disse periodene. Problemet med datering går også igjen i de andre typer av kildemateriale jeg benytter meg av, så løsningen på dette var rett og slett å løse opp den kronologiske avgrensningen og ta en mer pragmatisk tilnærming til materialet. Den bakre kronologiske avgrensningen for det arkeologiske materialet ble opprettholdt fra og med jernalder, siden vi med en viss sikkerhet kan si at undersøkelsesområdet i løpet av denne perioden var bebodd/brukt av norrøne og samiske grupper. Den øvre avgrensningen har jeg forholdt meg til automatisk vernede kulturminner. I følge kulturminneloven § 4 inkluderer det alle spor av menneskelig aktivitet som kan dateres før reformasjonen (1537) og samiske kulturminner som er eldre enn hundre år.

I det arkeologiske materialet som tolkes som norrøne/norske bosetningsspor har jeg inkludert tufter/hustuffer, nausttuffer og gårdshauger datert til jernalder, middelalder eller har en førreformatorisk aldersbestemmelse. Her har jeg også inkludert gravminner fra jernalderen, men jeg ikke har gjort noen distinksjon på gravens konstruksjon (røys, haug, flatmarksgrav) eller datering innenfor jernalderen. Jeg ikke har tatt med fornminner som er datert yngre enn reformasjonen eller eldre enn begynnelsen av vår tidsregning. Dette vil utelukke fornminner datert til førromersk jernalder, bronsealder, tidlig metalltid og følgelig fornminner med uviss datering. I enkelte tilfeller kan det være hensiktsmessig å ta med andre fornminnetyper eller vise til lokaliteter som faller utenfor den kronologiske avgrensningen, men dette vil bli påpekt og begrunnet i sine respektive kapitler.

Det er relativt lite av det samiske materialet som er registrert, og for å få et tilstrekkelig bredt kildetilfang har jeg tatt med de fleste spor etter samisk landskapsbruk som er eldre enn hundre år. Her har jeg inkludert árran/teltboplasser, gammetuffer, *gieddi*, reingjerder, bogasteller, fangstgroper, heller med spor av bruk/opphold og samiske graver.

Offerplasser er presentert sammen med andre hellige steder og tradisjonslokalteter. Fangstsystemer, som fangstgroper og bogasteller, er noe problematiske. Undersøkelser av fangstanlegg viser at de har en svært lang bruksperiode, med dateringer som strekker seg fra yngre steinalder og opp til nyere tid (Sommerseth 2009:252-254). Datering av fangstanlegg er i seg selv problematisk, og det er også spørsmål om hvor stor etnisk utsagnskraft disse har. Fornminnenes etniske tilhørighet, både antatt norske/norrøne og samiske, er en problemstilling jeg vil ta opp senere (se kap 6.4).

4.3.2 - STEDSNAVN

Stedsnavn er en verdifull kilde til landskapsbruk og mytiske forestillinger. Både kristne, norrøne (før-kristne) og samiske forestillinger kan reflekteres i et stedsnavn og potensielt ha overlevd i lang tid, men datering er vanskelig. Både samiske og norske stedsnavn kan ved hjelp av skriftlige kilder og språkutviklingsteori gi oss en minimumsalder for stedsnavnet (Dunfjeld-Aagård 2005:62). Som kilde til stedsnavn har jeg primært benyttet meg av et variert kartmateriale: Norgeskart (1:50000); Google Maps (maps.google.no); Arealisdata på nett (www.ngu.no/kart/arealis); GPS-kart og Askeladden. Bygdebøker og andre litterære kilder har også bidratt til stedsnavnundersøkelsen. Eksempler på dette er Hans Prestbakmo (2002, 2007), som har skrevet mye om natur, mennesker, historie og stedsnavn i Indre Troms og Oluf Ryghs *Norske Gaardsnavne*, i elektronisk versjon på Dokumentprosjektets hjemmeside (www.dokpro.uio.no). Mine forkunnskaper i samisk er begrenset, og disse vil nødvendigvis være mer utilgjengelig for meg enn de norske. Her har norsk-samiske oppslagsverk vært til god hjelp (victorio.uit.no/webdict/index.html, www.risten.no)

Jeg har ikke lagt stor vekt på dateringen av stedsnavnene i utvelgelsesprosessen, da det viktigste er hva stedsnavnene kan fortelle oss om etniske relasjoner, landskapsbruk og landskapsforståelse i et større (diakront) perspektiv. Oversettelser av stedsnavn kan være interessant i dette henseendet. Flere samiske stedsnavn har for eksempel blitt fornorsket ved en rent fonetisk (lydlig) oversetting, uten at meningsinnholdet har kommet med. Et godt eksempel på dette er området rundt Devddesjávri (-vuopmi, -varri, -johka m.m) i Indre Troms.

Det første leddet (Devddes-, Devdis-) beskriver at området er rikt eller flommer over av naturrikdommer og ressurser, men har på norsk blitt oversatt som Dødesvatnet. Det samiske ordet for stein, *geađgi/geargi*, har i noen tilfeller blitt oversatt som "kirke", som tilfellet er med Kirkesdalen i Målselv (*Geađggevággi*). Det kan bero på en fonetisk oversettelse av stedsnavnet, men siden samisk religionsutøvelse blant annet omfatter *sieidier*/offersteiner kan slike stedsnavn, som Finnkjerka på Elgsnes, også reflektere den religiøse koblingen mellom offerstein og kirke (fig 4.2). Aspekter med fonetiske og direkte oversettelser av stedsnavn vil selvsagt også gjelde for norrøne/norske navn som er oversatt til samisk.

Figur 4.2: Et samisk offersted eller kun en markant steinformasjon?

Steder som har Lapp, Finn og Gam/Gamme som ledd i stedsnavnet indikerer kjennskap til samiske oppholdsområder, og steder som refererer til telt kan i tilfeller henvise til samiske bosetningsområder (Telthaugen i Målselv). Mange stedsnavn er bygget på personnavn og kan med forbehold knyttes til enten samisk eller norrøn navnetradisjon. Det er også stedsnavn som viser til kulturspesifikk bruk av landskapet, som Reinmerkarodden og Pulkhaugen i Målselv, der sistnevnte muligens refererer til et sted der samene oppbevarte sine pulker når de flyttet ut til sommerboplassene. Reingjerdnavnene er de mest tallrike av slike kulturspesifikke navn, men også Rein-stedsnavn kan indirekte henvise til reindrift. En indikasjon på direkte interaksjon mellom samer og nordmenn kan også ledes fra de mange "Laberg" lokalitetene vi har i Sør-Troms. Lars Ivar Hansen tolker disse som lokaliteter der handel mellom samer og nordmenn har funnet sted (Hansen og Olsen 2004:92). En del Russe-stedsnavn er knyttet til sagn om Karelere/Tsjuder/Russere som gjør voldelige fremstøt mot både samisk og norrøn/norsk befolkning.

Historiske kilder beskriver en rekke angrep på kysten av Nord-Norge av karelere i perioden fra midten av 1200-tallet og til midten av 1400-tallet, men mange av "russe"-navnene stammer nok fra tida da pomorhandelen var utbredt i landsdelen og myter om russere/tsjuder på røvertokt kan ha blitt tilskrevet stedet senere. Man skal da ikke ensidig illegge disse stedsnavnene voldelig opphav, da mange vitner om en fredelig samhandling mellom folk fra øst og vest (Hansen og Olsen 2004:161, Nilsen 2003:49). Andre stedsnavn viser mer direkte til konflikter, som Stridsfjellet i Dyrøy kommune og Doarrovággi, nær Dividalen, i Bardu Kommune (Doarrut = Strid, å stange sammen). Disse skal man også være forsiktig med utelukkende å knytte til forhold mellom samer og nordmenn, da stedsnavnene i seg selv sjeldent indikerer hvem/hvilke grupper som eventuelt har støtt sammen i voldelige konfrontasjoner. Strid eller kamp mellom dyr, eller mennesker og dyr, kan være en like gyldig tolkning.

Et problem med navn som eksplisitt forteller om bruk av landskapet, foruten om de som peker på reindrift, er at de er vanskelig å tilskrive enten samisk eller norrøn kultur. Fiske, fangst og annen utnyttelse av ressurser trenger ikke være kulturspesifikk, og dette gjelder også navn som peker på jordbruk. Det mest utslagsgivende i dette henseendet er om de er norske eller samiske stedsnavn. Samiske navn som viser til norsk/norrøn bosetning og landskapsbruk er det veldig lite av i mitt materiale, men vi har Dáččabákti (Bumannsberget) i Målselv og Eatnannjoaski i Bardu. Eatnan kan vise til eid land eller dyrket mark, men det kan også bare vise generelt til "jord", så det blir et for usikkert ledd til å knytte til kulturspesifikk bruk.

Stedsnavn kan vitne om en mytisk forestilling om stedet. Samiske steder som har en forstavelse som Basse-/Bissie- (hellig-), Sieidi- (offer-), Akka- (Bestemor-) Stállo- (troll) og reflekterer samisk mytologi og religionsutøvelse. Av norske stedsnavn har vi navn som kan knyttes henholdsvis til en før-kristen og en kristen religionsutøvelse og mytologi. Førkristne navn kan vise til kultiske steder (Hov-, Hof-, Ve-) eller til gudenavn (Tor-, Ty-, Frøy-). Navn som hører til en kristen tradisjon kan inkludere ledd som Kirke/Kjerke, Engel, Hellig, Djevel og Prest, men det er noen problemer med dette materialet.

Hellignavn kan også høre inn under førkristen tradisjon eller være en direkte oversettelse av samiske hellige steder. Gudenavnet Tor er også et vanlig norsk navn, og trenger ikke ha noe med norrøn mytologi, og som nevnt over kan kirke/kjerke være en oversettelse av det samiske ordet for stein. Andre norske navn viser til mytologiske vesener som troll, huldre, dverger og nisser.

Av norske stedsnavn har jeg lagt vekt på Lapp- og Finn-navn, som viser til kjennskap til samiske bosetning og bruksområder, og Reingjerdenavn som viser til reindriftspraksis.

Jeg har tatt med Troll-, Kirke/Kjerke-, Huldre- og Hellignavn, som kan vise til mytologiske oppfatninger av steder og landskap. De samiske stedsnavnene som indikerer hellige og mytiske steder har jeg presentert sammen med registrerte offersteder og tradisjonslokaliteter.

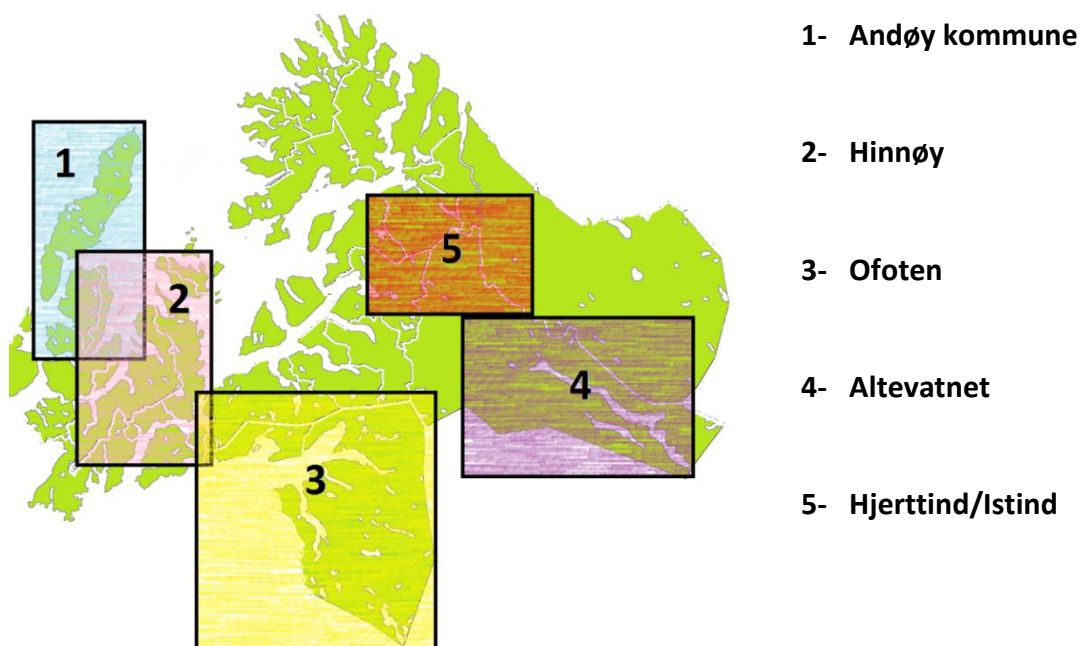
4.3.3 - SAGN OG HISTORISKE KILDER

Sagn og historiske kilder er ikke inkludert i materialgjennomgangen, men kommer inn i den videre diskusjonen. Som jeg har vist til i teorien (kap.2.3) kan middelaldertekster og sagalitteratur være en god kilde til å diskutere landskapsforståelse og etniske relasjoner. Jag har først og fremst fokusert på myter som knyttes til et spesifikt sted, område eller landskapsformasjon. Mange eventyr utspiller seg på et uspesifisert sted, eller i et land langt, langt borte. Disse kan, i likhet med sagamaterialet, brukes i diskusjonen om en generell norrøn og samisk landskapsforståelse, men de vektlegges ikke i analysen av spesifikke steder i undersøkelsesområdet. Mange eventyr og sagn går ofte igjen, bare knyttet til forskjellige steder, som med sagnet om Veiviseren og sagn om finneskatter. Disse er igjen aktuelle om historien er knyttet til et spesifikt område/sted. Enkelte historier er i mindre grad tilknyttet landskapet og i større grad tilknyttet personer, som fortellinger om helbredelse, synskhet, kommunikasjon med de døde og spøkeshistorier generelt. Myter om kloke koner, trollmenn og magiske krefter er ofte knyttet til det samiske samfunnet, da utøveren av disse kreftene er direkte eller indirekte beskrevet som samiske. Som kilde til sagnmateriale som er knyttet til mitt undersøkelsesområde har jeg samiske eventyr, samlet inn av Just Qvigstad (Qvigstad og Pollan 2005), og Olaus Martens Nicolaissens (2011 [1879,1887]) samling av sagn og eventyr fra Nordland.

Av andre kilder til sagnmateriale har jeg brukt diverse bygdebøker/årbøker, senere samlinger av sagnmateriale og nettressurser⁵ (f.eks. Larsen og Larsen 2002, Larsen 2010, Westrheim og Jensvold 2006). En finner ofte myter og historier om et sted eller tilknyttet spesifikke fornminner i Askeladden, og informanter jeg møtte i mitt eget feltarbeid bidro med flere historier og myter.

⁵ www.historier.no, www.hf.uio.no/ikos/tjenester/kunnskap/samlinger/norsk-folkeminnesamling

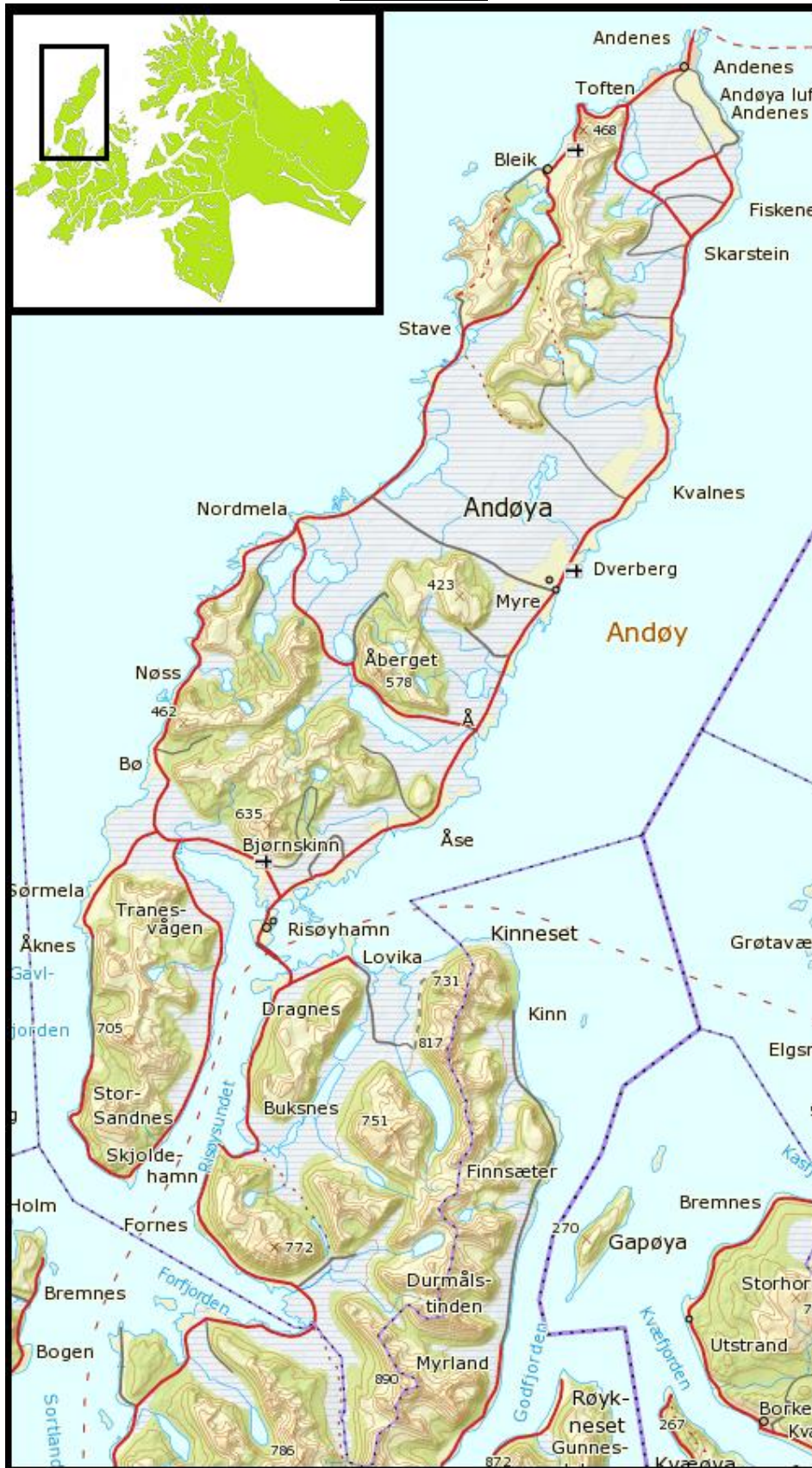
5 - MATERIALET

Figur 5.1: Oversikt av undersøkelsesområder

I denne materialgjennomgangen har jeg sett på hvordan utvalgte typer fornminner og stedsnavn er fordelt i landskapet i fem forskjellige områder innenfor mitt undersøkelsesområde. Hvilke stedsnavn og kulturminner som er valgt ut er beskrevet i metodekapitlet, men det er også noen variasjoner. I undersøkelsesområdene 3-5 har jeg tatt med noen løsfunn fra jernalder/samisk jernalder. Ved Altevatnet har jeg valgt å ta med noen hustuffer av uviss tid, og i tillegg har jeg tatt med samiske stedsnavn som viser til reingjerde (-gårde), siden disse var de eneste av dette slaget jeg fant i stedsnavnmaterialet for hele mitt undersøkelsesområde. Av det materialet jeg har med i denne oppgaven som omhandler hele undersøkelsesområde vil være presentert i appendiks og komme inn i diskusjonskapitlet. Henvisning til innførsel i Askeladden vil være med lokalitetens Id-nummer (Eks. Id 99999), og henvisning til innførsel i Ernst Mankers Lappernas Hellige Ställen vil være etter nummer på lokalitet (Eks EM104).

5.1 - ANDØY

Figur 5.1.1: Kart over Andøy kommune.

Andøy kommune består for det meste av Andøya, som er den nordligste av Vesterålens store øyer, med tillegg av en bit av det nordvestlige hjørnet av Hinnøya. I sørvest er det ikke lange leia til Langøya, men ellers er Andøya omringet av storhavet, med Andsfjorden i øst og Norskehavet i vest, og må da kunne sies å representere et ytterkystområde (fig. 5.1.1). Landskapet på Andøya er spesielt, noe Hans Jakob Horst også bemerket i den første offisielle arkeologiske undersøkelse i dette området i 1876:

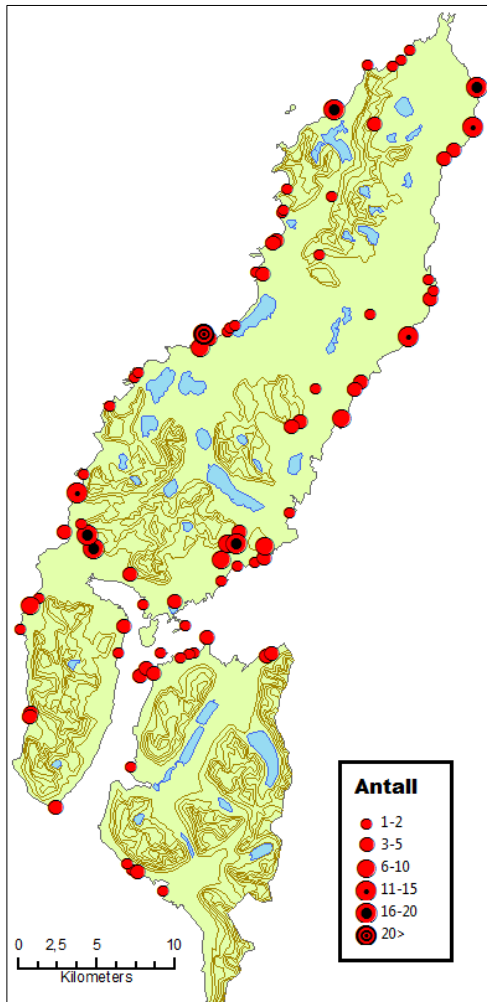
"Ser man Andøen fra Ansfjorden, tager den sig ud som tre øer; thi den dannes ikke af en sammenhængende fjellryg, men af tre forskjellige fjeldpartier, adskilte ved lave mellemliggende myrstrækninger" (Horst 1879:2)

Det er vel mest på grunn av disse store myrpartiene at Horst mener Andøya (i hvert fall de tre nordligste fjerdedeler av den) skiller seg ut fra andre norske øyer, og det er også her vi finner Norges største myrparti (Horst 1879:1, Holdø 2004:41).

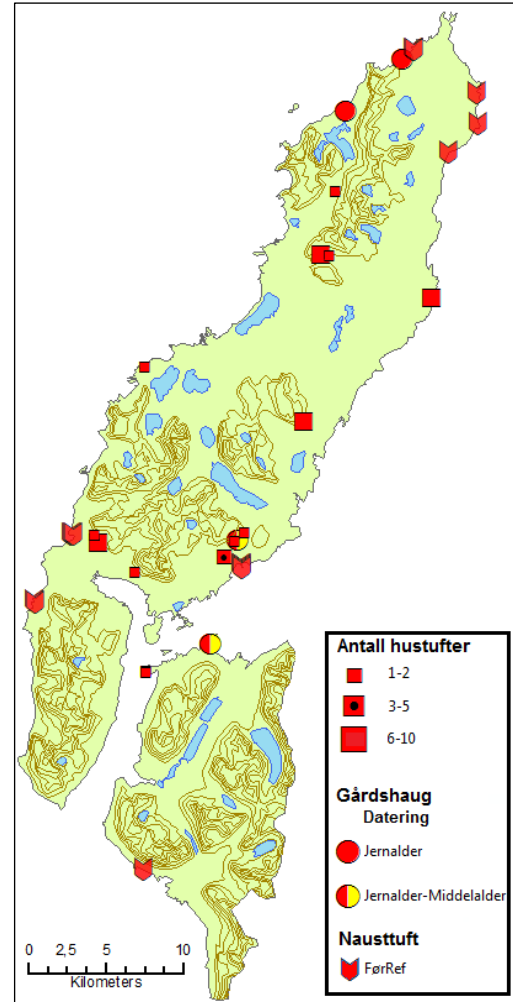
Siden registrering av kulturminner i Andøy først kom i gang med Horst sine undersøkelser i 1876, har vi fått kunnskap om en stor mengde av arkeologiske lokaliteter fra kommunen, særlig fra jernalder og middelalder. Fra jernalderen har vi mange registrerte gravminner, tufter, gårdsanlegg og nausttufter, og de mange gårdshaugene vi finner her har for det meste blitt tolket som spor etter den norske middelalderbosetningen. Helge Guttormsen er sentral i forskningen på Andøys bosetningshistorie og det meste av den er oppsummert i hans bidrag til *Andøy Bygdebok; Fra Omd til Andøy: Andøys historie fra de eldste tider og opp til 1800 e.Kr.f* (1994). I 1984 ble det arrangert et seminar på Melbu der Guttormsen og flere andre forskere tok opp problemstillinger som omhandlet den samiske bosetningshistoria i Vesterålen. Med grunnlag i historiske kilder, arkeologiske kilder, stedsnavn og generell forskningshistorie belyste deltagerne på dette seminaret blant annet hvordan det samiske innslaget i Vesterålen hadde blitt underkjent eller oversett i tidligere forskning, og de la frem en rekke indikasjoner på at den samiske bosetningshistoria i dette området strakk seg lengre bak i tid enn det man tidligere antok. Innleggene på dette seminaret ble samlet i et hefte som kom ut det følgende året; *"Viester-Ålas: Samisk historie i Vesterålen*.

Da Eline Holdø skulle forsøke å presentere sjøsamenes historie i Vesterålen i sin hovedfagsoppgave 20 år etter Viester-Ålas-seminaret fant hun at det fortsatt var vanskelig å finne informasjon om samisk bosetning i området. Det generelle kildetilfanget var rett og slett for svakt og det virket som det var et "kunnskapshull" angående samisk forhistorie i området. I sin hovedfagsoppgave *Samer og bumenn i Vesterålen – en analyse av problemer ved arkeologisk forskning på etnisitet* (2004) argumenterer hun på den ene siden for hvordan trekk i forholdet mellom forskning og forvaltning har ført til et hull i kunnskapen om sjøsamiske befolkningen i Vesterålen og på den andre siden legger hun frem et forslag til en fleretnisk historie i dette området fra jernalderen og opp til nyere tid ved bruk av arkeologiske og historiske kilder.

Andøy er rik på gravminner og norrøne/norske bosetningsspor fra jernalder, middelalder og også registrerte kulturminner med førreformatorisk datering (fig. 5.1.2-5.1.5). Gravminnene fra jernalder (fig. 5.1.2) ligger relativt tett langs kysten av Andøya og Hinnøya, med en noe mindre tetthet i de sørligste delene av dette området. De opptrer også på innlandet av Andøy, på eidet som går fra Risøyhamn til Bø og noen spredte lokaliteter lengre nord, men er fraværende fra de indre områdene på Hinnøya, Sør på Andøy og i fjell/dalområdene sør for Åberget. Vi har noen konsentrasjoner ved Risøysundet, Åse, Bø, Nordmela og nord nær Bleik og Andenes, men ingen er så vidt jeg har sett blitt registrert på selve Andenes. Vi har forholdsvis mange bosetningsspor fra jernalderen i form av hustufter/gårdsanlegg, nausttufter og gårdshauger datert til jernalder/jernalder-middelalder (fig 5.1.3). De fleste hustuftene ligger et stykke fra kysten, mens med unntak av gårdshaugen ved Åse, er alle gårdshaugene nær kysten. I tillegg har vi et tunanlegg fra jernalderen på Åse, som kan indikere at det kan ha vært et maktsenter i dette området (Id 47651, Se Storli 2006 for en diskusjon om tunanleggenes politiske rolle) Alle bosetningsspor fra jernalder finnes i nær geografisk kontekst med gravminner, så der det ikke er gravminner er det heller ikke registrert noen bosetningsspor med denne dateringen.

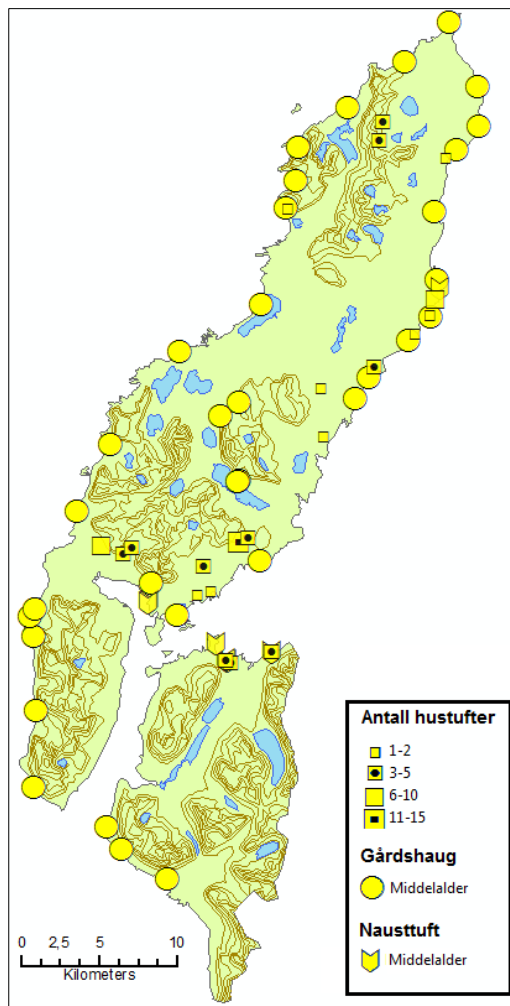
Figur 5.1.2: Gravminner fra Jernalderen i Andøy

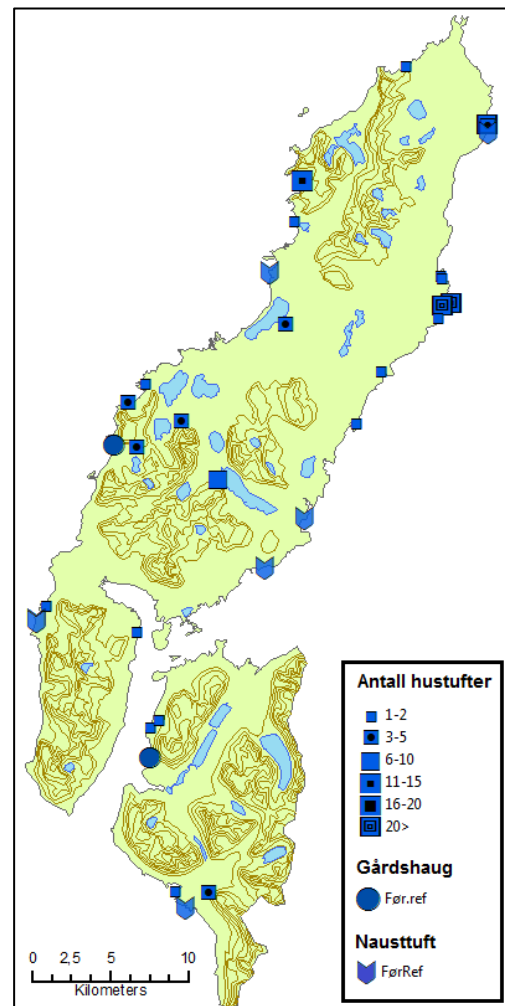
Figur 5.1.3: Bosetningsspor fra Jernalderen i Andøy

Med unntak av Risøysundet, sør for Risøyhamn, ligger bosetningssporene som er aldersbestemt til middelalderen tett langs hele kyststripa i Andøy (fig. 5.1.4). I denne gruppen er det registrert mest gårdshauger, der de fleste ligger ved kysten men de er også funnet ved Ånesvatnet/Åberget. På Hinnøya finner vi dem på sørkysten innfor Fornes, men vi har ingen bosetningsspor på innlandet. Hustuftene fra middelalderen ligger noe spredt i kommunen, men som med tuftene fra jernalderen finner vi brorparten av dem et stykke fra kystlinja. Bosetningsspor som er datert som førreformatorisk opptrer både der man finner bosetningsspor fra jernalder/middelalder og i områder der de er fraværende, som på Hinnøya ved den sørlige delen av Risøysundet og inne ved Forfjorden, og på Andøya i området mellom Åberget/Ånesvatnet og Nøss.

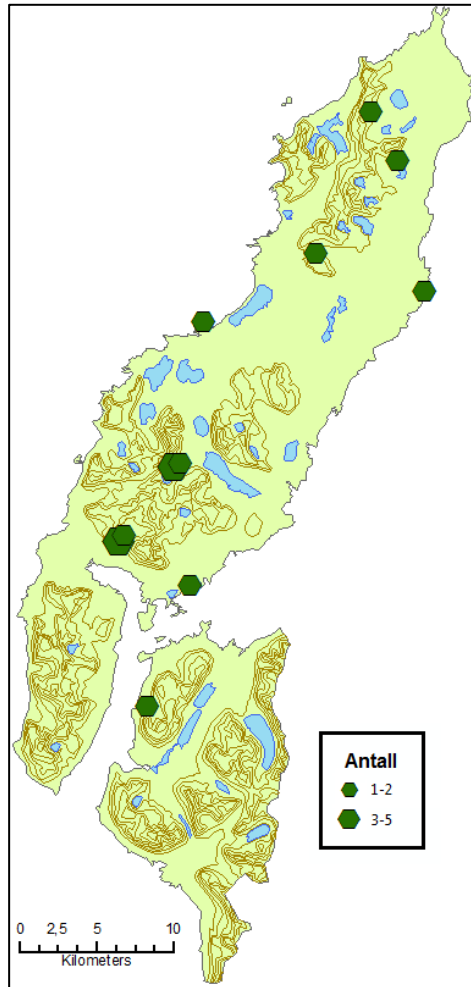
Den største konsentrasjonen av hustufter er i Finnevik, nord for Kvalnes på Andøya. Denne lokaliteten har en interessant registreringshistorikk. Lokaliteten består av 50 tufter som i en innførsel i Askeladden er registrert med førreformatorisk datering og skal bestå av hustufter, nausttufter og noen gammetufter av nyere dato. Her er det notert at de mest sannsynligvis stammer fra en bosetning fra 1700-tallet, som medfører at den førreformatoriske dateringen er misvisende (Id 74236). I en nyere innførsel blir denne lokaliteten omtalt som den største samiske bosetninga på Andøy, som skal ha eksistert her fra før 1500-tallet og frem til avfolkning i 1613, og tuftene er beskrevet som gammetufter og tufter av mindre hus (Id 89951).

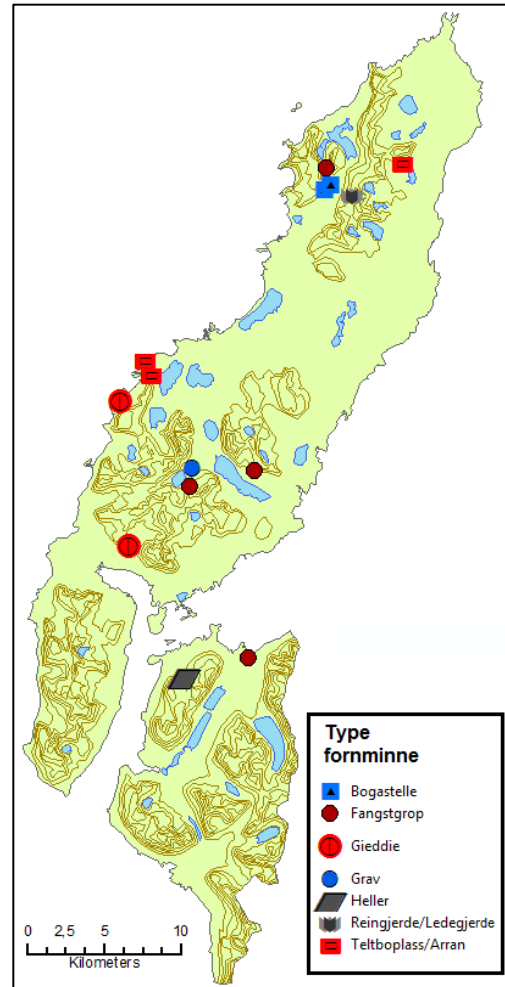
Figur 5.1.4. Bosetningsspor fra Middelalder i Andøy

Figur 5.1.5. Bosetningsspor med Førreformatorisk aldersbestemmelse i Andøy.

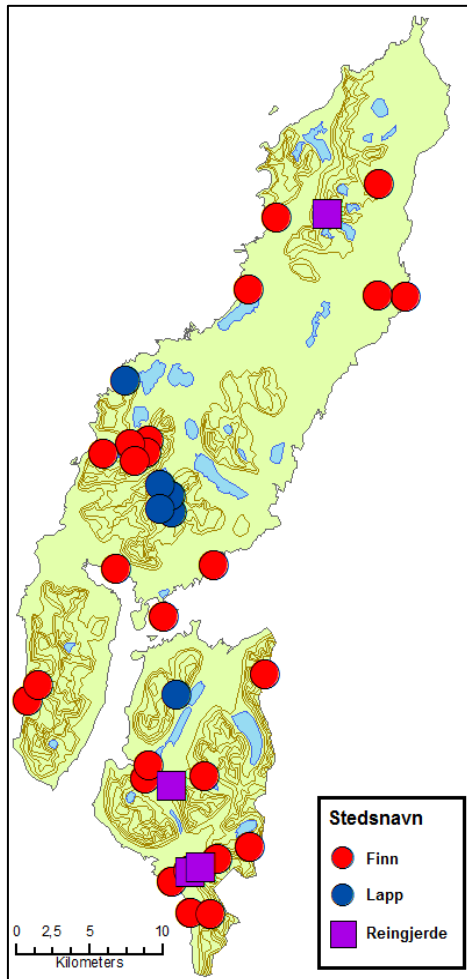

Figur 5.1.6: Gammetufter i Andøy

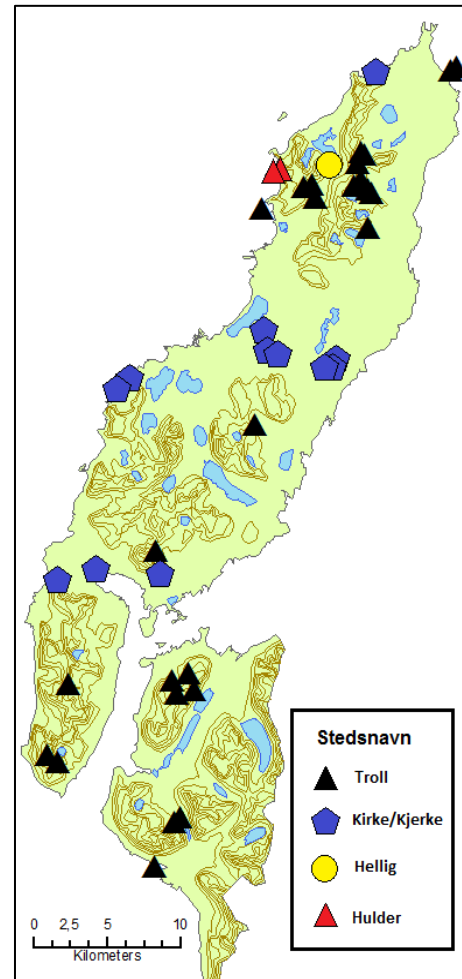

Figur 5.1.7: Samiske fornminner i Andøy

Helge Guttormsen mener at det er overveiende sannsynlig at Finnevik er en sjøsamisk boplass, noe også stedsnavnet kan indikere (Guttormsen 1985:35). "Klassiske" samiske bosetningsspor, som gammetufter, teltboplasser og spor etter reindrift, er det ikke registrert mange av i Andøy (fig. 5.1.6 og 5.1.7). Gammetuftene (fig. 5.1.6) finner vi både i kontekst med norrøne/norske bosetningsspor og i områder uten disse, som bosetningen i Bødalen, sørvest for Åberget/Ånesvatnet. Om vi ser vekk fra bosetningen i Finnevik ligger de fleste gammetuftene i innlandsområdene på Andøy. Med unntak av árran/teltboplassene og gieddien(enga/melkeplassen) sørvest for Nordmela og fangstgropanlegget nord på Hinnøya er de andre samiske bosetningssporene i innlands/fjellområder (fig. 5.1.7), og vi har verken gammetufter eller andre samiske bosetningsspor i indre deler av Hinnøya og sørdelen av Andøya.

Figur 5.1.8: Finn-, Lapp- og Reingjerdenavn i Andøy

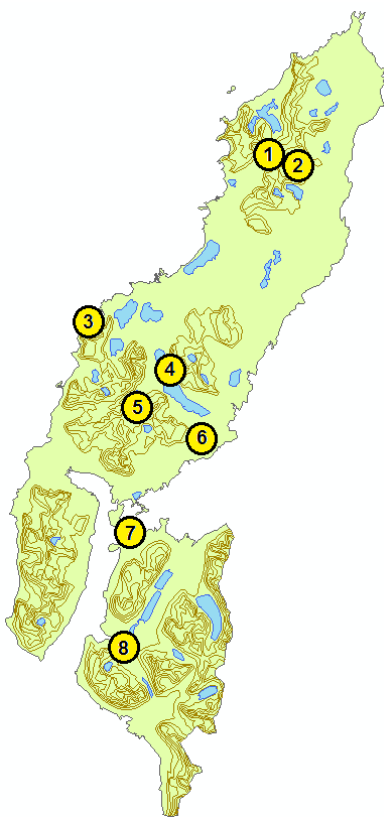

Figur 5.1.9: Andre norske stedsnavn i Andøy

Det er ingen samiske stedsnavn som direkte henviser til hellige/mytiske steder men vi har en del norske stedsnavn som indikerer samisk tilstedeværelse (fig. 5.1.8). Finn-navnene ligger mer spredt i området mens Lapp-navnene er konsentrert til Bødalsområdet/Lappmarka, med unntak av Lappaskla på Hinnøy og Lapphola nær Bukkekjerka. Her kan vi også se at vi får opp en del Finn-navn inne på Hinnøya, et område som ikke har noen registrerte kulturminner innenfor min avgrensning, og vi har en litt interessant ansamling av Finnkong-navn sør for Nøssvatnet, sør-øst for Bukkekjerka. Disse stedsnavnene kan referere til en Finnekonge, noe som er verd å bemerke seg. Troll-navn er det rikelig av (Fig. 5.1.9), og det er to registrerte Hulder-navn (Huldersteinen og Hulderstøa i Høyvika, ved Belgen). Vi har noen samlinger av Trollnavn, blant annet en konsentrasjon i Andøyas nordligste fjellområder de beskriver relativt store topografiske trekk, som Trolldalen, Trolldalsheia og Trolltinden.

En annen konsentrasjon er med Trollura på Hinnøya. En interessant lokalitet som ligger i nærheten av Trolldalstind og Trolldalsheia er Helligøya, en dråpeformet øy som ligger innerst i Bleikvatnet. Det er noen konsentrasjoner av Kirke/Kjerke-navn midt på Andøya, ved Nordmela og nær Bjørnskinn/Tranesvågen.

Jeg har registrert åtte mulige samiske hellige steder i Andøy (fig. 5.1.10, Tabell 1) Noen av disse lokalitetene virker noe usikre, men vi finner flere av dem i nærheten av antatt samiske fornminner (se fig. 5.1.6 og 5.1.7) og i forskjellige typer landskap, som ved kysten, i innlandet og i fjellområder på Andøy og på Hinnøya.

Figur 5.1.10. Hellige steder i Andøy

Nr	Navn/Område	ID-nr.	Beskrivelse
1	Stavedalen	91684	To sieidier registrert på en flate ovenfor Stavedalen og nedfor det registrerte reingjerdet. En liten menneskelignende stein og en skråstilt helle med litt rødmaling på toppen
2	Trollkirka/Finnkirka	98438	En stor rektangulær flyttblokk i et søkk med Sverigedalsvatnet
3	Bukkekerka	138046, 38628	Dette er en bergformasjon som skal ha vært en samisk offerplass, men er nå brukt til kristne gudstjenester på sommeren (Id 138046). Det er også registrert to offerplasser her, antageligvis seidiesteiner (Id 38628)
4	Åfjellet	47668	To steinkretser registrert av Horst, men er nå ikke gjenfunnet
5	Lappmarksvatn	38627	Tre seidesteiner er registrert, men klassifiseringen og plasseringen er usikker
6	Daudmannsteinan	27674	Et felt ved Åseåsen med ovale gravrøyser som antas å være samiske, der en av røysene ser ut til å være mer forseggjort og avflatet på toppen slik at den framstår som et alter på en samisk offerplass (Id 27674). I samme registrering er det nevnt et sagn om et samisk offersted på Åseåsen
7	Ørnkulan	27665	En offerring bestående av to flate kampesteiner omringet av en steinvoll. Denne befinner seg på på et høydedrag mellom to tjern på Ørnkulan, et nes i Risøysundet
8	Finnhågsteinen	18061	Samisk offerstein som befinner seg innerst i Buksnesfjorden. Her har det blitt funnet bein i en nisje i steinen

Tabell 1: Hellige steder i Andøy

5.2 - HINNØYA

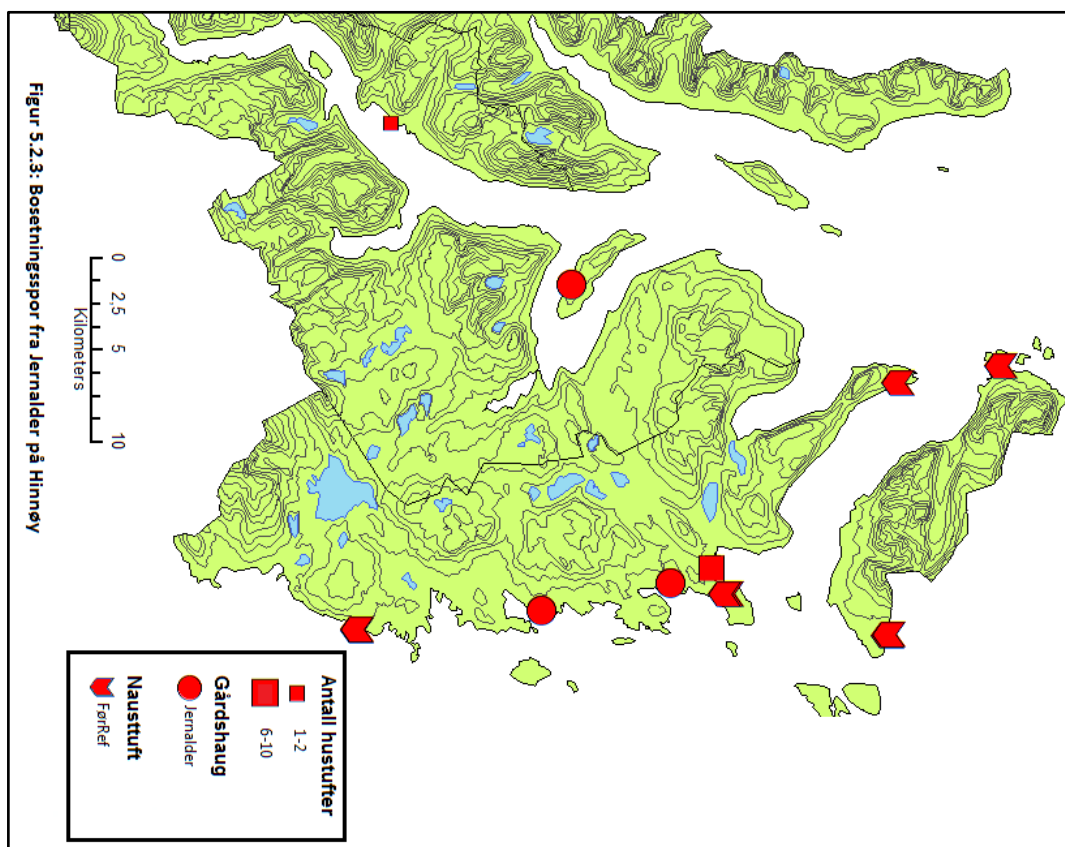
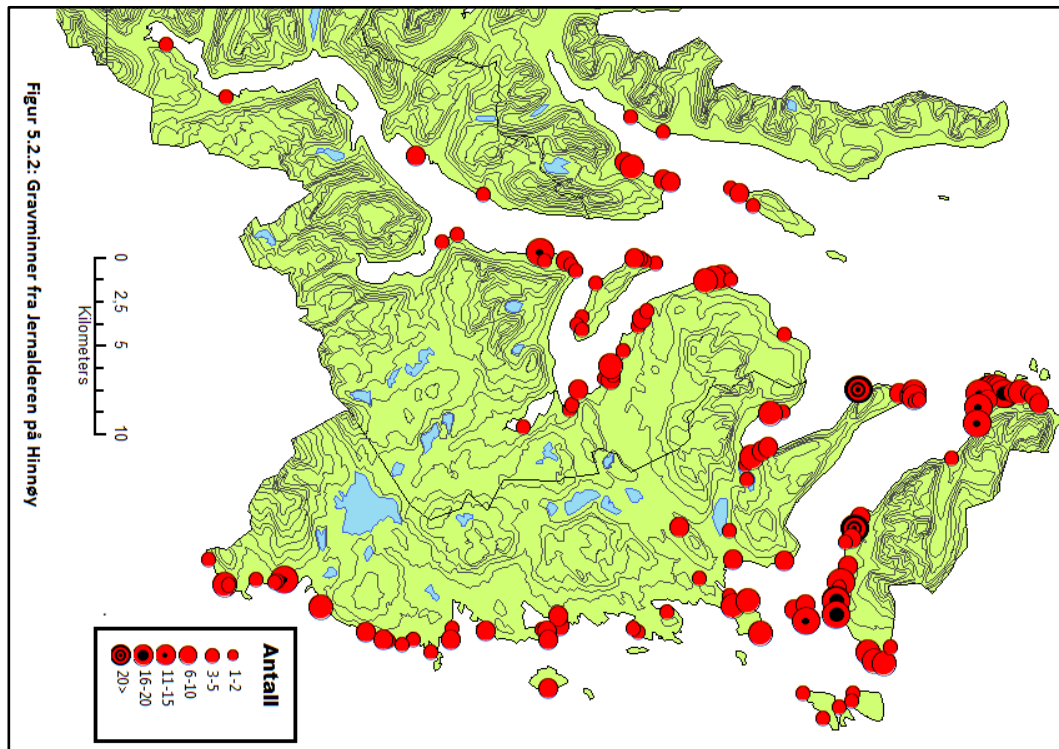

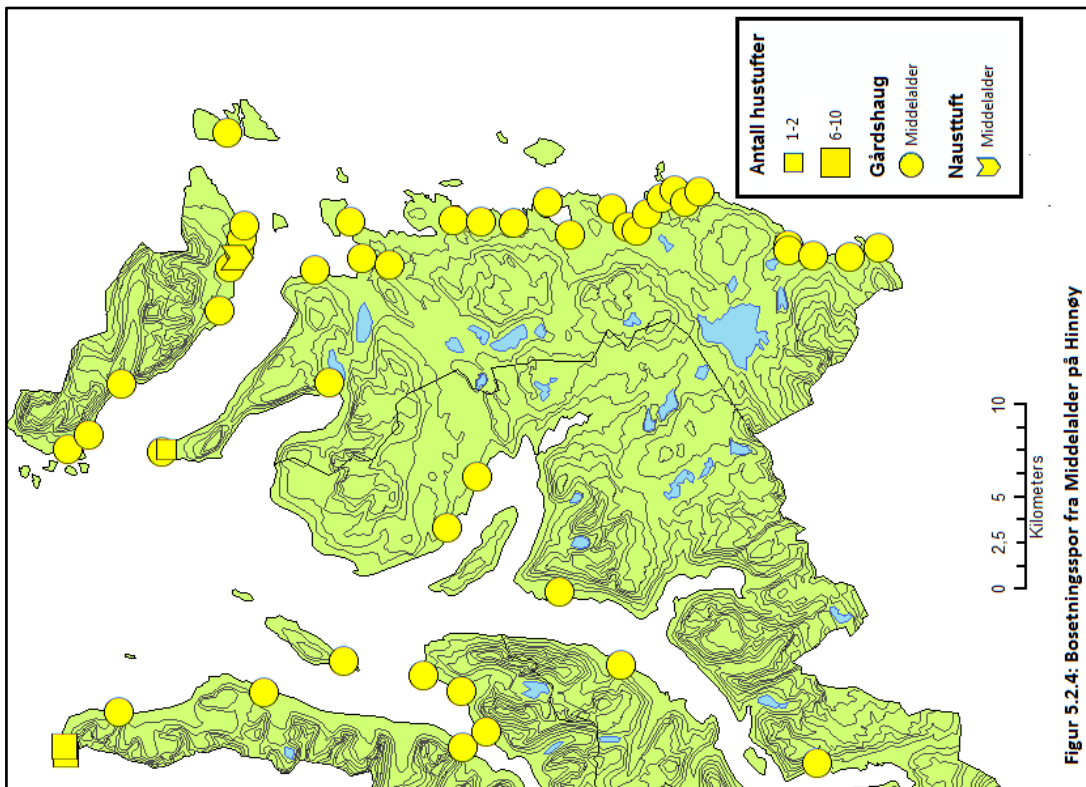
Figur 5.2.1: Kart over Hinnøymrådet

Dette undersøkelsesområdet omfatter den nord-østlige delen av Hinnøya med kommunene Harstad, Kvæfjord og deler av Sortland (fig. 5.2.1). Hinnøya er Norges største øy og fjordsystemet bestående av Kasfjorden, Kvæfjorden, Godfjorden og Gullesfjorden skjærer seg omtrent 50 mil inn midt i øya. Langs østkysten har vi tidvis en relativt tett bebyggelse med Harstad by nordøst på øya, og områdene med Kvæfjorden og inne i Kasfjorden er også tett bebygde. Området er kjent fra sagalitteraturen og nord for dette området finner vi Bjarkøy, som sammen med Trondenes/Harstad var høvdingseter i jernalderen. Trondenes fortsatte å være et maktsenter gjennom middelalderen i kraft av kirkesystemet. Som det kommer frem i forskningshistoria var dette det området som først ble arkeologisk undersøkt av det nyopprettede Tromsø Museum ved registreringer og utgravninger av Winther i 1876-8, men området var fra før kjent av *Foreningen til Norske fortidsminnesmerkes bevaring* som gjennom lokale kontaktpersoner/informanter tilegnet seg opplysninger om fornminner (gravhauger) og kirkebygg/inventar (Nicolaysen 1866:493-700). Etter 1924 ble det ikke utført systematisk registreringsarbeid før arbeidet med ØK-registreringene kom i gang på begynnelsen av 1960-tallet.

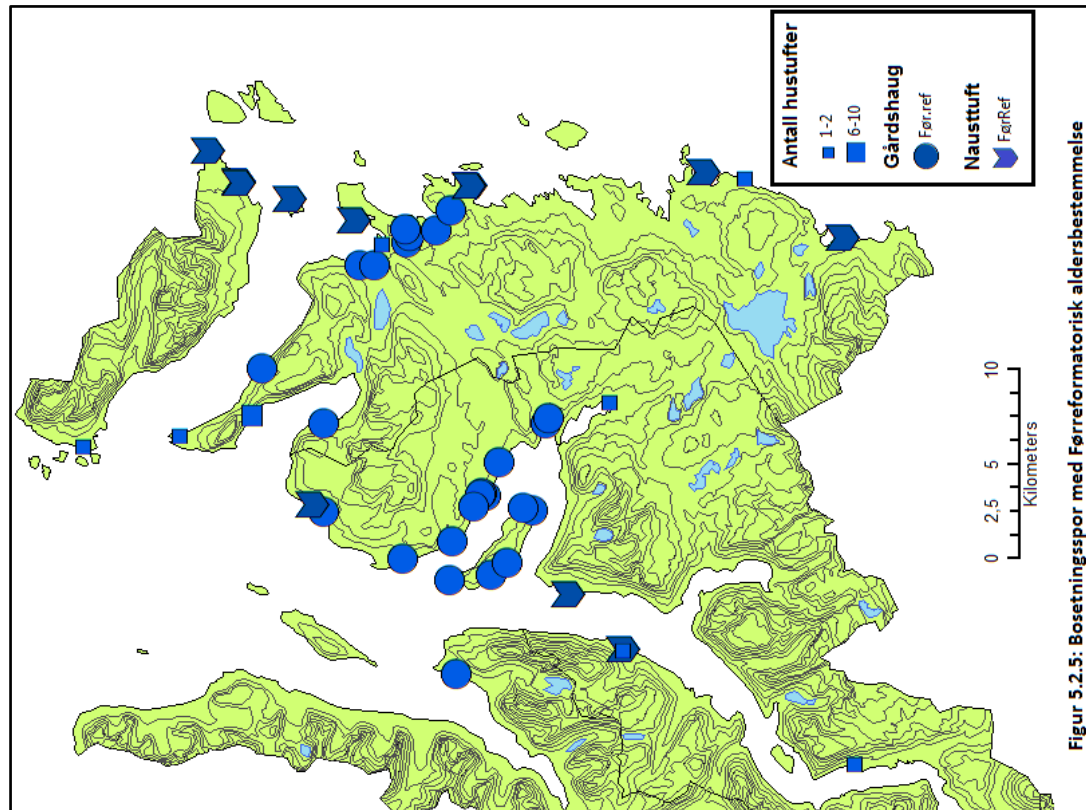
Gravminnene fra jernalderen finner vi tett langs leia i Tjeldsundet og opp til Harstad, på Elgsnes og i fjordområdene, med Kasfjord, Kvæfjord og ytre deler av Godfjorden og Gullesfjord (fig. 5.2.2). Det er store konsentrasjoner på Grytøya og vi finner dem på de fleste av de større øyene i området. De er fraværende eller svært få på kysten av Hinnøya nord for Godfjorden, innerst i Gullesfjord og i innlandsområdene. Det er få bosetningsspor fra jernalderen men vi har tre gårdshauger, flere nausttuffer og to lokaliteter med hustuffer som henføres til jernalderen (fig. 5.2.3). De fleste ligger ved leia på østkysten av Hinnøy og opp til Elgsnes/Grytøy, men vi har en hustuft funnet i kontekst med flere gravhauger på Laneset i Gullesfjord (Id 48808) og en gårdshaug med datering til eldre jernalder på Vebostad på Kveøya i Kvæfjorden (Id 28807). På Hundstadneset, sør-øst for Vebostad har det blitt gravd ut en rekke strukturer, graver og dyrkingsspor som har dateringer som strekker seg tilbake til bronsealderen (Id-113104, Arntzen og Sommerseth 2010).

Bosetningssporene som henføres til middelalderen består i hovedsak av gårdshauger, som ligger tett langs leia på østkysten. Det er få av disse i Kvæfjorden og Gullsfjorden, men de finnes ved Godfjorden og nordover langs kysten av Sortland k. (fig. 5.2.4).

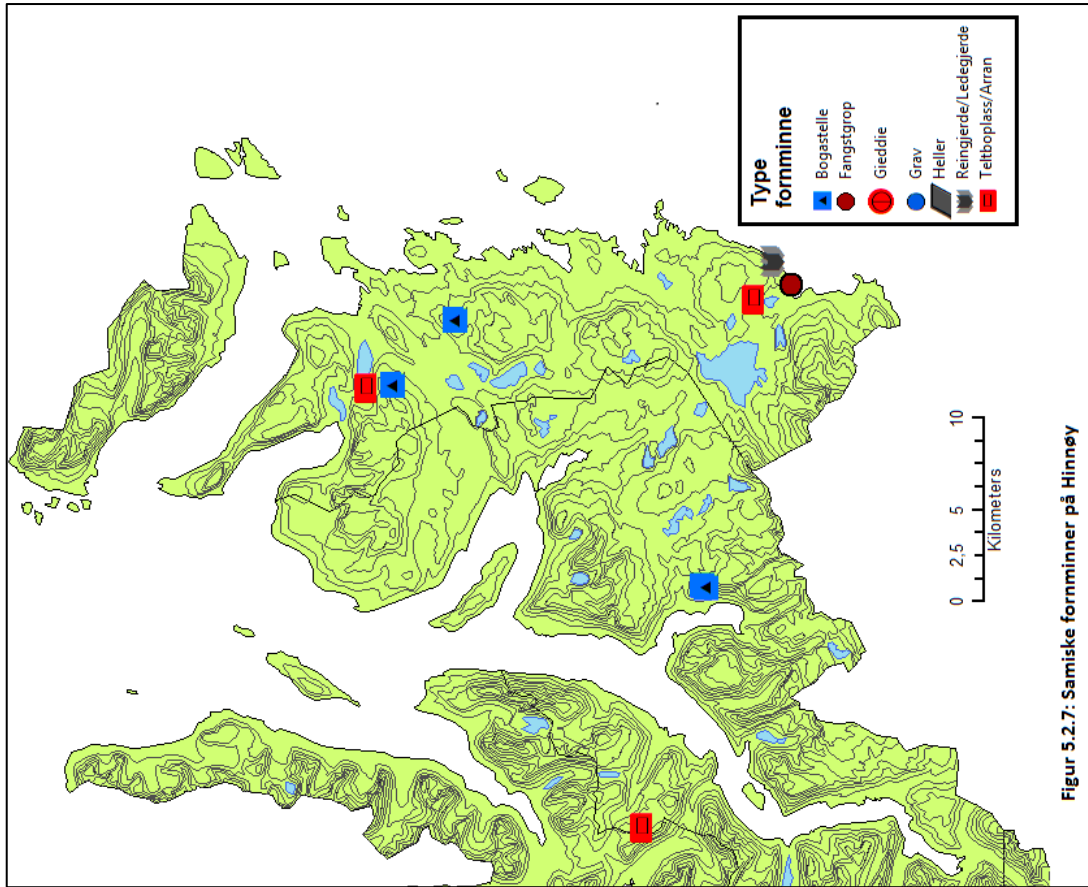
Figur 5.2.4: Bosetningsspor fra Middelalder på Hinney

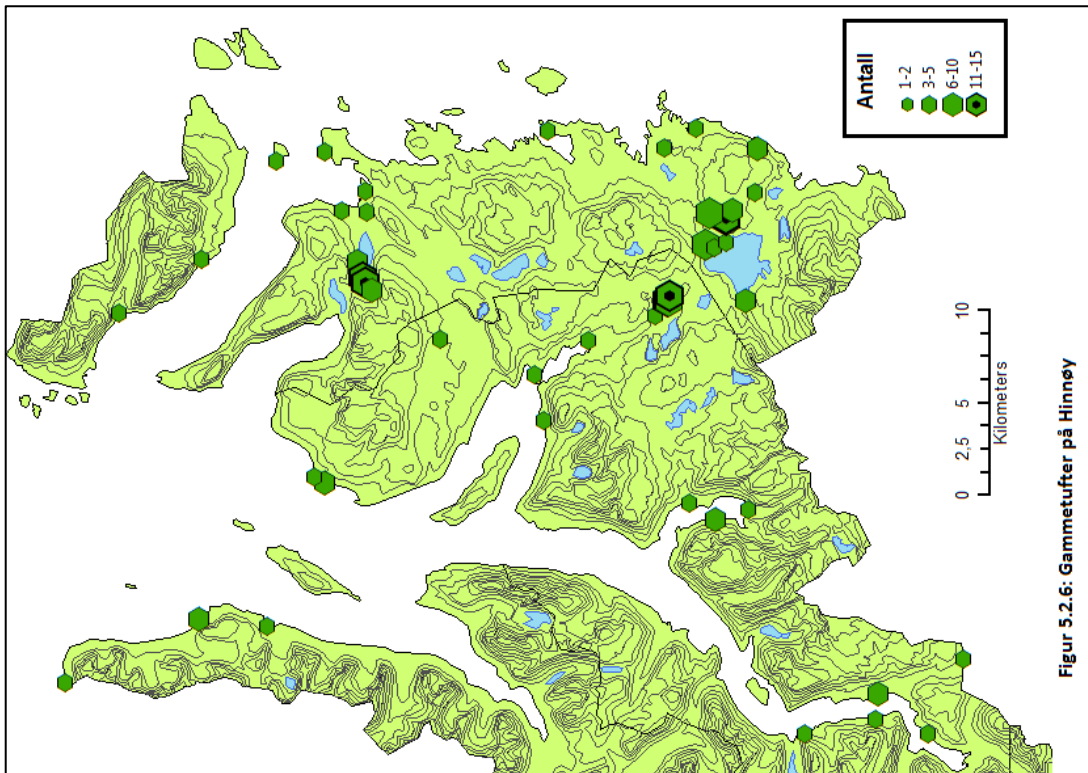
Figur 5.2.5: Bosetningsspor med Førrefmatorisk aldersbestemmelse

Det er registrert få hustuffer med middelalderdatering. De ligger helt nordvest i Sortland og på Elgsnes i Harstad Kommune er det en tuft som kanskje også strekker seg tilbake til jernalderen (Id 38769). Vi har en mengde gårdshauger aldersbestemt som førreformatoriske (fig. 5.2.5) og disse ligger tett i Kvæfjordområdet, på Kveøya og i Harstadområdet. De andre bosetningssporene med samme aldersbestemmelse ligger noe spredt i området, men er få eller helt fraværende langs vestkysten av fjordområdet. Med få unntak er innlandsområdene og de indre fjordområdene tomme for norrøne/norske jernalderspor (fig. 5.2.2 - 5.2.3), men hvis vi ser på fordelingen av gammetuffer og andre samiske bosetningsspor trer det frem en langt mer omfattende bruk av landskapet. Gammetuftene (fig. 5.2.6) ligger noe spredt i området og sammenfaller stedvis med norrøne/norske bosetningsspor men de fleste ligger i innlandsområdet og i indre fjordområder (Gullesfjorden og Austerfjorden). De største konsentrasjonene av gammetuffer finner vi i Kaltdalen og Sjurdalen, mellom Ervika og Kasfjorden, og ved Storjorda og Storvatnet. Andre samiske bosetningsspor (fig. 5.2.7) fant jeg ikke så veldig mange av, men vi har noen fangstlokaliteter i fjellområdene på øya. På Melåaksla, øst for Austerfjorden, har vi en samling av 36 bogasteller (Id 127752) og det er funnet andre mulige bogasteller lengre nord-vest på øya, ved Sollifjell, ved Sjurfjellvatnet og ved Svartdalen. Disse er kjent blant lokalbefolkningen men ikke alle er arkeologisk undersøkt (Singstad 1999, Skoglund 2000). I Storengvika er det registrert to ledegjerder og en uspesifisert steinstruktur som settes i forbindelse med villreinfangst eller reindrif (Id 136625, 141041 og 141042).

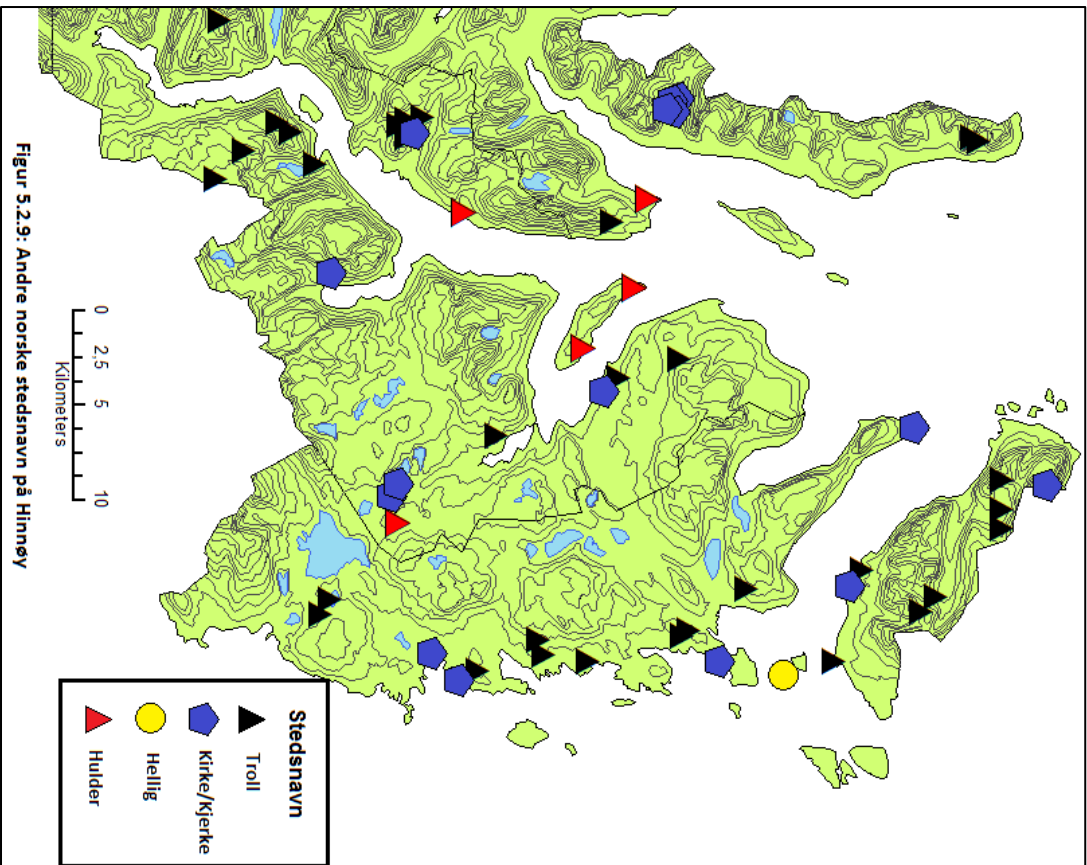
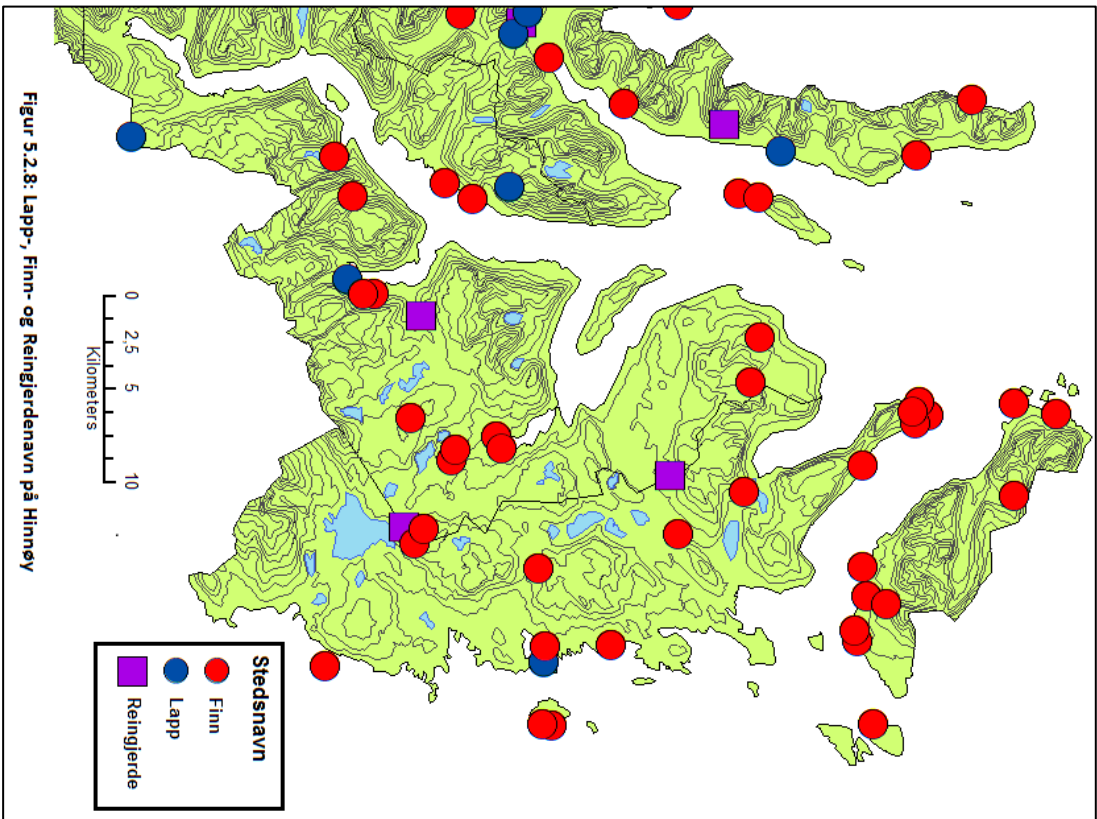
Av norske stedsnavn har vi et rikt materiale som viser til samisk tilstedeværelse, som Lapp, Finn- og Reingjerdenavn (fig. 5.2.8). Finn-navnene er klart i overtall. De ligger spredt i hele området, både på de større øyene, ved kysten og i innlandet, men er fraværende rundt Kvæfjorden og innerst i Gullesfjorden. Lapp-navnene finner vi mest vest for fjordkomplekset, mens Reingjerdenavnene har en mer vid spredning og opptrer både i kontekst med Finn- og Lapp-navn.

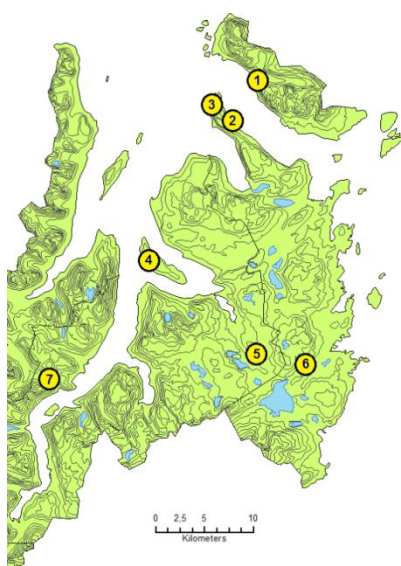
Figur 5.2.7: Samiske forminner på Hinnøy

Figur 5.2.6: Gammetufter på Hinnøy

Trollnavnene (fig. 5.2.9) finner vi hovedsakelig nært, men likevel et stykke fra kysten og der man finner både moderne bosetning og eldre bosetningsspor (Se fig 5.2.2 - 5.2.5). De er få eller helt fraværende i de indre områdene av Hinnøya og på vestsiden av fjordkomplekset langs Godfjorden. Vi har noen konsentrasjoner av Trollnavn på Grytøya (Trolltinden og Trollvatnet) og inne i Gullsfjorden (Trollfjellet i sør og Trollkirka i nord). Med unntak av Hulderhågen på Storjorda ligger alle huldernavnene ved kysten i Kvæfjordområdet. Kirke/Kjerke-navnene ligger spredt i området og opptrer oftest nær kysten. Vi har en interessant konsentrasjon av disse i Sortland, nær Myrland/Durmålstinden.

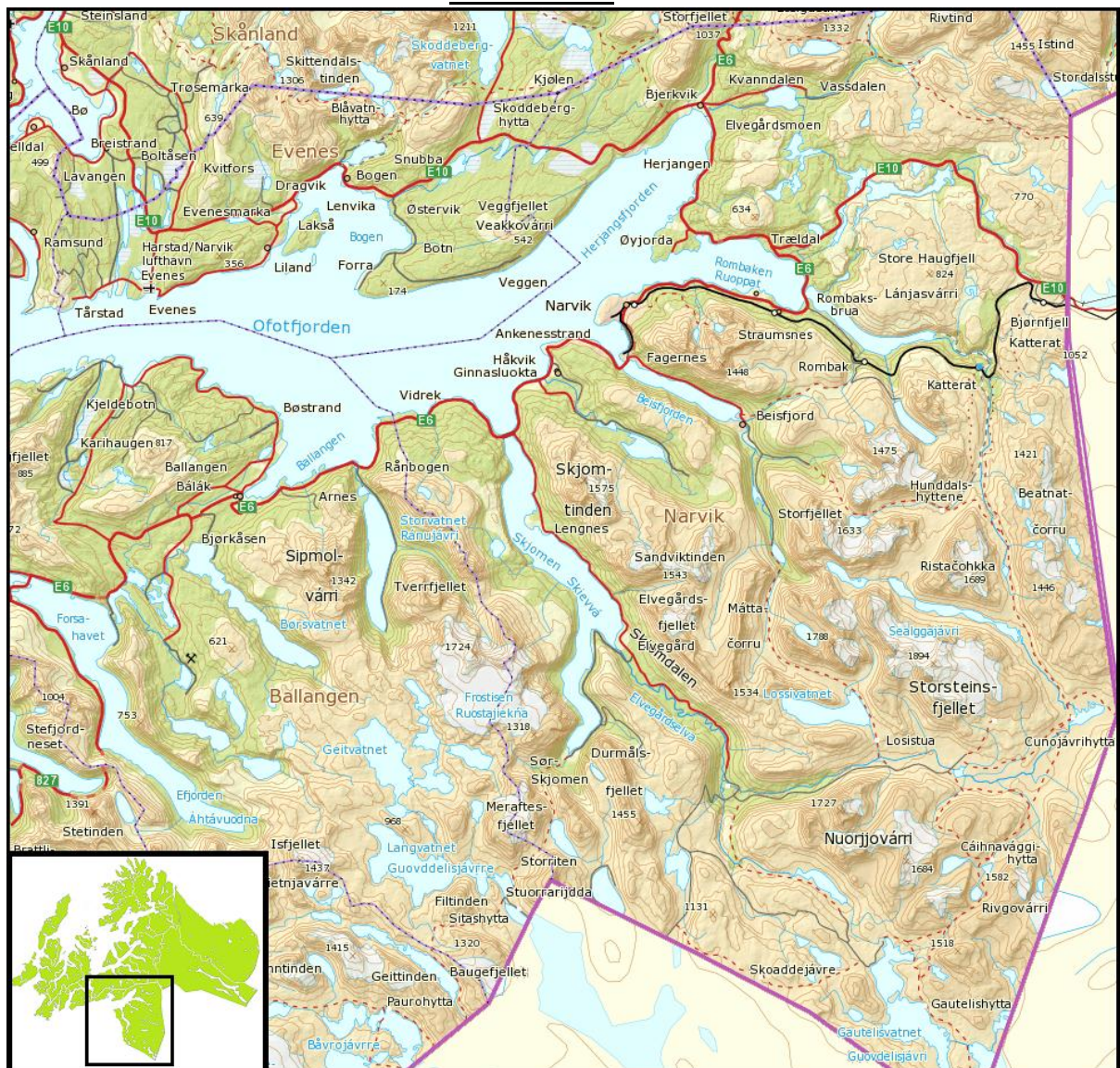
I dette undersøkelsesområdet har jeg funnet syv lokaliteter som kan knyttes til samisk mytologi og religionsutøvelse (fig. 5.2.10, tabell 2). De ligger relativt spredt i området med en liten konsentrasjon ved Elgsnes og på Grytøya.

Figur 5.2.10: Hellige steder på Hinnøya

Nr	Navn/Område	Id-nummer	Beskrivelse
1	Dale	38897	En mulig offerstein ved Dale på Grytøya. Det er ikke knyttet funn eller tradisjon til denne steinen, men den er godt synlig fra vei og fra sjø.
2	Finnalteret	76967	Takformet flyttblokk med steinbrolegging rundt, nær den samiske boplassen på Slåttebakken.
3	Finnkirka		Bergformasjon nord-øst på Ytre Elgsnes, omtrent 2km fra forrige offerplass, der navnet kan indikere at det har vært en samisk offerplass.
4	Haugkjerringa		Før kjent som Kveda. Da Winther gjorde den første arkeologiske undersøkelsen av Kveøya ble han fortalt at denne klippeformasjonen ble ofret til i eldre tider og at folk kom langveisfra for dette formålet. Interessant nok kunne de ikke si om det var samer eller nordmenn som tilba Kveda (Winther 1875:16).
5	Marjasteinen	55000	Stor flyttblokk kløyvd i tre deler. Befinner seg i det samiske kulturlandskapet på Storjorda
6	Smorningssteinen	67837	En mulig offerstein
7	Altersletta	7176, 127211	Offerstein ved Gombogen. Den er kvadratisk i form, rødlig i farge og har et hull boret gjennom seg.

Tabell 2: Hellige steder på Hinnøya.

5.3 - OFOTEN

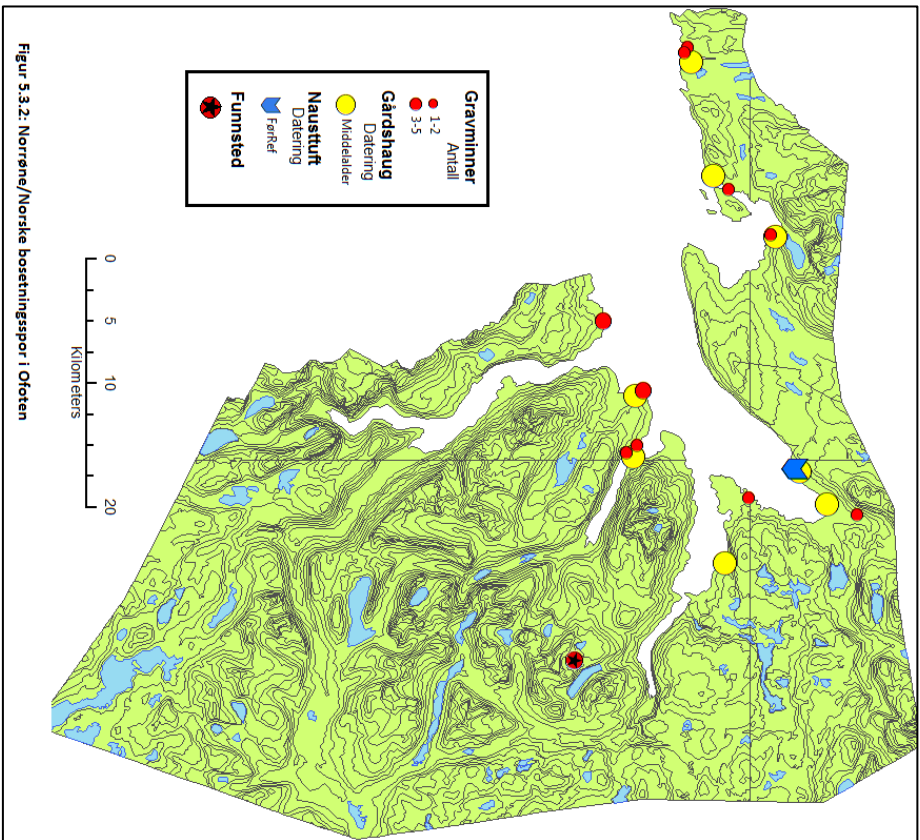

Figur 5.3.1: Kart over Ofoten

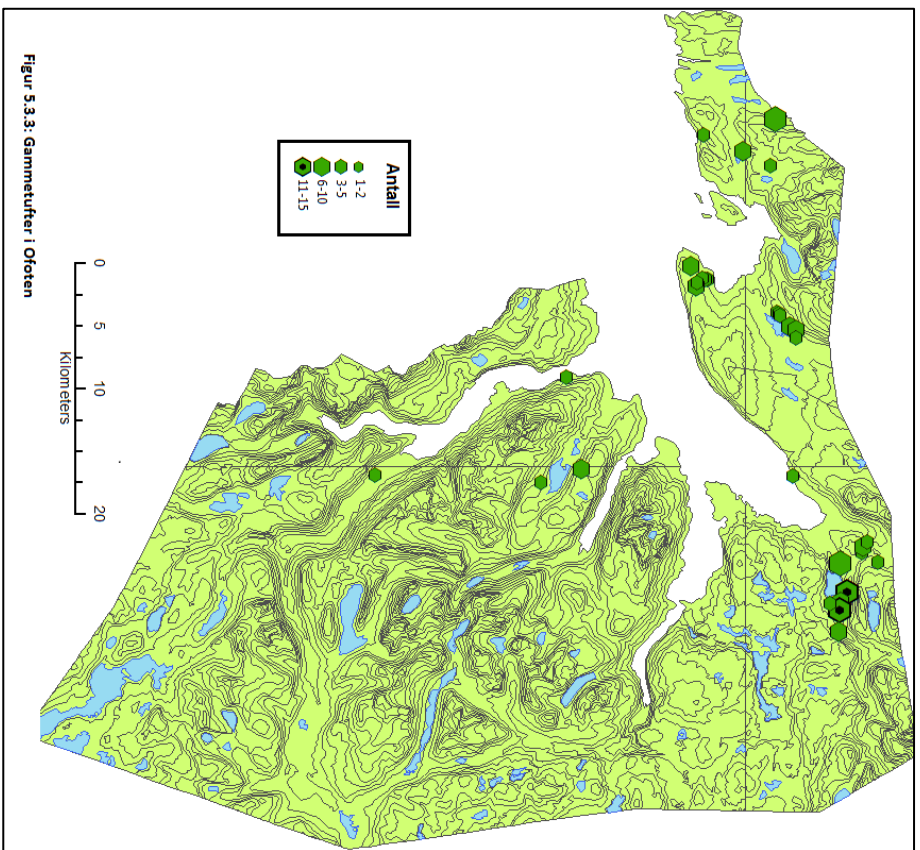
Dette undersøkelsesområdet består av Evenes og Narvik kommune. Evenes er i sammenligning med Narvik en liten kommune og dekker den nord-vestlige delen av Ofoten, mens Narvik omkranser Ofotens indre del med flere fjorder som strekker inn i et stort innlandslandskap som grenser til det svenske Lappland (fig. 5.3.1). Hele området utgjør da en blanding av et innlands- og fjordlandskap som ligger utenfor den alminnelige seilingsleia. Som vi har sett i forskningshistorikken ble dette området regnet for å være mest et samisk bruksområde med bare sporadiske innslag av norrøne bosetning, og det har da vært lite registrerings- og forskningsaktivitet her.

Mellom 1969 og 1973 ble Skjomenvassdraget med Gautelisvatnan og Vannaks befart og undersøkt i regi av Tromsø Museum i forbindelse med vassdragsregulering, og det ble funnet flere steinalderlokaliteter og spor etter samisk landskapsbruk (Amundsen 2010:16-18). De samiske bosetningssporene ble ikke systematisk registrert da de ikke var førhistoriske kulturminner, men Helskog undersøkte noen teltboplasser og viser i sin rapport til flere gammer/gammetufter, teltboplasser/árran, fiskeplasser og andre spor etter samisk reindrift (Helskog 1980:273-274). Oddmund Andersen har i sin hovedoppgave og doktorgradsoppgave tatt for seg bosetning i Nordre Nordland og Sør-Troms i jernalder og middelalder, med fokus på samisk bosetning og interetniske forhold (Andersen 1992, 2002). I forbindelse med disse forskningsprosjektene ble flere områder befart og flere lokaliteter utgravd. I Ofotenområdet ble det utført utgravninger av lokaliteter ved Hartvikvatnet/Vassdal i Narvik og ved Snubba og Fjellkroken (nær Evenesmarka) i Evenes. Disse undersøkelsene var mest rettet mot markesamisk bosetning og det var gammetufter og gårdsgrunner som ble undersøkt, men ved Kvantovatn, nær Tjeldsundet i Evenes kommune, ble en teltboplass i et fjellområde utgravd. Siden har det også blitt gjort større befaringer i forbindelse med utbygning av 420Kv-kraftlinjen mellom Ofoten og Balsfjord (Mortensen 2009, Svendsen 2011).

På Figur 5.3.2 ser vi hvordan de norrøne/norske kulturminnene fordeler seg i området. Foruten om en nausttuft med førreformatorisk tidsangivelse er alle kulturminner i denne kategorien gravminner fra jernalderen og gårdshauger fra middelalder. Plasseringen av gravminnene og gårdshaugene ser i stor grad ut til å sammenfalle, og alle ligger i de ytre kystområdene. I de indre fjordområdene og i innlands- og fjellområdene har vi ingen slike konkrete spor etter norrøne/norsk bosetning og bruk, men ved Blåisen, sør for Rombakken, ble det funnet en samisk pilspiss som er grovdatert til samisk jernalder (Amundsen 2010:17, Ts.7334).

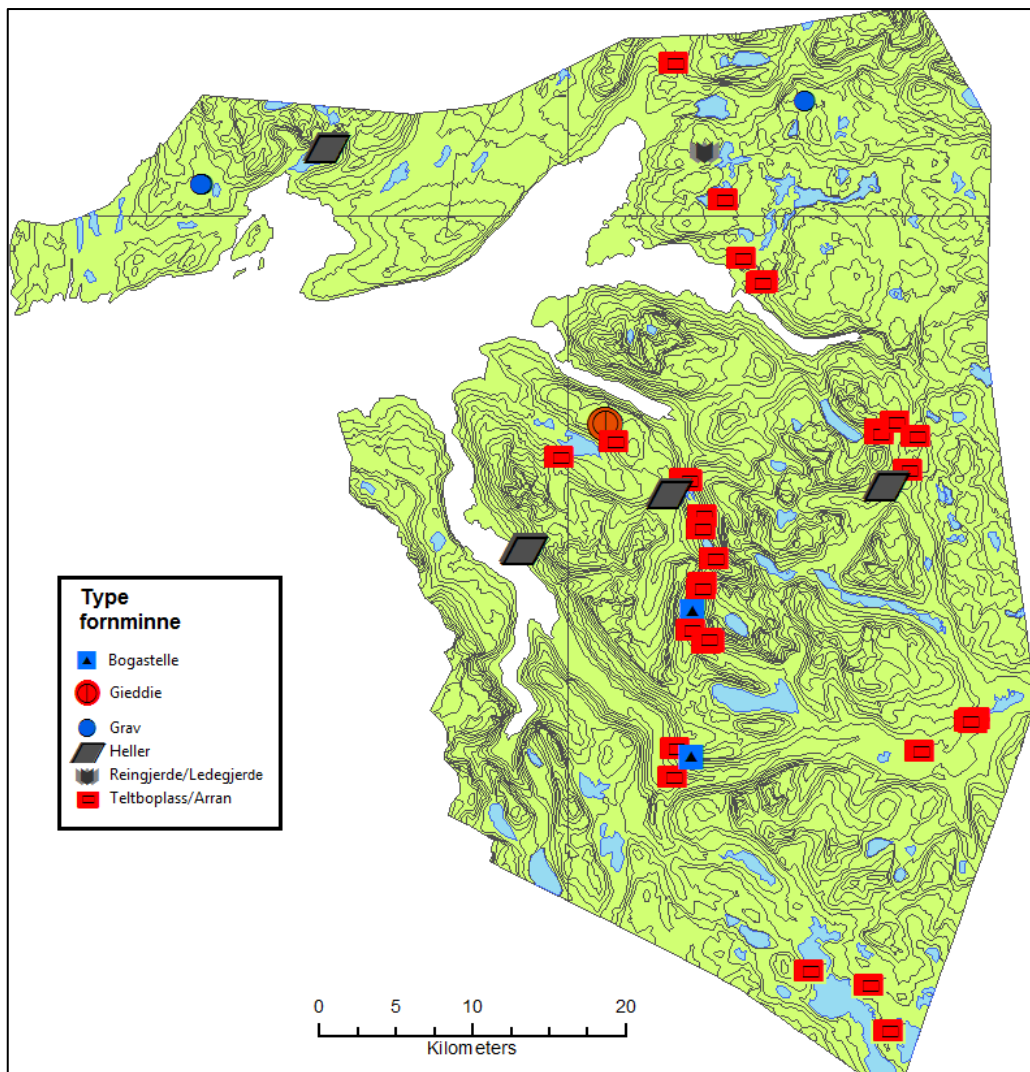

Figur 5.3.2: Norrøne/Norske bosetningsspor i Ofoten

Figur 5.3.3: Gammetufter i Ofoten

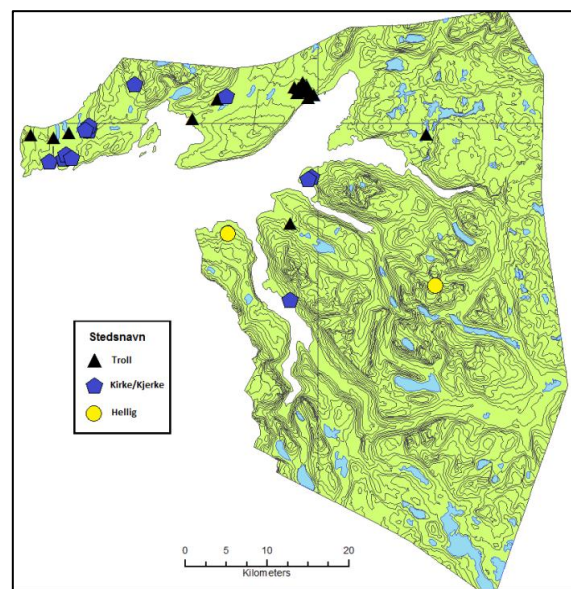
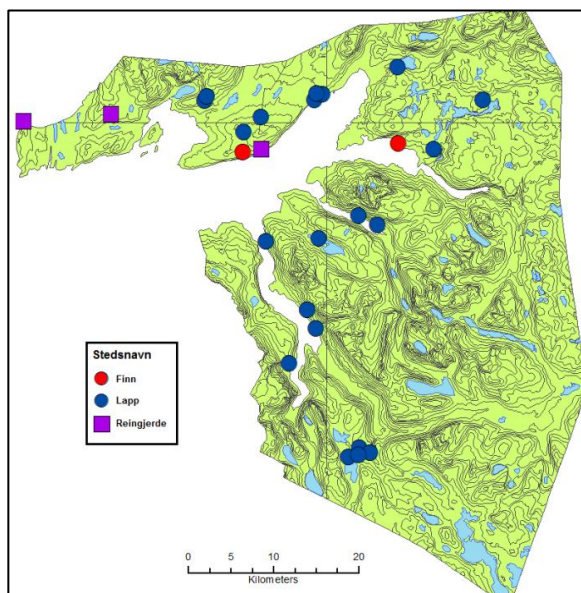
Det er registrert en rekke samiske kulturminner. Gammetuftene (fig. 5.3.3) ligger mest nord for fjordområdet med konsentrasjoner ved Hartvikvatnet i Vassdalen, i Snubba, Forra og øst for Bogen i Evenes. I tillegg ligger noen spredt i området mellom Skjomen og Beisfjord, men som nevnt viser Helskog (1980) til flere lokaliteter med gammetufter som ikke har blitt registrert i dette området. På Figur 5.3.4 ser vi hvordan andre samiske kulturminner fordeler seg i Ofoten, og vi får opp en mengde med teltboplasser i de indre dalområdene i Narvik. Jeg har markert noen teltboplasser ved Gautelisvatnan/Vannaks, men de er kun omtrentlig plassert da de ikke er i Askeladden og vannet ble demmet opp slik at mange boplasser nå ligger under vann.

Figur 5.3.4: Andre samiske kulturminner i Ofoten

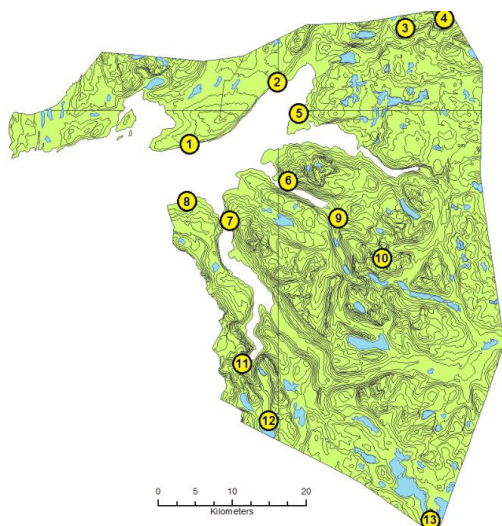
I tillegg til árran/teltboplasser har vi hellere, bogastiller, en giiedie og et par graver. Mens gammetuftene opptrer nært, men likevel i “utmarka” innenfor for de norske/norrøne bosetningssporene ved kysten, er teltboplassene utbredt i innlandsområdet.

Lapp-navnene (fig. 5.3.5) er tallrike i dette området og de ligger for det meste inne i fjordene, opptrer tidvis både i kontekst med gammetufter og teltboplasser, men er for det meste kystnære. Med unntak av en konsentrasjon med Lappháen, øst for Durmålsfjellet, er de så og si fraværende i de indre fjell- og innlandsområdene sør for Ofoten. Det er kun to Finn-navn og tre Reingjerdnavn i dette området, og de ligger på nordsiden av fjorden. Trollnavnene finner vi for det meste noe innfor kysten på nordsiden av Ofoten. Vi har en konsentrasjon ved Trollvika i Herjangen hvor det også er en mindre konsentrasjon av Lapp-navn. Det er en konsentrasjon av Kirke/Kjerkenavn vest i Evenes kommune og i Narvik har vi Helligdagsvatnet (vest) og Helligvatnet (se figur 5.3.6 og tabell 7).

Figur 5.3.5: Lapp-, Finn- og Reingjerdnavn i Ofoten

Figur 5.3.6: Andre stedsnavn i Ofoten

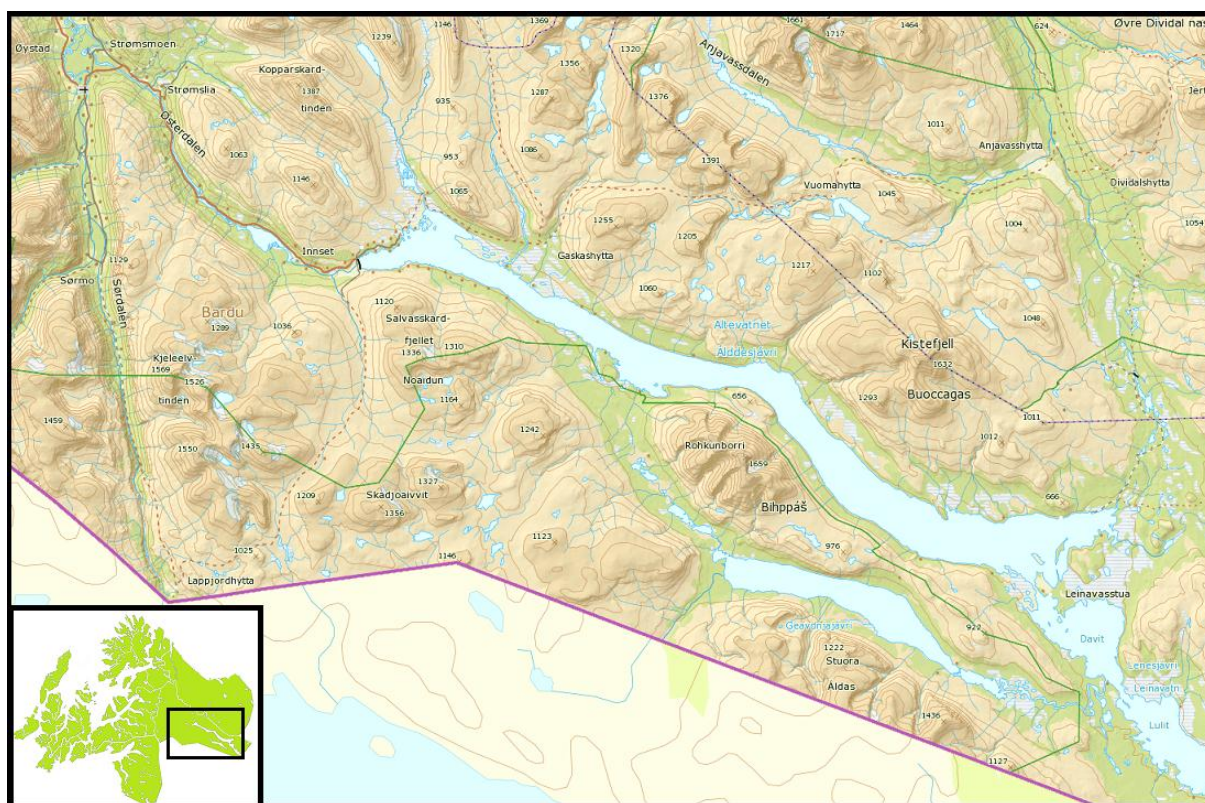
I Ofoten har jeg funnet 13 samiske hellige/mytiske steder. Foruten om nr. 3, 4, 10, 12, 13 ligger disse ved eller forholdsvis nær kysten.

Figur 5.3.7: Hellige steder i Ofoten

Nr	Navn/Område	Id-nummer	Beskrivelse
1	Sølvsteinen	115720	EM105. En kjent offerstein med en rekke sagn knyttet til seg.
2	Munter		EM104. Dette skal være navnet på et lite berg på Stranden av Slettjord som samene skal ha ofret til. Like i nærheten ligger samlingsjorda der det skal ha ligget en sagnkirke/kirkegård (Id 47015).
3	Bassecohkka/Bukkefjellet		Navnet peker det ut som et hellig fjell
4	Bassevárri/Rivtind		Ligger like nordøst for Bassecohkka. Manker peker ut dette området men det virker som de tre fjelltoppene Bassecohkka, Hárvescohkka og Bassevarri blir behandlet som ett hellig fjell.
5	Daudningssteinen/Kjempesteinen	56312	Ligger på Seines og det er funnet spor av bjørnegraver her (Myrstad 1996:38-39). Det er også blitt foreslått at selve stedsnavnet er avledet av "sieide", dog det moderne samiske navnet på Seines er Sevgu
6	Altersteinen		EM106. Mulig offerstein
7	Tjuvsteinen	27024	En offerstein som i likhet med Sølvsteinen har en tradisjon knyttet til seg at bofaste nordmenn stjal de samiske offergavene. Derav navnet Tjuvsteinen.
8	Kjerksteinen		En fjellknaus i et ellers flatt lende med en tradisjon om sagnkirke knyttet til seg. Det er ikke nevnt noen tradisjon om samiske ofringer her men stedsnavnet og tradisjonen er lik sagn knyttet til andre kjente samiske offersteder.
9	Lillevann	128097	En mulig offerstein i et reindriftssamisk kulturlandskap
10	Helligvatnet/Basejavri		Et område med flere Base/Basse-navn (Basegurra, Basejavri og Basejiekna). Det norske navnet på Basejavri er Helligvatnet . Et fjell skal også ha vært kalt Bassecohkka her, antageligvis det som i dag er Sealggacohkka (Qvigstad 1924:352)
11	Bukkefjellet		Her skal det være to Stallodører i fjellveggen
12	Guolloluokta		En bukt i i det nå oppdemmede Kjårdavatnet, skal det ha vært en samisk offerplass (Qvigstad 1924:352-353)
13	Ivarsteinen		Et grensemerke med Gautelivatnat som skal ha vært brukt som offerstein (Qvigstad 1924: 352)

Tabell 3: Hellige steder i Ofoten

5.4 - ALTEVATNET

Figur 5.4.1: Kart over Altevattnet

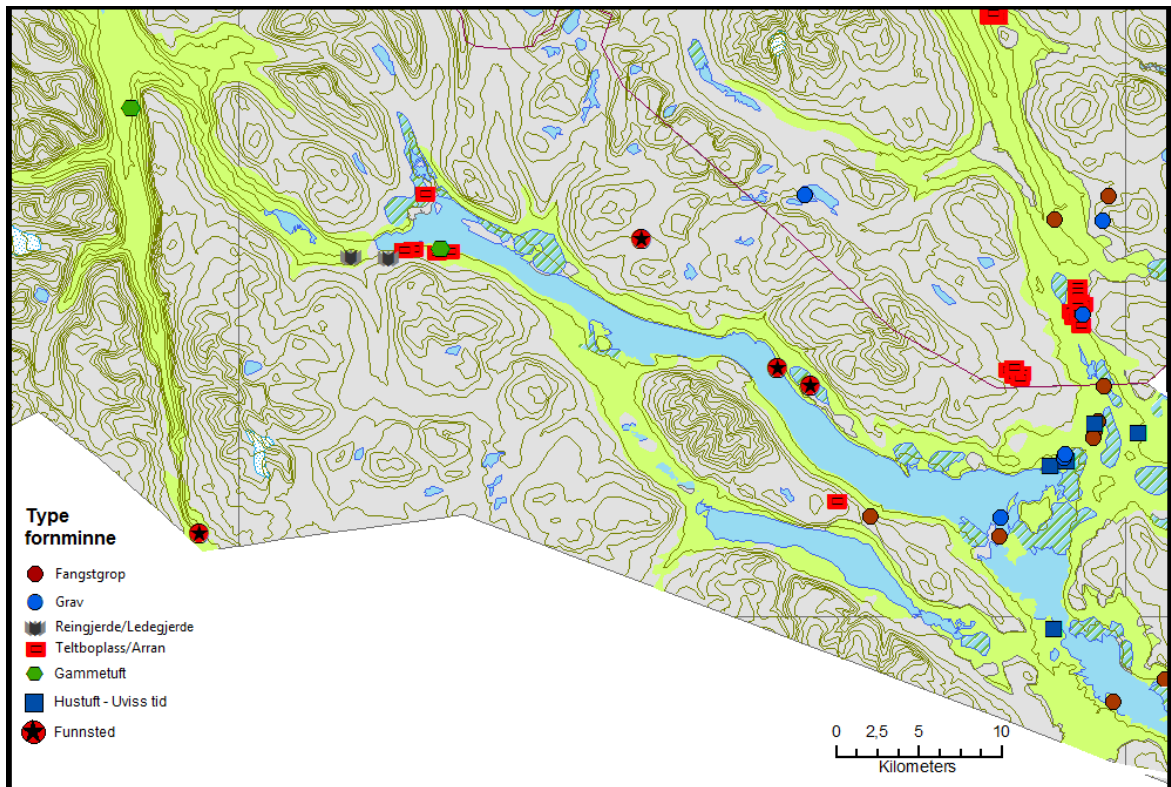
Altevattnet er en over 40 mil lang innsjø som sammen med Leinavattnet strekker seg fra Barduelvas utspring i Østerdalen i vest til Svenskegrensa i øst (fig. 5.4.1). Tross innsjøens lengde er den ikke mer enn 1-2,5 km bred. Dette er et populært tur- og friluftsområde, og ved Altevattnets vestende er det store hyttefelt, båtoppsett og turløyper. I nordøst finner vi Øvre Dividal nasjonalpark, opprettet i 1971. I 2011 ble Rohkkunborri nasjonalpark åpnet, og den omfavner store deler de sørlige områdene av Altevattnet, Sjørdalen og fjellområdet vest for Sjørdalen. Fast bosetning har vi kun i Østerdalen og øvre deler av Sjørdalen og Dividalen, men den samiske bruken av området har røtter som strekker seg langt tilbake i tid, og er historisk kjent som et viktig reindriftsområde for svenske reindriftssamer (Thuestad 2006:13-15)

Når Altevattnet ble regulert i 1957 ble en rekke samiske boplasser og bruksområder satt under vann sammen med andre arkeologiske lokaliteter. Først på 1970-tallet fikk arkeologer komme til, og de første undersøkelsene ble utført av Knut og Erika Helskog etterfulgt av undersøkelser av samiske kulturminner på begynnelsen av 1980-tallet og

slutten av 1990-tallet, alt under Tromsø Museum. På 2000-tallet har Hans Petter Blankholm registrert og gravd ut kulturminner i de østlige deler av Altevatnområdet, der også kulturminner under vann ble undersøkt og kartlagt i samarbeid med Tromsø Museum mellom 2006 og 2009 (Blankholm 2011:19-20). I forbindelse med LARM-prosjektet (UIT) blir det fortsatt gjort en betydelig mengde med registrerings- og utgravningsarbeid i dette området og det har blitt funnet en mengde bosetningsspor som strekker seg tilbake til steinalderen (Blankholm 2011).

På Figur 5.4.2 ser vi hvordan de registrerte kulturminnene fordeler seg i området. Det er en klar overvekt i sørenden av Dividalen og ved østenden av Altevatnet som grenser til Leinavatnet. Jevnt over har vi få gammetufter, men vi har konsentrasjoner av arran/teltboplasser i vestenden av Altevatnet, på Altevasshøgda og i Dividalen. På mine egne undersøkelser ved vestenden av Altevatnet fant jeg flere arran/ildsteder og spor av reingjerder. Noen arran kan ha vært registrert i forbindelse med utbygging av hytteområdet, der det ble funnet flere teltboplasser/árran og gammetufter (Id 27229), men de fleste ligger vest for hyttefeltet. Ved det gamle løpet til Salvasselva går et oppbygd steingjerde (avstandsregistrert) mens gjerdesystemet lengre inn ved Altevatnet består av oppstilte heller som på steder går i en tydelig linje i landskapet (fig. 5.4.3 og 5.4.4). På en av disse hellene ble det funnet rester av ståltråd.

Det ble også funnet to steder der det var lagt steiner og heller nær større steiner (fig. 5.4.5 og 5.4.6). Jeg er ikke sikker på hva funksjonen er i disse tilfellene. Jeg kunne ikke finne spor av trekull, men de kan vel være rasteplasser der man har fyrt opp bål i ly av vinden. Mens de oppstilte hellerne og de og mulige bålplassene ble funnet noe opp i fjellsiden, der det var lite vegetasjon, var ildstedene funnet lengre ned mot Altevatnet. Alderen på disse kulturminnene er vanskelig å bestemme men de er i kontekst med et reindriftsamisk landskap.

Figur 5.4.2: Det arkeologiske materialet ved Altevattnet

Figur 5.4.3: Oppstilte heller
(Foto: Jon G. Blom)

Figur 5.4.4: Organiseringen i landskapet
(Foto: Jon G. Blom)

Árrane var nedgrodd men man kunne se flere steiner oppe i dagen og flere hadde svake spor av trekull. Fra mer moderne samisk aktivitet har vi sporene etter Lappleiren (Id 152065), som ligger øst for Stállojohka, midt i hyttfeltet, fortsatt et bevart kulturmiljø. Etter oppdemninga av Altevattnet ble denne plassen benyttet som sommerboplass og det er spor etter ni "enheter" med hver sine lavvoer, bålplasser og diverse buer.

Figur 5.4.5: Stein med helle

(Foto: Jon G. Blom)

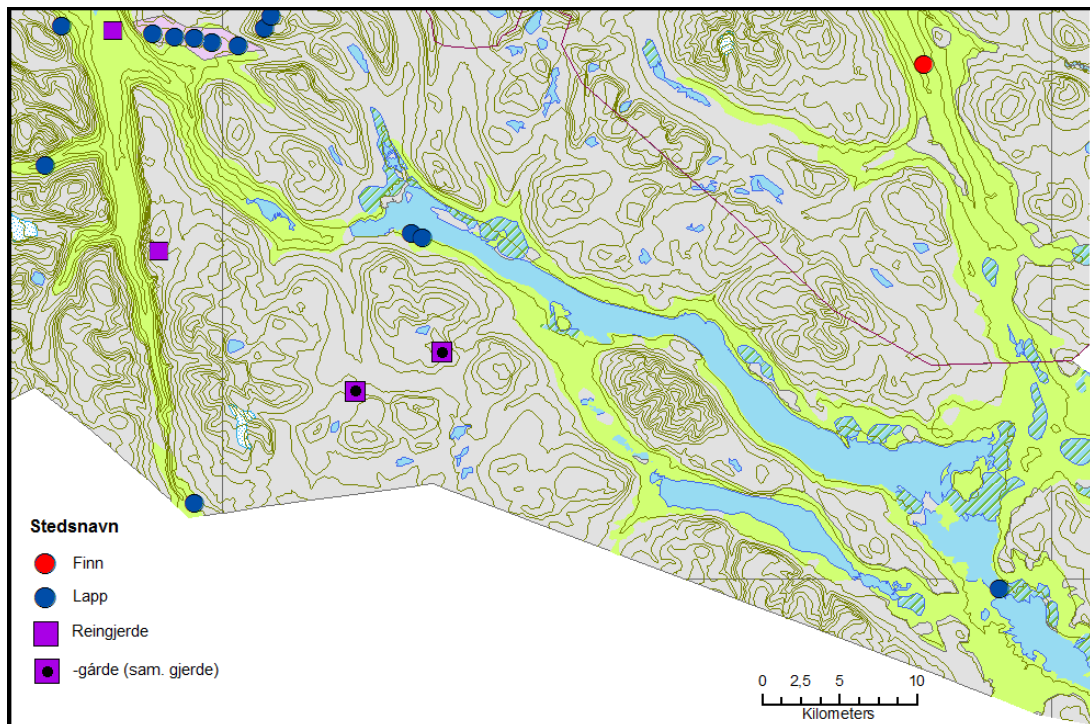
Figur 5.4.6: Stein med helle II

(Foto: Jon G. Blom)

I Dividalen og i området mellom Altevatnet og Leinavatnet er det registrert mange fangstgropanlegg, men også noen hustuffer av forskjellig form og med uviss alder (se Blankholm 2011). Flere graver er registrert, men flere av disse har blitt kontrollregistrert og omdefinert til árran. Det er også registrert flere steinkonstruksjoner av ulik oppbygning og usikker funksjon. Jeg har ikke tatt dem med på Figur 5.4.2, men jeg må nevne at det er funnet flere steinringer med diameter mellom 10 og 15 m (eks. Id 127575, Id 130374, Id 38889). Disse tolkes som graver, alternativt bolig/teltstrukturer eller offerplasser. Det er også funnet en ringformet jordvoll ved Julusvarri, sør for Dividalshytta, ca. 30 cm høy og 3,5 m i diameter, i kontekst med andre steinsetninger som tolkes som graver og i nærheten av en mer moderne samisk boplass (Id 73681).

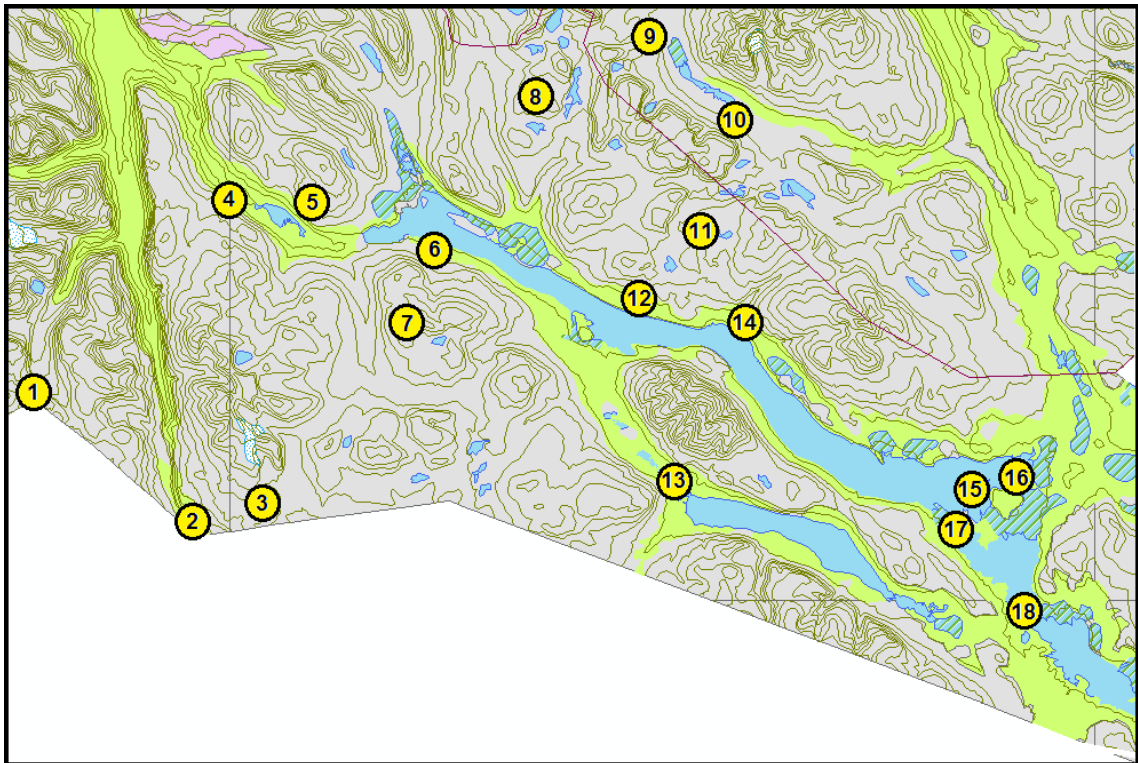
Fra Altevatnområdet har vi fire funnsteder for metallgjenstander som stammer fra yngre jernalder/tidlig middelalder. Mellom nordenden av Torneträsk på svensk side og sørenden av Sjørdalen ligger Bolnovuoddo (nær Lappjordhytta), et hellig område som vil bli omtalt senere. Her er det funnet et metalldepot som blant annet bestod av et enegget stridssverd av nordgermansk type datert til 700-tallet og en rekke mynter som har en datering som strekker seg tilbake til slutten av jernalderen (EM80, Sommerseth 2009:258-259). I samme område finner vi et stort fangstgropsystem, som er undersøkt av Monica Klaussen (2008). På Ulveneset/Návdenjarga midt på nordsiden av Altevatnet, vest for Kistefjell, ble det på 1950-tallet funnet et tveegget sverd fra tidlig 1000-tall.

I Gisttatvádda, et myrområde like vest for Ulveneset, er det funnet en bladformet pilspiss av samisk type som er aldersbestemt til slutten av jernalderen. En tilsvarende pilspiss er funnet på Sieiddeláhku, nordvest for Ulveneset (Sommerseth 2009:13).

Figur 5.4.7: Lapp-, Finn- Reingjerde- og Gårde-navn ved Altevattnet.

Figur 5.4.7 viser fordelingen av Lapp-, Finn- og Reingjerdnavn. Det er et forholdsvis tynt materiale da det totalt sett er registrert få norske stedsnavn. Det er Lapp-navnene som dominerer og helt nord-øst i området har vi en konsentrasjon av Lapp-navn ved Lappskaret (Lappskarelva, Lappskartangen, Lappskartinden m.m). Vi finner kun ett Finn-navn, Finnbruene i Dividalen. Dette skulle være det eneste stedet før Frihetsli der man kunne krysse elva i flomtider (Id 95107). Vi har to Reingjerde-navn ved Sjørdalen og ved Lappskaret, men vi har også de to eneste samiske stedsnavn i mitt totale undersøkelsesområde som viser til reingjerder. Disse er Juovvagárdi (med Juovvagárdrijohka nær Noaidûn) og Láirevákkegárdi mellom Salvasskaret og Láirevággi. Ved sistnevnte har vi også den moderne reindriftsleiren med et reingjerde/innhegning som er registrert på kartet.

Figur 5.4.8: Hellige steder ved Altevattnet

Uten å ta med de registrerte stein/jord-konstruksjonene med Dividalen har jeg funnet 18 mulige offerplasser og hellige/mytiske steder i dette området (fig. 5.4.8, Tabell 4).

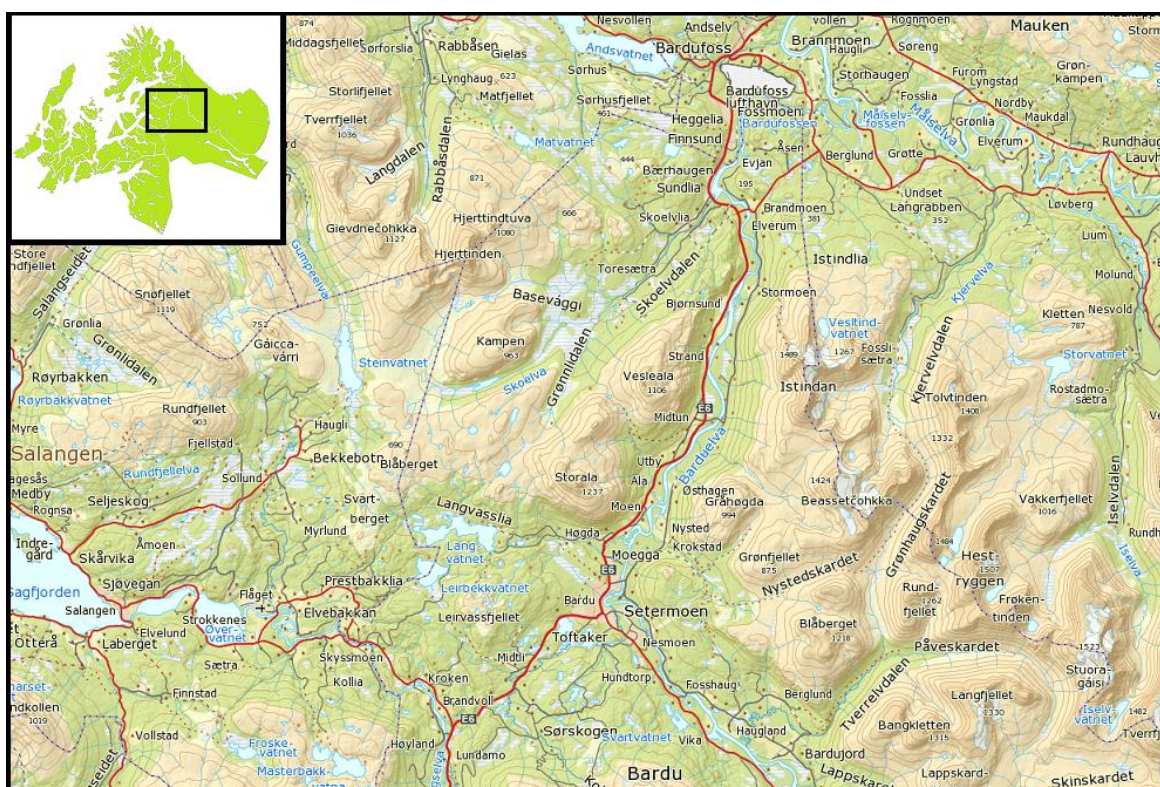
Nr	Navn/Område	Id-nummer	Beskrivelse
1	Vuidasgallo		"Den smurte steinen". Offerstein på fjellet Vuoidascohka, der kvinner heller ikke fikk lov til å gå over tregrensen.
2	Bolnovuoddo	EM80	Hellig sted med flere offersteder med sieidier og beindepoter, pluss det før nevnte metalldepotet som er den nordligste som er funnet (Sommerseth 2009:258-259).
3	Ganešbákti		En ås med navn etter Ganeš, en samisk mytisk figur. (Larsen 2011)
4	Stallojohka		
5	Basevárdu	EM60	Stedsnavnet indikerer en hellig plass. Manker har registrert dette stedet, men sier også at en del av Barduelva (Fra Innset til Altevattnet) er hellig og kalles Baseeadno, og at det er flere Base-navn her som ikke har kommet med i dagens stedsnavnregister (Basejavre/Veslvattnet, Baserotto og Basevuovde). Antageligvis har den indre delen av Østerdalen utgjort et hellig landskapsrom.
6	Stallojohka		
7	Noaidūn		Navn som knyttes til noaiden og samisk religiøs praksis
8	Stallovárri		
9	Ánjajávri	EM58	Det skal ha vært en offerplass i Anjavassdalens øvre ende. Usikker plassering.
10	Haltelatnja	EM59	Navnet er ikke i stedsnavnregisteret men det indikerer en hellig/mytisk plass. Her skal en av Saarivuomasamenes hovedofferplasser ha befunnet seg. Usikker plassering.

11	Sieiddeláhku		Et fjellområde preget av en rekke småbekker og vann
12	Sieiddejohka	EM61	Steinelva. Denne renner ned i et skar fra Sieiddeláhku og området med munningen skal ha vært hellig (se også nr. 14)
13	Hávgaluoppal	EM83	Dette skal ha vært det nest største offerstedet til samene som benyttet seg av dette området og det skal ha vært tre små sieidier her
14	Sieiddejohka		Geađgejohka. Manker har registrert to elver med dette navnet, men kun den foregående (nr. 12) har kommet med i dages stedsnavnregister. Den andre elva skal ligge lengre øst for nr.12 og komme ned fra Kistefjell. En odde nær munningen av denne elva skal ha blitt kalt Sieidenjarga og munningsområdet skal også her ha vært hellig. Den beste kandidaten må være Geađgejohka, som renner gjennom en djup kløft (Geađgegorsa), vest for Kistefjell, og kommer ut like nord-øst for Ulveneset. Foruten om egnet plassering etter Mankers beskrivelse kan også navnene indikere at dette er den andre av de to omtalte elvene. Det norske navnet på elva som renner ned fra Sieideláhku er Steinelve, som er en direkte norsk oversettelse av Geađgejohka. En annen indikasjon er at begge elvene renner gjennom relativt markante skar/daler.
15	Andersholmen	7805	Her skal det ha vært en gammel offerplass, men holmen er nå under vann (Sommerseth 2009:64).
16	Gaitsaluokta	EM62	Her skal det ha vært en stor haug med bein og kull som har blitt antatt å være en offerplass . Usikker plassering.
17	Astojokka	EM81	Her skal det ha vært noen små hauger der det ble ofret reinhorn og lignende. Usikker plassering
18	Uvhrenjárga	EM84	Offerodden. På på strandflata på sørsiden av Leinavatnet der det smalner inn, er det et stort berg med en mindre stein oppå seg som har blitt betraktet som en sieidie. Det skal ha vært to mindre sieider her men de ble fjernet og brukt som fiskesøkker

Tabell 4: Hellige steder ved Altevatnet

I tillegg til disse har Manker også ført inn Stákkivuopme (EM82). Han sier ikke så mye mer enn at den skal ligge ovenfor Vassdalen (Salvasskaret?). Siden det ikke er notert noe om funksjon, tradisjon eller hva denne plassen egentlig er og at jeg ikke klarte å gjenfinne stedsnavnet i nærheten av der Manker har plassert den, har jeg ikke tatt den med (nærmeste beslekta navn i nærheten er med Stohkkeborri øst i Øvre Dividal Nasjonalpark). Det er også rapportert om noen mulige sieidier i dette området som ikke er registrert i Askeladden eller har noen tradisjon tilknyttet seg (Thuestad 2006). Det er også en oppfatning at hele Altevatområdet med Leinavatnet og opp til Innset/Veslvatnet, med tilhørende fjellområder, er et hellig område (Id 27229-tradisjon, Sommerseth 2009:64).

5.5 - HJERTTIND/ISTIND

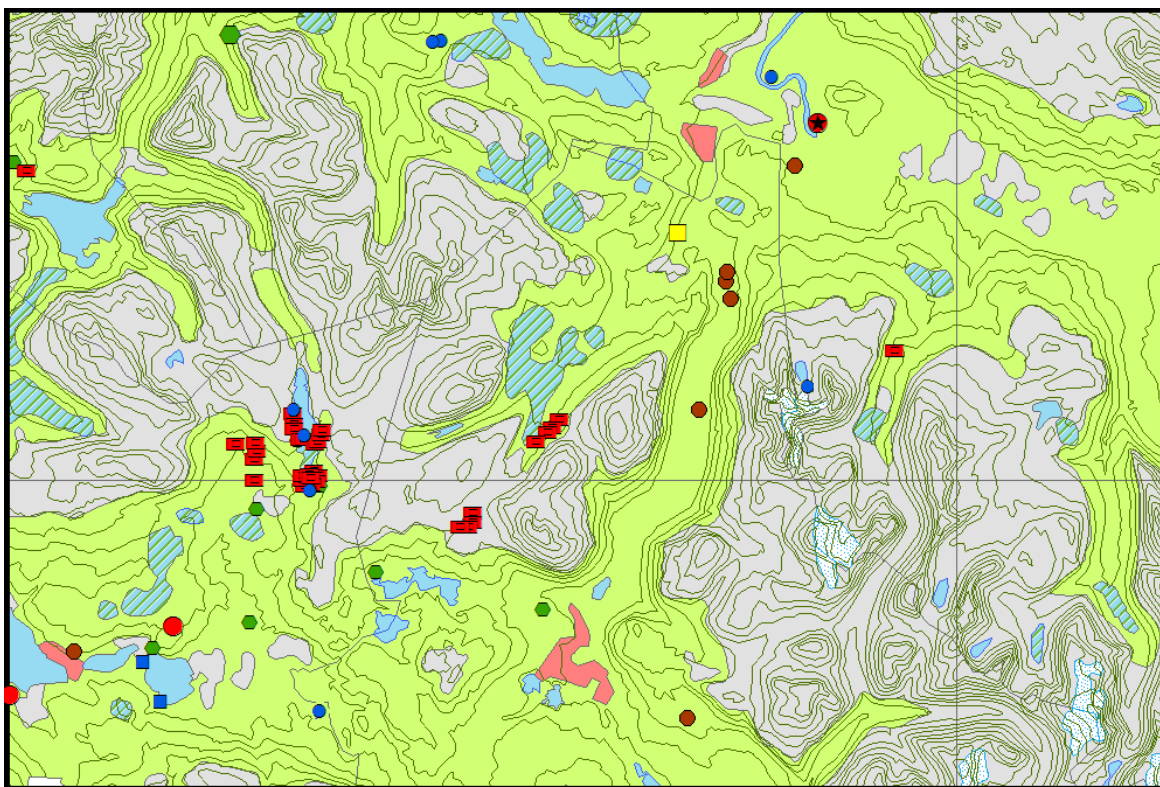
Figur 5.5.1: Kart over Hjertind/Istind-området

Dette innlandssområdet ligger ut til kystområdene og landskapet består for det meste av fjellområder adskilt av store og frodige dalførere (fig. 5.5.1). De indre dalførene, med Setermoen/Bardudalen og Målselva, var hovedsakelig benyttet av reindriftssamer som flyttet mellom vinterbeitene i svensk lappmark over til sommerbeitene i fjellområdet ved kysten av Troms. Fra slutten av 1700-tallet begynner en nyrødning av disse områdene og en fast norsk bosetning kommer til, bestående av innflyttere fra Nord-Østerdalen og senere Gudbrandsdalen (Kiil 1981:54-65). Sørvest ved Salangen kommer Sagfjorden inn, og utgjør da den eneste kyststripa i dette området, men den vestlige delen av området vil være et overlappende område mellom et kyst- og et innlandslandskap. Norrøne fornminner er så å si fraværende i dette området, og det har vært liten arkeologisk forskningsaktivitet her. Figur 5.5.2 viser et utvalg av registrerte kulturminner og det er spesielt årran, samiske graver og fangstgroper som er fremtredende i dette materialet. Av norrøne kulturminner har vi to gravminner fra jernalderen registrert ved Sagfjorden og et løsfunn av en øks fra eldre jernalder på Haugli med Målselva (Id 38812, Ts.3299).

Av hustuffer er det kun registrert to førreformatoriske tufter ved Øvervatnet innenfor, Sagfjorden, men på Sundlia ved Skoelvdalen og Barduelva er det registrert 10-20 mindre tufter som er aldersbestemt til middelalder (Id 27230). De samiske teltboplassene/árran er konsentrert ved Steinvatnet i Salangen og i Grønnlidalen/Ortvatnet i Bardu. Bakgrunnen for denne konsentrasjonen er at det er utført avgrenset kulturminneregistrering i forbindelse med to konkrete utbyggingsprosjekter.

Det er registrert en rekke graver, derav tre i kontekst med bosetninga med Steinvatnet. Grava på Brandskognes, nordvest for funnstedet for jernøksa, ble overpløyd i 1929 og fra gammelt av ble det sagt at en same var gravlagt her fordi man trodde at det skulle bygges en kirke her (Id 28808). At det var oppfattet at Brannmoen/Brandskognes skulle være en aktuell plass for kirkebygg kan også indikeres i stedsnavnmaterialet. På Brannmoen går nemlig en sti som kalles Kirkeveien. Et gravfelt bestående av syv graver er registrert på Reinmoen i Salangen, like innfor kommunegrensa nær Skyssmoen (Id 27222) . Jeg besøkte dette stedet og kunne finne de tre som var mest synlige i terrenget. De var som beskrevet 2,5-3 m lang, 0,5-1 m bred og 20-50 cm høye og med en grøft rundt seg. En annen tolkning av disse er at de kan være ildsteder av Assebakte-typen (Pers.med. Skandfer). Ved Vesltindvatnet ved Istindan ligger en røys som er ca. 2-3 m lang og 1,5-2 m bred. Den ligger i et flatt område med mye stein, men ingen andre røyser er i nærheten og røysa synes ikke å være en naturdannelse. Dette kan tolkes som en grav (ikke registrert).

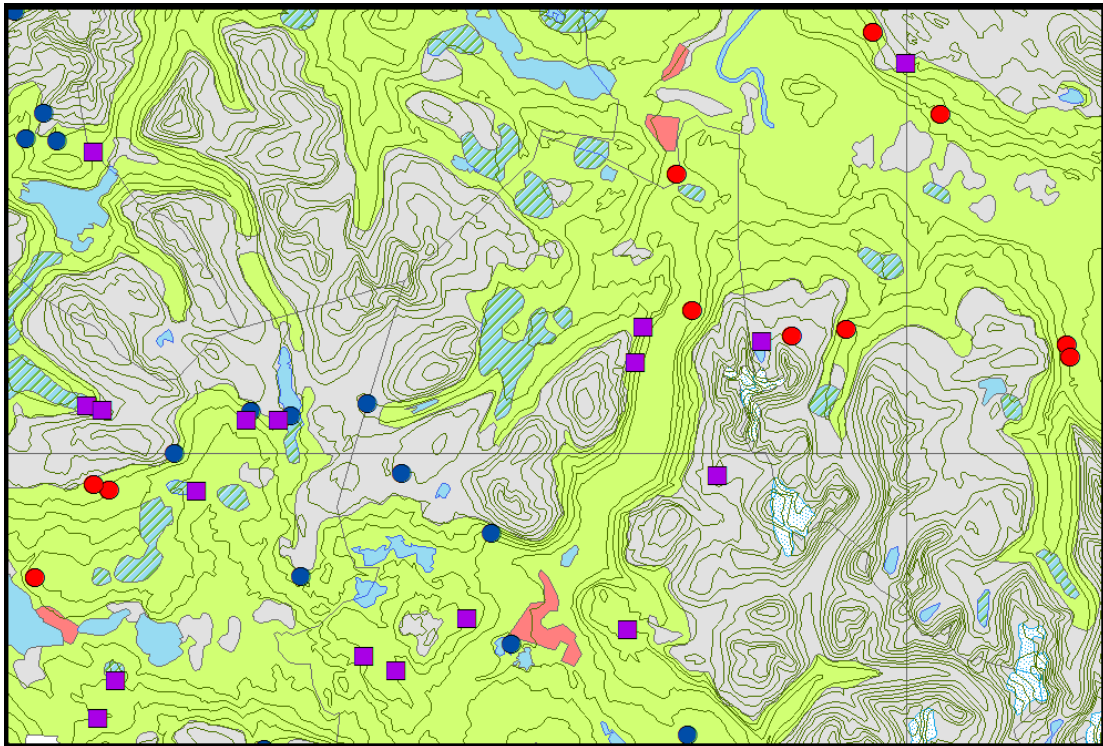
En rekke fangstgroper/dyregraver er registrert i dette området, og på østsiden av Barduelva finner vi flere fangstgropsystemer med Elverum/Sagmo og Moen lengre sør i Bardudalen. Jeg registrert flere groper og strukturer på Haugan og Fosshøgda med Bardufossen, men funksjonen til disse er heller usikker. På en NNV-SSØ-gående morenerygg på Haugan gård er det flere groper av varierende størrelse. Den største gropa hadde en diameter på ca. 5 m og en dybde på 1,5-2 m. I nærheten var det to mindre groper på ca 3,5-4 m i diameter. Dybden på disse er vanskelig å si da de lå i skråninga. To lignende groper i skråninga ble funnet lengre sørvest på moreneryggen med diameter på 2,5-3 m. og mellom disse registrerte jeg noen mindre forsenkninger.

Figur 5.5.2: Arkeologisk materiale i Hjerttind/Istindområdet

Ved de sørligste gropene var det et stort innhogg i moreneryggen med rester av veggstruktur og inngang mot øst. Dette skal være restene etter et ishus som gikk ut av bruk for 60-70 år siden. Ved en skogsvei i skogen mellom gårdsbygningene på Haugan og Barduelva ligger en grop på 4,5-5 m i diameter og ca. 1 m dyp. To lignende groper skal ha vært her tidligere men ble fylt igjen da det ble bygget en skogsvei i forbindelse med kraftlinjebygging, og den som ligger igjen har opp gjennom årene blitt brukt som dumpeplass for slakteavfall. Lengre nord-øst ligger en struktur som framstår som en liten forhøyning i terrenget med en grop inni og noe som ligner på en renne i vollveggen på nord-vestsida. Det er gravd litt i gropa og det har vært satt opp noen treplater her i forbindelse med paintballspilling. I det som er gravd i haugen fantes det en stor mengde forkullede trebiter og det kan tyde på at dette er en gammel tjæremile. Det ble funnet to groper ved en skogsvei som går fra hovedveien og inn til et militært lager på vestsiden av Bardufossen. Disse var henholdsvis 4,5-5 m og 3,5-4 m i diameter og mellom 1 m og 1,5 m dyp. 30 m nordøst for disse gropene ble det registrert et par mindre ovale/rektangulære forsenkninger som var 1,5-2 m lange, opp til 1m breie og 0,5 m dype.

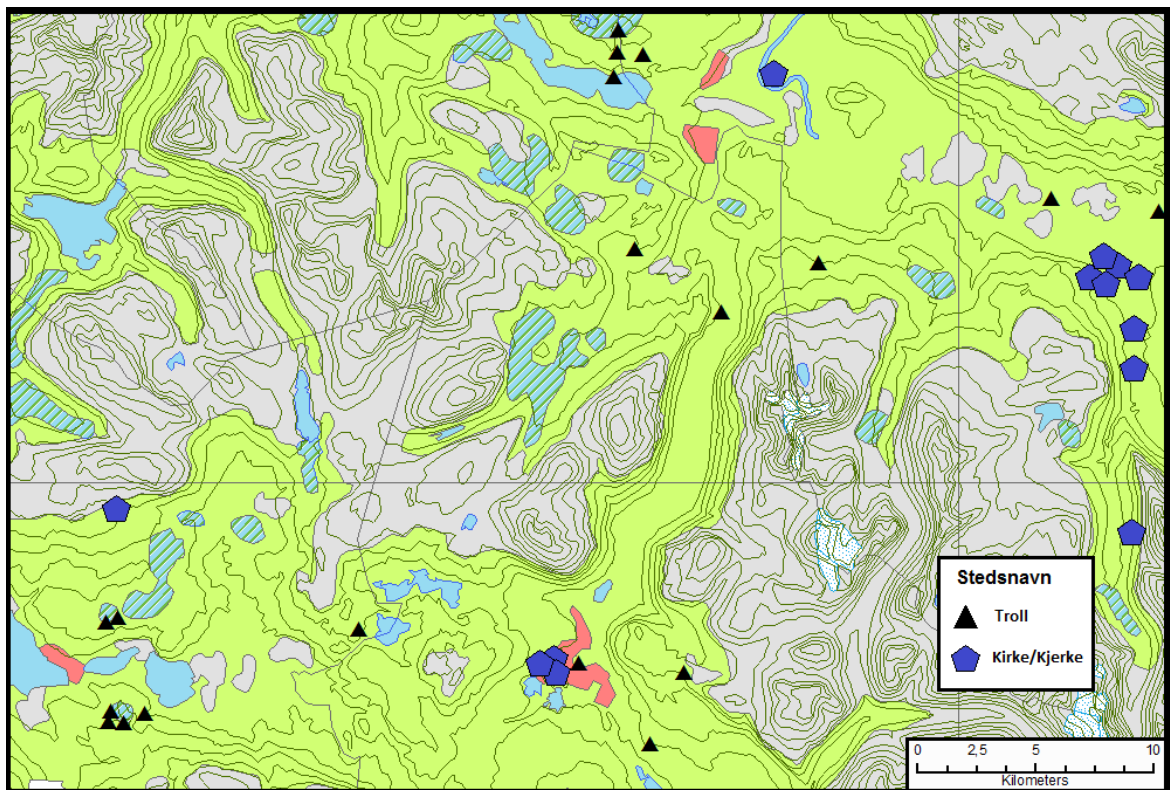
I et søkk i terrenget mellom innmarka på Fosshøgda og Barduelva ble det funnet enda en grop med noe uregelmessig form: 4,5-5 m i diameter og opp til 1 m dyp. Lokalbefolkningen vet av en rekke andre groplokaliteter som enten nå er fylt igjen eller som jeg ikke har gjenfunnet/opsøkt (F.eks Id 67556). Mine befaringer, blant annet basert på lokal informantopplysninger, viser et stort potensiale for funn av ulike typer fornminner i ett lite undersøkt område.

Figur 5.5.3: Lapp-, Finn- og Reingjerdnavn i Hjertind/Istindområdet

Det er få stedsnavn som viser til hellige/mytiske steder i Hjertind/Istind-området. Av hellige steder i dette området har vi området med Hjertind/Basecohkka. Her finner vi Basevággu, Basejávri og Basejohka. Området er omtalt i Manker (EM56). Nær Seljeskog i Salangen finner vi også Stallomyra. Av norske stedsnavn som indikerer kontakt/samisk tilstedeværelse har vi et rikere materiale med en god del Lapp-, Finn- og Reingjerdnavn (fig. 5.5.3). Lappnavnene ligger mellom Bardu/Setermoen og Salangen i Hjertindområdet og en samling ved Skøvatn i Sørreisa i nordvest. Finnnavnene finner vi i Bardufoss/Målselvområdet og med Sagfjorden i Salangen.

Reingjerdnavnene ligger litt mer spredt men ser ut til å opptre mer i kontekst med Lappnavnene, og er mer tallrik her enn i de andre utvalgte undersøkelsesområdene. Trollnavnene (fig.5.5.4) ligger mer jevnt fordelt mellom Bardufoss/Målselvområdet og Bardu/Setermoen-Salangsområdet. Vi har et par konsentrasjoner ved Andsvatnet i nord og med Sagfjorden i sørvest. Det er en samling av Kirke/Kjerkenavn øst i området og er for det meste knyttet til Kirkesdalen/Kirkeselva. Ellers har vi den før omtalte Kirkeveien på Brannmoen, Kirkhaugen i Salangen og en liten samling på Setermoen.

Figur 5.5.4: Andre stedsnavn i Hjertind/Istindområdet.

6 - DISKUSJON

Diskusjon er delt inn i to deler. Først vil jeg diskutere fordelingen av henholdsvis arkeologisk materiale, stedsnavn og hellige steder og deres representativitet i en diskusjon om samisk og norrøn landskapsbruk. Deretter vil jeg diskutere forhold mellom mennesker og landskap, i lys av kulturmøter og arkeologisk forskning.

6.1 - DET ARKEOLOGISKE MATERIALET

I materialgjennomgangen har vi sett hvordan det arkeologiske materialet fordeler seg i fem utvalgte områder i Sør-Troms og nordlige deler av Nordland. Hvor representativt er disse kulturminnene, som opplysningene foreligger i dag, til å si noe om etniske grenser eller kulturelt spesifikk landskapsbruk? Dette vil bero på den materielle kulturens etniske utsagnskraft og forhold i registreringsarbeidet.

I forskningshistorien (kap. 3) så vi hvordan registreringsaktiviteten lenge var fokusert på områder der man regnet med å finne norrøne/norske bosetningsspor. Samiske kulturminner ble ikke systematisk registrert før på begynnelsen av 1990-tallet, da de med en datering på over 100 år fikk status som automatisk fredet. Et godt eksempel er Helskogs registreringer av vassdrag både i Narvik og ved Altevatnet på 70-tallet, der samiske kulturminner på et generelt grunnlag ble regnet å være for unge til å inngå i det nasjonale kulturminneregister (ØK). For å få et representativt materiale må man altså et større fokus på innlandsområdene og samiske kulturminner. I dag er det primært i forbindelse med utbyggingsprosjekter at registreringsarbeider utføres. Forskningsinitierte prosjekter er også med på å øke kjennskapen til kulturminner og bosetningshistorie i innlandet, så et representativt utvalg av kulturminner avhenger av utbyggingsaktivitet og fokus fra forskningsmiljø og andre interessegrupper. Et annet problem for representativiteten for det tilgjengelige materialet som står klart frem er kategorisering og datering av kulturminner.

For å få en noenlunde korrekt datering må enten gjenstander/strukturer som kan dateres typologisk eller materiale som kan gis en absolutt datering foreligge.

Dette vil måtte medføre fysisk inngrep i kulturminnet, men strandlinjedatering og visuell analyse av vegetasjon og strukturer kan også sette grove rammer for når en struktur har vært i bruk. I registreringsøyemed gjøres det sjelden andre inngrep enn prøvestikk eller bruk av jordbor. Aldersbestemmelse og kategorisering av en lokalitet er avhengig av registrantens erfaring, som igjen kommer fra den generelle kunnskapen man har fått gjennom arkeologisk forskning. Dette kan belyses ved å se på gårdshaugene på Hinnøya som aldersbestemt til middelalder eller førreformatorisk tid (fig 5.2.4 og 5.2.5). I området ved Kvæfjorden og i Harstad-området har de fleste gårdshaugene fått en førreformatorisk datering, men ellers i området er de henført til middelalderen. Registreringshistorikken viser at gårdshaugene med førreformatorisk aldersbestemmelse hovedsakelig er registrert på 60- og 70-tallet, mens de med middelalderdatering hovedsakelig er registrert fra og med 80-tallet. Som vi så i forskningshistorien ble det en økt interesse for middelalderarkeologi fra slutten av 60-tallet, og i forbindelse med dette kom også gårdshaugene i større fokus. I likhet med andre typer kulturlag er gårdshauger vanskelige å datere, da disse blir til ved at diverse typer avfall akkumuleres over en lang periode med bosetning. De kan ha bunnlag som strekker seg langt tilbake i tid, men forskningen som har blitt gjort på denne type kulturminner viser til at det er først og fremst fra middelalderen at gårdshaugene har hatt sin vekstfase (Bertelsen 1995b, Bertelsen og Lamb 1995). Dette har da ført til at gårdshauger har blitt akseptert som et middelalderfenomen og siden blitt registrert med en aldersbestemmelse til middelalderen.

I forbindelse med kulturminnevernets registreringer av henholdsvis norrøne/norske og samiske kulturminner synes det som om kategoriseringen av henholdsvis type og alder vektlegges forskjellig. Det er et mål at alle kulturminner som er automatisk fredet skal registreres, og det viktigste kronologiske skillet er da om de kan henføres til førreformatorisk tid. I dette tilfellet er typologi underordnet kronologi, selv om typologi i praksis er med på å gi en aldersbestemmelse. I forbindelse med at samiske kulturminner over 100 år ble automatisk fredet, er typologisk bestemmelse blitt sentral for hvorvidt et fornminne er automatisk fredet eller ikke. Altså er spørsmålet om kulturminnet er samisk eller ikke viktigere enn hvor gammelt det er, og da må kulturminnet ha etnisk utsagnskraft.

Et av mine eksempler på samiske kulturminner er gammetufter, og disse skal da ha attributter som skiller dem fra andre tuftetyper. Det er altså i disse attributtene at den etniske utsagnskraften ligger, men dette er igjen rester av den faktiske konstruksjonen. En gamle har forskjellig utforming etter hvilken funksjon den skal utfylle (bolig, fjøsgamme, fellesgamme) og det er kronologiske og geografiske variasjoner. Det er to hovedtyper gammekonstruksjoner; buesperregamme og stavgamme, der buesperregammen har en avrundet gulvflate, mens stavgammen har en mer rektangulær gulvflate. Stavgammen er en yngre konstruksjonsform enn buesperregammen, og settes i sammenheng med introduksjon av småfe. De runde gammetypene anses da også for å være mer en "opprinnelig", eller autentisk samisk bygningstype (Grydeland 1996:10-11, Sommerseth 2009:84-89). Det er noen fellestrekk for gammer, som for eksempel at torv har vært mye brukt som bygningsmateriale, og hvordan innredningen av boligammen er utført (se Hansen og Olsen 2004:97-99), men det som virker som det mest konstituerende elementet er at de er bygd og brukt av samer, og at den eldre buesperregammen har større etnisk utsagnskraft. Både norske og kvenske familier bodde i (stav-)gammer, og disse har opprinnelig vært oppfattet som like "norske" som "samiske" (Christensen 1995:241). På den andre siden har vi spesielle bygningstyper som er knyttet til norrøn/norsk bosetning, som jernalderens langhus. Dette er vel å merke ikke en egen kategori i Askeladden, men går under samlebetegnelsen hustuft. Et langhus beskrives som et avlangt hus med svakt buede langsider, der veggurene er bygd opp av stein og torv, og der taket er støttet av en eller flere stolperækker (Se Urbańczyk 1992:79-85). Jernalderens gårdsanlegg har da en etnisk utsagnskraft, men dette er i stor grad underforstått.

Bruken av torv som bygningsmateriale er spesifikk for Nord-Norge og går gjennom middelalderen og opp mot nyere tid, og kan være en av årsakene til at gårdshaugene ble dannet. Gårdshaugene er også definert som spor etter norrøn/norsk bosetning, men disse har også blitt satt i kontekst med sjøsamisk gårdsbosetning (Andersen 1992, Hansen 1990). I denne sammenhengen har vi også nausttuftene, som jeg har satt som spor etter norrøn bosetning, men en kystsamisk bosetning har også hatt naust til sine båter.

Selve nauststrukturen er relativt lett å gjenkjenne ved at den er avlang, har tre veggvoller og en åpning som vender mot vannet, men det er vanskelig å se noen etnisk utsagnskraft i selve tufta. En grundigere undersøkelse med utgravning av nausttuffer kan gi informasjon om bruk og konstruksjon, men det er fortsatt vanskelig å vurdere dette opp til etniske forskjeller (Nilsen og Wickler 2006). Den tidlige arkeologiske forskningen og registreringsvirksomhet i mitt område var i stor grad rettet mot jernalderens gravhauger og gravrøyser, som ble ansett for å være spor etter norrøn bosetning (men se Bruun 2007 for diskusjon om jernaldergraver og etnisitet). De norrøne gravminnenes beliggenhet i landskapet har også vært diskutert av flere (Evensen 2003, Skre 1997). De samiske gravene i mitt område er funnet i kontekst med samiske kulturminner, i såkalte samiske kulturlandskap. Samisk gravskikk i dette området er diskutert av blant andre Schanche (2000) og Svestad (2007).

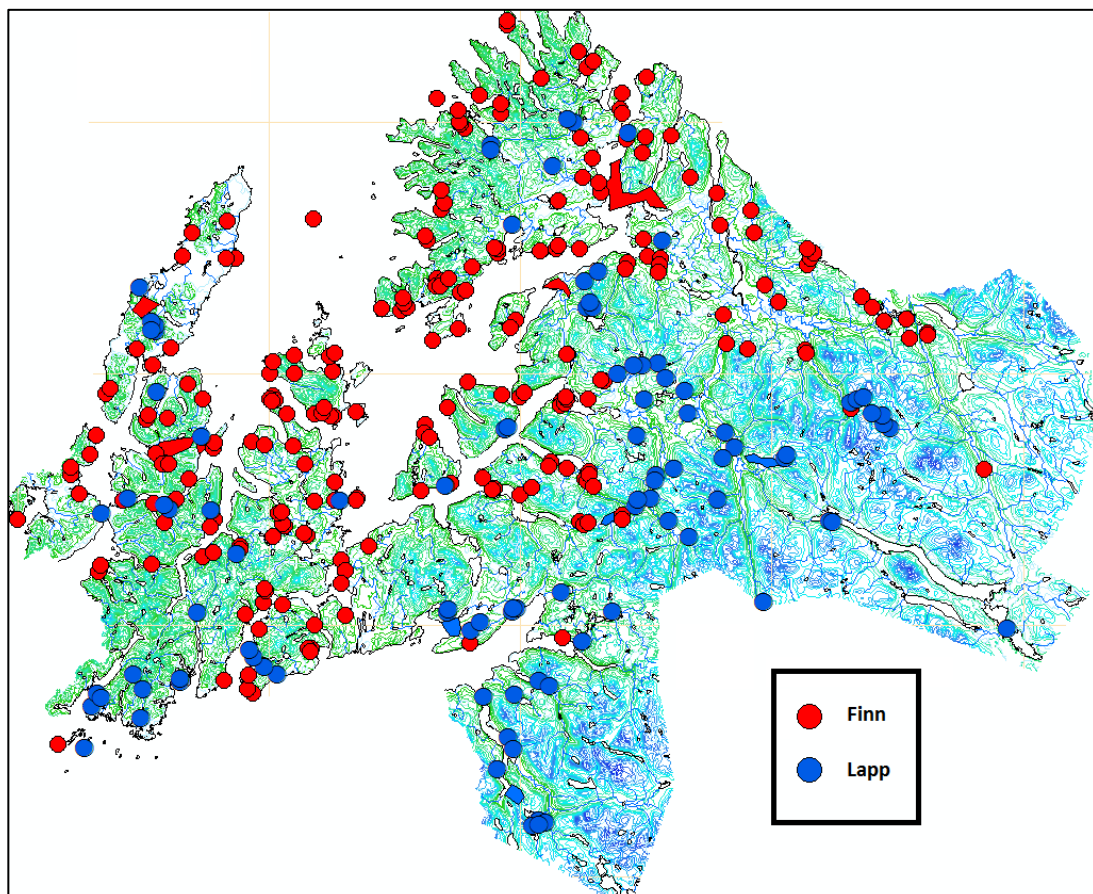
Fangstanleggene har jeg definert som samiske kulturminner, men som nevnt i metodekapitlet, er de vanskelige å datere. Først og fremst må de påvises å ha vært i bruk innenfor min kronologiske avgrensning, men om dette skulle være tilfellet så er det fortsatt et spørsmål om deres etniske tilhørighet. Var det kun samer som benyttet seg av slike anlegg for fangst eller kan det tenkes at de var brukt av den norrøne/norske befolkningen?

6.2 - NORSKE STEDSNAVN

Det er knyttet et potensielt representativitetsproblem til hvilke stedsnavn som kommer med i stedsnavnregisteret. Selv om man i dag har inkludert en god del samiske stedsnavn, er det de norske som dominerer. Antall stedsnavn er knyttet til folketetthet, bebyggelse og ferdselsveier. Indre Troms er preget av en rekke tettsteder og gårder, men den største delen består av ubebygde land, store nasjonalparker eller hva som kan bli kalt "villmark", men både villmarka og bebygde områder inngår i samiske bruksområder. Der det ikke er "norsk" bebyggelse har vi flest samiske stedsnavn, men her ser vi også flere eksempler på at samiske stedsnavn har blitt fornorsket og at man har registrert både det samiske og norske stedsnavnet for samme plass.

Lengre ute ved kysten inngår de samiske stedsnavnene sjelden i det offisielle stedsnavnregisteret (men se Johansen og Pedersen 2004, Myrnes, Olsen og Skåden 2010, Myrvang 1985,). Jeg har primært brukt samiske stedsnavn for å kartlegge hellige og mytiske steder, men som flere har påpekt ligger det mye informasjon om landskapsbruk, landskapets egenskaper og historie i de øvrige samiske stedsnavnene (se Andersen 2004, Sommerseth 2001, 2009, 2012).

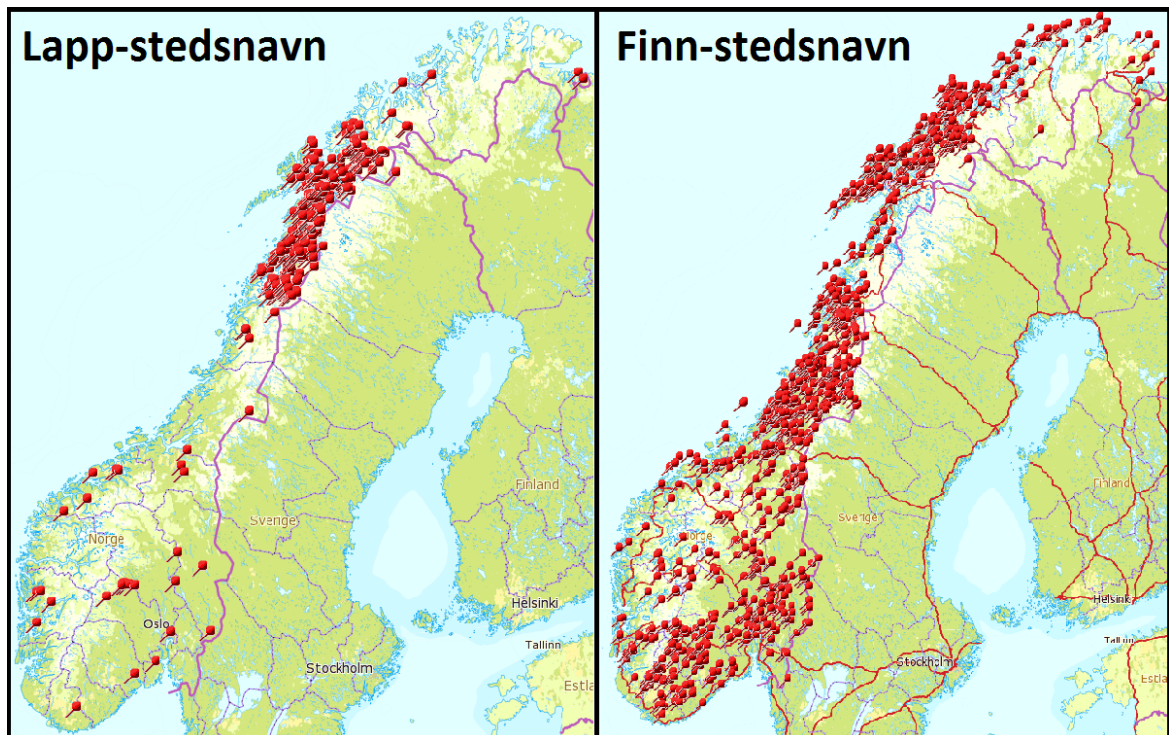
Ut fra stedsnavnmaterialet i mitt undersøkelsesområde ser vi en dualisme i den geografiske fordelingen av Finn- og Lappnavn, der Finn-navnene i stor grad er konsentrert til kystområdene mens Lapp-navnene er tallrike i de indre områdene, særlig i kommunene Bardu og Narvik (fig. 6.1). Det er noen unntak her, da Lapp-navnene synes også å opptre nokså hyppig på de store øyene på kysten og Finn-navnene følger Måselva inn i innlandsdalene. Lapper og Finner er eksonymer, altså navn på det samiske folket gitt av andre folk, men hva er distinksjonen mellom disse?

Figur 6.1: Geografisk fordeling av Finn- og Lappnavn i mitt undersøkelsesområde.

Det vil være nærliggende å se på økonomisk tilpasning, der Lapp-navn peker mot reindrift og Finn-navn peker mot mer bofasthet og kombinasjonsnæring. I materialkapitlet så vi at Reingjerdenavn, som hentyder til reindriftsnæring, opptrer både i kontekst med Finn og Lapp-navn, men den geografiske fordelingen i hele undersøkelsesområdet knytter disse sterkest til innlandsområdene. Det er dog interessant at Narvik kommune ikke har noen Reingjerde-navn, men har den nest høyeste forekomsten av Lapp-navn. En annen stedsnavnkategori man kan se på i relasjon til Finn-/Lappnavnene er Gam-/Gammenavn. Disse indikerer boligformen *gamme/goathi* og *gammer* er generelt knyttet til en større bofasthet, i motsetning til *telt/lavvu*, som er reindriftssamenes tradisjonelle mobile boligform. Den geografiske fordelingen av Gamme-navnene synes i generelle trekk å sammenfalle med fordelingen av Finn-navn, med å være tallrike på kysten og de følger også Måselva inn i innlandet, men kyst-innlandsdualismen er likevel ikke like tydelig her og de opptrer også sammen med Lapp-navn.

Går vi nærmere inn på enkelte av stedsnavnene finner vi både Lappgam- og Finngamnavn, likeså Lapptelt- og Finnteltnavn. Det er flere Finngamnavn enn Lappgamnavn, men det er generelt flere Finn-navn enn Lapp-navn og forskjellen er ikke representativ. Ut fra dette vil det være vanskelig å entydig knytte henholdsvis "lapper" og "finner" til forskjellige økonomiske tilpasninger, men det virker som Lappnavnene har en større tilknytning til reindrifts bruksområder slik de var fram til begynnelsen av 1900tallet (Sommerseth 2009). Hva som ligger i begrepene "Lapper" og "Finner" har vært diskutert av flere (Andersen 2002:172-174, Hansen 2007, Hansen og Olsen 2004:47-51). I de skriftlige kildene er de brukt om hverandre for å beskrive svenske og norske samer, reindriftssamer og kystsamer, flyttefolk og bofaste. Det er ikke lett å knytte disse begrepene til økonomisk tilpasning. Som blant annet Hansen (2007) har vist har reindriftssamer tatt del i fiske (Lofotfisket/Finnmarksfiske) og norske sjøsamer har hatt rein. Figur 6.2 viser en fordeling av Lapp- og Finn-stedsnavn i Norge. Dette er ikke en fullstendig oversikt, men omtrent 80-90% av Lapp-navnene er tatt med og 50-70% av Finn-navnene.

Figur 6.2: Fordeling av Lapp- og Finn-stedsnavn i Norge (Kart: Arealis, NGU)

Det er en klar forskjell i den geografiske fordelingen, der Lapp-navnene har en klar konsentrasjon fra Mo i Rana i sør til Malangen/Målselva i nord. Finn-navnene er spredt i hele Landet, men er mest konsentrert på kysten i Troms og Vesterålen/Lofoten i Nordland, og mellom Trondhjem i sør og Mo i Rana i nord, men de er også tallrike i den sør-østlige delen av landet. Ikke alle Finn og Lappnavn vil være knyttet til samer, men kartet gir en god indikasjon på utstrekningen av samisk landskapsbruk og ikke minst hvor norrøne/norske folk og samiske folk har møttes jevnlig og over tid.

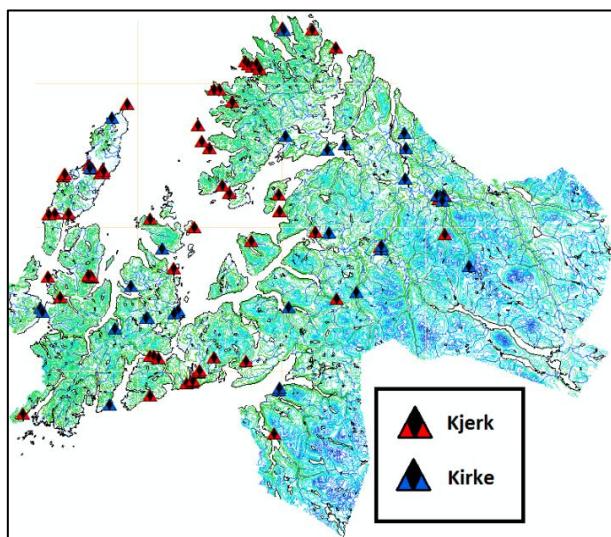
Det er tydelig at Lapp-navnene har en konkret østlig tilknytting, særlig til det svenske Lappland, noe som også bekreftes etymologisk (Hansen og Olsen 2004: 49). I Sverige har "Lapp" vært den offisielle betegnelsen på samiske grupper, som gjenspeiles i at vi finner Lappland i Sverige, mens vi har Finnmark i Norge. Vi har med andre ord et språklig skille i majoritetsspråkene, ikke nødvendigvis en opprinnelig økonomisk basert distinksjon. Jeg har ikke gjort noen forsøk på å datere eller føre stedsnavn tilbake i tid, men i forhold til Finn-, Lapp- og Reingjerdenavnene kan det antydes noen kronologiske skiller.

Reingjerdenavnene kan vise til ledegjerder for villreinfangst, men i de fleste tilfeller er nok navnene knyttet til selve tamreindrifta og kan da følgelig ikke være eldre enn dets oppkomst, som i mitt område henføres tilbake til 1400- og 1500-tallet (Sommerseth 2009). I historiske kilder virker Finn-navnet å være eldre enn Lapp-navnet. Som nevnt har Lapp-navnet en østlig opprinnelse, mens Finne-navnet kan med forbehold spores til latinske tekster fra 500-tallet og oppover, og det er hovedsakelig dette begrepet som brukes i sagalitteraturen (Hansen og Olsen 2004:49-51). I mitt undersøkelsesområde har vi også den norske innlandskoloniseringa, som tok til fra slutten av 1700-tallet, som et aspekt i navngivning av steder og folk, og det er nettopp i disse områdene at Lapp-navnene er mest tallrike. Ut fra dette kan vi kanskje anta at Lapp-stedsnavnene er yngre enn Finn-navnene, men det er da interessant at vi også har så mange Finn-navn i Målselv.

Innlandsområdene har ikke vært ukjente for den norske/norrøne befolkningen, men de norske stedsnavnene vi har i dag er mest sannsynligvis ikke eldre enn den norske bosetningen. Det var folk fra Gudbrandsdalen og Helgeland som var de første nybyggerne, og disse ga siden navn til bosetning og terreng i indre Troms, men det var ikke et navnløst landskap de kom til. Det var først og fremst for store terrengformasjoner at de samiske navnene ble videreført og fornorsket, mens mindre formasjoner og nyrydningene fikk nye navn. De mange fornorskede versjoner av samiske stedsnavn vitner om kommunikasjon mellom nybyggere og samiske folk, men nybyggerne hadde også sin egen stedsnavntradisjon. Et eksempel er de mange stedsnavn med -stad-endelser i indre Troms (Appendiks I.7). I norrøne/norske områder har stad-navnene blitt stedvis tilbakeført til yngre jernalder (se Johansen 1990) og vi har historiske kilder som kan gi en grov eldre datering av de spesifikke stedsnavnene, men i indre Troms er de ikke eldre enn den norske bosetningen. Alf Kiil (1981) har delt gårdsnavnene i Målselv inn i tre grupper: oppkallingsnavn, nylagde navn og naturgitte eller eldre navn. De nylagde navnene fikk ofte noe pompøse og romantiske navn, som Broderstad, Frydenlund og Fredriksberg, som Kiil mistenker embedsmennene for å ha vært med på å bestemme. Oppkallingsnavn er stedsnavn som er tatt med fra den plassen innflytterne kom i fra, og her har vi et interessant eksempel. Finnbakken er et gårdsnavn som er tatt med fra en innflytterfamilies navn på sin hjemgård i Vefsn, og

stedsnavnet har da ingen tilknytning til samisk bosetning i Målselv (Kiil 1981:73-74). Dette er vel unntaket, men som vi så på figur 6.2 er Finn-navnene utbredt i de områdene som innflytterne kom fra, i motsetning til Lapp-navnene. Hvis innflytterne var ukjente med Lappe-begrepet og/eller ikke gjorde noen distinksjoner mellom og forskjellige samiske økonomiske tilpasninger, så ble steder knyttet til samisk landskapsbruk navngitt etter Finne-navnet.

En annen utvalgt stedsnavntype som kan indikere samiske hellige steder er Kirke-/Kjerkenavnene. Disse virker også å opptre hyppigst i kystområdene, men i likhet med Troll-navnene strekker de seg også noe inn i innlandet der det er norsk befolkning. Det er noen flere Kjerke-navn enn Kirke-navn, men i stedsnavnregisteret opptre samme sted noen ganger i både Kirke- og Kjerke-formen, derfor er det vanskelig å si noe om distinksjonen mellom disse to ordformene. Likevel synes Kirke-navnene å opptre hyppigst i innlandsområdene, mens Kjerkenavnene opptre på kysten (Fig. 6.3)

Figur 6.3: Fordeling av Kirke- og Kjerkenavn

Disse navnene kan representere fonetiske fornorskninger av det samiske ordet for stein (geađge), og det er flest Kjerke-navn som navngir steiner. Finnkjerka på Elgsnes i Harstad kommune har blitt tolket som en mulig offerplass, og det er en stor mulighet for at mange Kirke/Kjerke-navn faktisk viser til offersteder og offersteiner. Åtte steiner i mitt område har et Kirke/Kjerkenavn, men

ingen sammenfaller med kjente sieidier (Se Tabell I.6). Av de samiske Geađge-navnene som jeg har funnet i mitt område er det det kun området med Kirkesdalen/Kirkestinden som virker å ha en fonetisk oversettelse av det samiske stedsnavnet. Der vi har også et norsk navn registrert er som oftest meningsinnholdet det samme, det vil si at Geađgevággi er Steindalen (Tranøy) og Geađgejavri er Steinvatnet (Salangen). Veier og adresser er mer knyttet til Kirke-navnet, som er igjen knyttet til faktiske kirkesteder.

Da er det mer interessant å se på Kirke/Kjerke-navn som opptrer uten kontekst til kirkesteder, som ved Myrland i Sortland (Kjerkegården, Kjerkegårdsheia, Kjerkesgårdsmuren o.l).

Trollnavnene er en stedsnavntype vi har mange av i mitt område, og i Norge generelt. Disse henviser naturligvis til eventyrvesenet, og navngivningen av Trollsteder kan da si noe om hvordan norrøne/norske folk har oppfattet enkelte typer landskap. Selv om de fleste Trollnavnene i mitt område er nær kysten er det ikke mange av dem som navngir kystterrengformasjoner (vik, nes o.l). Den største gruppen steder i denne kategorien er vann/tjern, men det er også et stort antall daler. De mange dalene rett og slett kalt Trolldalen og vannene er kalt Trollvatnet, i motsetning til tjerna som nesten utelukkende består av sammensatte navn (Trolldalstjønna, Trolldalsvatnan).

I tillegg til daler og skar navngir Trollnavnene flere fjellpartier og åser, altså store terrengformasjoner. I Sortland kommune finner vi et fjellparti som har to Trolldaler, som er kalt Trolldalstinden.

Figur 6.4: Trolldaler i Norge (Kart: Arealis/NGU)

Figur 6.4 viser en oversikt over alle Trolldaler i Norge, og viser at de har en tilknytning til kystnære daler og skar. Det er en konsentrasjon av disse ved Agderfylkene og de er særlig tallrike i Helgeland og Lofoten/Vesterålen. I området omkring Gudbrandsdalen (Oppland), hvor mange innflyttere til indre Troms kom fra, finner vi lite Trolldalnavn. Det er en mulighet at mangelen på Trollnavn generelt i indre Troms kan komme av at innflytterne ikke hadde noen utstrakt tradisjon med slike stedsnavn. En dals form og

beliggenhet synes også å være viktig for navngivningen. En typisk Trolldal er ikke åpen og egnet for gårdsbosetning, men knyttet til steile fjellområder og høyfjellsskar. Et Trollvatn er ofte inneklemt i en typisk Trolldal.

En forklaring på at Trollnavn, og særlig Trolldalnavnene, er assosiert med kystområdene, er at kystlandskapet er mer preget av steile fjell og trange daler i forhold til innlandet.

6.3 - SAMISKE HELLIGE STEDER

Just Qvigstad (1924), Ernst Manker (1957) og Ørnulv Vorren (1987) er tre av flere forskere som har tatt for seg samiske hellige steder, og deres studier viser at hellige steder kan være så mangt. Fjell, steiner, bergformasjoner, grotter, kilder, innsjøer, fosser, viker, øyer, odder, holmer, enger, trær og skoger kan være hellige. Det som går igjen er at stedet eller området på en eller annen måte er fremtredende i landskapet og at det har tilknytning til områder hvor folk bor eller ferdes. I Mankers oversikt over hellige steder (1957:39, Tabell 2) er det flest fjell/bergformasjoner, steiner/sieider og innsjøer/viker som er representert. I mitt materiale er også sieidesteinene og fjellene/bergene mest representert. De hellige stedene er fremstilt i materialkapitlet, men en fullstendig oversikt finnes i Appendiks II, der alle de hellige og mytiske steder jeg har funnet i hele undersøkelsesområdet er tatt med. Det er 77 lokaliteter, og enda flere individuelle offerplasser eller steder med tilhørende tradisjon. I teorikapitlet (kap.2) har jeg tatt opp problemet med distinksjonen mellom natur og kultur, og jeg fremholder at man ikke kan skille mellom disse. Alle (hellige) steder har kulturelle verdier, likeså er de grunnet i landskapet/naturens beskaffenhet, men det er likevel hensiktsmessig å skille mellom hellige steder, som kun er definert av menneskers forestilling av det, og steder som også er menneskelig fysisk konstruert. Hellige fjell og innsjøer regnes som naturgitte steder, mens en offerring eller bjørnegrav er et menneskelig konstruert sted, men hva med steder som ikke entydig passer inn i verken den ene eller andre kategorien? Bjørnegrava med Kjærfjorden (Appendiks II:19) er indikert med at bein er funnet i en hule, men er da hula hellig? Store offersteiner er som oftest ikke satt opp eller fysisk endret, og kan da i seg selv være et natursted. Når steinen blir smurt med fett/blod, blir gitt offergaver eller får en steinring eller alter oppsatt ved seg, blir det et "kultursted". Tradisjon kan fortelle at samer ofret til en sieidestein, men hvis det ikke er spor etter offergavene i dag vil det bli regnet som et naturgitt, uendret sted.

Selv om det er vanskelig å kategorisere disse stedene vil jeg si at omtrent 70 % av de hellige/mytiske stedene i mitt materiale kan sies å være slike "natursteder".

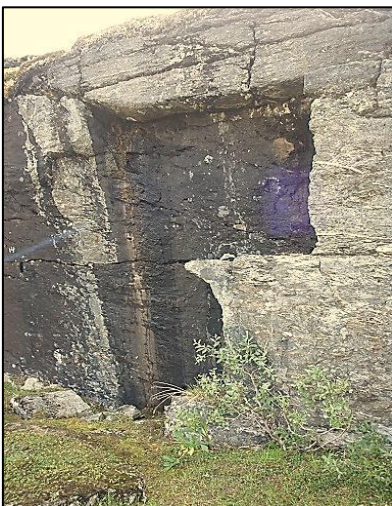
Den geografiske fordelingen av hellige/mytiske steder viser at de er tallrike i Astafjordområdet, Ofoten og ved Altevatnet, men det er også en god del i Hinnøya/Andøya-området. Nord for Målselva, på Senja og i Bardu vest for Altevatnet er det få samiske hellige/mytiske steder. For å si noe om fordelingen av disse stedene må vi igjen tilbake til spørsmålet om representativitet. Natursteder som er ansett som hellige/mytiske har ikke fysiske spor som indikerer dette. Det er stedsnavn og tradisjonsmateriale som peker ut disse stedene. Bjørnegraver, sirkulære offersteder og urgraver kjennetegnes derimot nettopp av de fysiske sporene vi finner i dag, og sieidier kan ha spor av offergaver eller en form for alter foran seg. Alle disse stedene kan ha tradisjon tilknyttet seg, men uten tradisjon vil et fjell kun være et fjell, uansett om det på et tidspunkt har blitt ansett som hellig. Som blant annet Taçon (2010) argumenterer for (kap. 2.4), er det noen steder eller terrengformasjoner som virker å skille seg ut fra mer "trivielle" steder og som er i større fokus i mytologiske landskapsforestillinger. Det vil uansett være problematisk å registrere mulige hellige fjell på bakgrunn av fjellets form, beliggenhet og synlighet, uten kjent tradisjon. I Askeladden er "hellig fjell" og "hellig sted" kategorier for enkeltminner, men i alt er det kun 11 innførsler (2 fjell, 9 steder) med denne betegnelsen i Norge, hvorav ingen er i mitt område og der det ene hellige fjellet egentlig er en klippe uten tilhørende tradisjon (Id 130102). Det er flere offersteiner/sieidier og generelt offersteder, men flere av disse gir ingen opplysninger om tradisjon eller funn, eller opplyser at slik informasjon/funn ikke foreligger. Registreringssituasjonen fortøner seg da annerledes for mulige hellige fjell enn for mulige offersteiner, ved at sistnevnte blir registrert. Bakgrunnen for dette kan nok ligge i at ved offersteiner *kan* man finne fysiske spor i form av offergaver, mens hellige fjell ikke indikeres av materiell kultur.

Ut fra mitt materiale virker det å være to ting som kjennetegner de mulige offersteinene: De må dele noen visuelle aspekter med kjente offersteiner og ligge i områder som anses for å være eller å ha vært samiske bruksområder. Ofte er dette store steiner som er godt synlige fra god avstand, som kan ha sprekker i seg eller antropomorfiske/zoomorfiske trekk.

Synlighet og form er nok viktig, men dette trenger ikke i seg selv å utgjøre et konstituerende element for et hellig sted. I en storsteinet ur vil ikke en stor stein nødvendigvis skille seg ut fra en annen, men hvis den befinner seg alene på ei slette vil den automatisk stikke seg ut. For eksempel har vi Storsteinen i Lavangen (Tabell II.2:55), som kan sees fra Lapphaugen Turiststasjon 5 km unna, og er en kjent offerstein. På noen kart er bergryggen øst for Storsteinen kalt Storsteinaksla (Ausa og Skaftet er andre navn) og vitner om hvordan denne steinen har virket på folkene som har beveget seg i det større landskapet.

Figur 6.5: Stein med antropomorfe (zoomorfe?) trekk. (Foto Jon G. Blom)

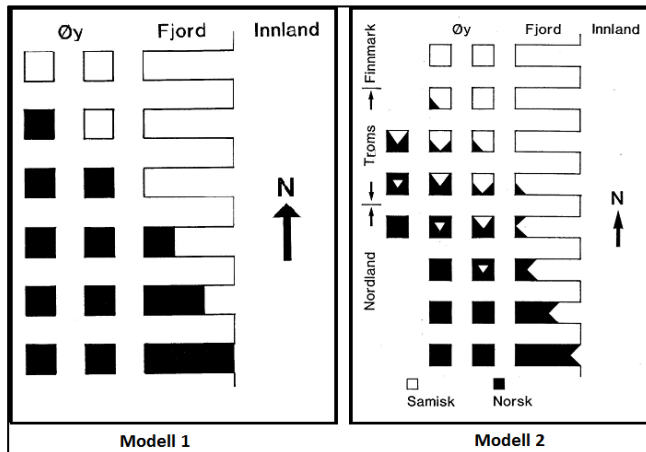
Figur 6.6: Stallodør? (Foto: Jon G. Blom)

Ved vestenden av Altevatnet, nær Noaidun, har jeg observert landskap og kulturminner. På et relativt lite område fant jeg ganske mange spesielle berg og steinformasjoner. (fig. 6.5 og 6.6). Hvert sted, eller formasjon, hadde egenskaper som fikk meg til å legge merke til dem og se dem i lys av samisk religiøs praksis eller myteverden, og flere av disse var synlige på god avstand.

Det er likevel aspekter som jeg mener skiller disse stedene fra offersteder: Mengden av disse spesielle stedene gjør dem egentlig ikke så spesielle i seg selv. De har lokale virkefelt, som vil si at de er iøynefallende, i hvert fall for dem som aktivt leter etter dem, men det stedet de konstituerer er begrenset av de andre spesielle stedene. Altså, i seg selv er de spesielle men i mengden blir de trivielle. Figur 6.5 viser en stein, som jeg mener å se antropomorfe eller zoomorfe trekk i, men denne egenskapen er avhengig av avstand og vinkel. Siden denne steinen også synes å ligge utenfor stier og naturlige linjer for ferdsel i området, har den en begrenset virkning, selv om selve steinen kan sees fra lang avstand.

Dette betyr ikke at disse stedene *ikke* har vært/er offersteder eller har inngått i en mytisk kontekst, men når det ikke er påvist fysiske spor av rituelle aktiviteter, finnes tradisjonsmateriale eller at stedenes virkning synes å være begrenset, så har jeg ikke grunnlag for å kategorisere dem som mulige hellige steder.

6.4 - ETNISITET I ET NORDNORSK LANDSKAP

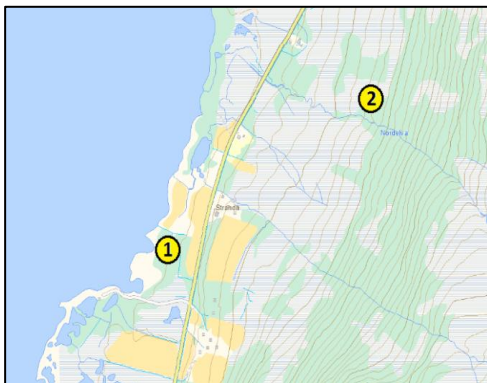
Figur 6.7: To modeller for norrøn og samisk bosetning i jernalderen (etter Fig. 1 og 2 Schanche 1989:173, 180)

I denne diskusjonen vil jeg trekke frem de to modellene som Schanche (1986, 1989) har foreslått for norrøn og samisk bosetning i Nord-Norge (fig. 6.7). Dette er vel å merke modeller for bosetning i jernalderen, men de er et godt utgangspunkt for å diskutere mitt materiale og landskapsforståelse generelt. Begge modellene tar utgangspunkt i en

kyst-innlandsdiktomi, som er basert på hvor man fant norrøne bosetningsspor. Basert på historiske kilder og mer moderne samisk landskapsbruk argumenterer Schanche for at de områdene som ikke har spor av norrøn bosetning i jernalderen kan være mulige samiske bosetningsområder. Modell 2 er en høyoppløselig representasjon som tar høyde for mer lokale forhold, mens Modell 1 er en regional representasjon av denne dualismen. Det viktigste med disse modellene er dog ikke at de er eksakte representasjoner av forskjellige bosetningsspor og stedsnavn, men to måter å forstå landskapet på. I denne sammenheng kan vi se på hvordan disse modellene passer til dagens arkeologiske kildemateriale, der de antatte samiske bosetningsområdene i større grad har blitt undersøkt.

I forskningshistorien så vi at samisk forhistorie i stor grad har vært forstummet i arkeologisk forskning før 1980-tallet. Som Eline Holdø (2004) har vist, utgjør samisk forhistorie på øyene, og altså i norrøne områder etter Schanches Modell 1, et kunnskapshull i arkeologisk forskning.

De få samiske kulturminnene i Andøy kan være en bekreftelse på det, men i de senere år har det blitt påvist mange samiske kulturminner og bosetningsspor i Lofoten og Vesterålen, særlig i form av registrerte gammetufter og hellige steder. Det økte fokuset på og forståelse av samiske kulturminner og landskapsbruk er med på å belyse samisk forhistorie i hele mitt undersøkelsesområde, men dette må også ses i lys av hvordan man i dag oppfatter landskapet og samisk og norrøn landskapsbruk.

Figur 6.8: Buksnes i Andøy.

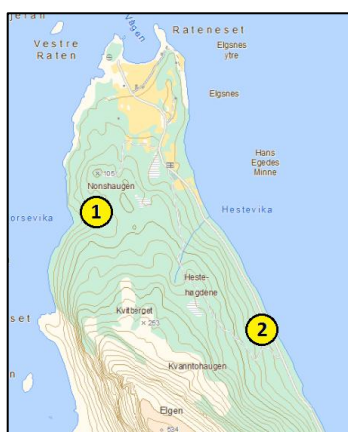
Gammetufter kan tjene som etniske markører, men hva som blir registrert som en gammetuft går ikke bare på strukturens form, men også dens beliggenhet i landskapet. På Figur 6.8 har jeg markert to lokaliteter nær Buksnes i Andøy kommune. Lokalitet 1 (Id 37605) består av to røyser av ukjent funksjon og en førreformatorisk hustuft. Lokalitet 2 (Id 102017) ligger ca. 700m fra lokalitet 1 og består av en oval og en rektangulær gammetuft, og en mindre rektangulær tuft (Tabell 5).

Ser vi på beskrivelsene av strukturene alene er det lite som egentlig skiller en hustuft fra en gammetuft, men de finnes i ulike kontekster. Hustufta ligger nær havet og i kontekst med to røyser, mens lokalitet 2 ligger ved et myrområde, ca 450 m. fra kystlinja. Et annet eksempel er to bosetningsområder nær Ytre Elgsnes i Harstad kommune (fig. 6.9).

I Horsevika (Lokalitet 1, Id 28747) er det registrert tre hustufter, med etterreformatorisk aldersbestemmelse. Bosetningsområdet i Slåttebakken (Lokalitet 2, Id 48781) består av syv etterreformatoriske hustufter. Begge lokalitetene er knyttet til samisk bosetning på 1700-tallet, men restene av husstrukturene er ikke kategorisert som gammetufter. Som vi så i eksemplet med bosetningen i Finnvik på Andøya (se kap. 5.1), ble de førreformatoriske hustuftene omdefinert til gammetufter ved den yngste innførselen idet de ble tilknyttet samisk bosetning.

Lokalitet 1	Lokalitet 2	
Hustuft	Gammetuft 1	Gammetuft 2
Hustuft, oval, svært godt markert, godt synlig, gress på vollen og blomster i midten. Lengde ca 7 m Ø-V, bredde ca 6 m. Jorddekte voller. Vollbredde ca 2 m, vollhøyde ca 0,3 m. Nedsenking ca 0,4 m, åpning mot V. Grøft rundt tufta, ca 0,2 - 0,5 m bred og ca 0,2 m dyp	Oval gammetuft, mål 5,2 m Ø-V. Tufta er diffust markert av veggvoll, men fremgår tydelig gjennom en bueformet dreneringsgrøft (80 cm bred og 30 cm dyp) på yttersiden av veggen. Prøvestikk i vollen og sentrum av tufta gav negativt resultat (kull eller kulturlag ble ikke påvist)	Gammetuft med rektangulær form 5,0 x 4,7 m. Tufta fremstår som en 20 cm høy forhøyning i forhold til terrenget, men markert av dreneringsgrøft i N og Ø. Ildsted med kull ble påvist ved prøvestikk i sentrum. Ildstedet er markert på overflaten som en mosegrodd forhøyning, 70 cm i diameter, asentralt plassert i vestre del av tufta.

Tabell 5: Beskrivelse av tufter i Buksnes.

Figur 6.9: Samiske bosetningsområder på Elgsnes

Hvis vi likestiller kulturdualismen som en enkel dikotomi mellom kyst og innland (Modell 1), ligger alle disse lokalitetene i et norrønt/norsk bosetningsområde, men i den reviderte modellen (Modell 2) ligger bosetningen i Finnevik og Lokalitet 1 (fig.6.7) fortsatt i et norrønt område. I registreringsarbeid har man en førforståelse av hva man kan forvente å finne. Hvis man knytter dette opp til en oppfatning av norrøn/norsk og samisk landskapsbruk, som i Schanches modell 2, er det en tendens til at tufter i de antatt samiske bosetningsområdene blir registrert som gammetufter. Tilsvarende tufter i de norrøne områdene blir registrert som hustufter, selv om det ikke nødvendigvis er store formmessige forskjeller mellom disse.

Registrantens for-forståelse for hvilke fornminner som kan forventes å finnes i visse områder eller visse typer landskap kan spille en stor rolle i hva som blir registrert. Om man bruker Gadamers definisjon av begrepet for-forståelse, er ikke dette nødvendigvis "feil". Å være forutinntatt betyr også at man har kjennskap til fornminner og hvordan bosetningsspor kan fortone seg i landskapet, og er grunnlaget for å kunne gjenkjenne og registrere mulige kulturminner, men det kan bli et problem i et område som lenge har vært fleretnisk. Som vi så i teorikapitlet kan det være vanskelig å spore etnisitet i materiell kultur, og dette kan videre belyses med eksemplet med de samiske bosetningene på Elgsnes.

Selv om skriftlige kilder viser til samisk bosetning her er det ikke sikkert at det faktisk var gammer de bodde i, eller at de strukturene boligene har levnet etter seg ikke har trekk som entydig kan skille dem fra det som regnes som norrøne/norske hustufter. Beliggenheten peker dog mot samisk bosetning, men dette kan heller ikke tas for gitt, som med de mange kystsamiske bosetningene som ligger i “norrøne” områder. Dette virker også i den andre retningen, med at ikke alle fornminner som finnes i “samiske” områder er samiske.

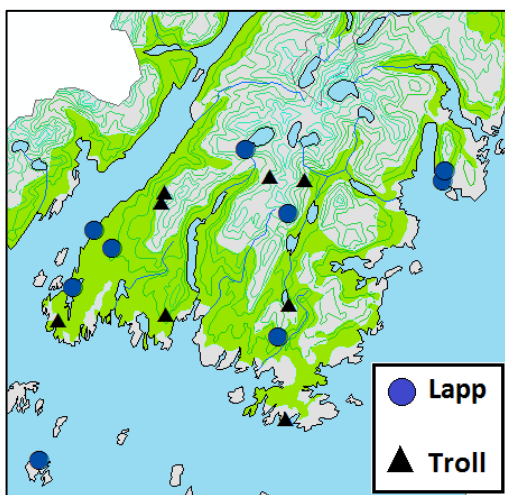
I Andøy har vi en god del hustufter som har en førreformatorisk aldersbestemmelse, og flere av dem ligger i det som er samiske bosetningsområder etter modell 2. De er likevel ikke markert som gammetufter eller knyttet til samisk bosetning. Det kan komme av at man ikke har lagt vekt på eller forventet spor av samisk bosetning, da Andøya er et norrønt område etter modell 1, men også her har man senere registrert samiske kulturminner. Jeg har før nevnt eksemplet med Finnvika, men flere andre av de førreformatoriske hustuftene kan sannsynligvis være samiske boplasser. Det er noen hustufter med Middagsfjellet, sør for Nordmela og i Svandalen, med Ånesvatnet, som er benevnt som “lappeboplasser” (Id 17640, Id 47669). Hovedsakelig viser dette noen av de vanskelighetene man har med å diskutere norrøn/norsk og samisk bosetning på grunnlag av registrerte kulturminner i Askeladden, men som vist til i teorikapitlet er det generelt problemstillinger som er knyttet til materiell kulturs utsagnskraft. Det betyr ikke at man skal forkaste denne innfallsvinkelen helt, men man må ta høyde for de problemstillingene man møter på.

Hermann Pálsson (1998), Else Mundal (2004) og Anine Andersen (2007) har pekt på forskjellige aspekter med middelaldertekster/sagalitteratur og samisk mytologi som kan belyse forholdet mellom norrøne/norske folk og samiske folk i jernalder og middelalder. Noen av hovedpunktene her er hvordan samene passet inn i den norrøne kosmologien, basert på en dikotomi av orden og kaos. Overført til landskapet har vi gården og innmarka som det ordnede og kultiverte stedet, mens lengre ute råder kaoskreftene i den ukultiverte villmarka.

På gården var det mennesket som hersket og det var her man tilba sine norrøne guder, mens i utmarka bodde det jotner, dverger og vetter, som ofte var en trussel mot både guder og mennesker. Her er det lett å kjenne igjen dikotomien mellom kultur og natur, men også det kjente og det ukjente. I det ukjente lå det også kunnskap, magi og makt som kunne komme mennesker og guder til gode, som når Odin ofrer sitt øye i Mimes brønn i bytte mot kunnskap, eller skaffer skaldemjøden fra jotnen Suttung (Andersen 2007:87). Både arkeologisk materiale, historiske kilder og stedsnavn vitner om at samene bodde i utmarka, eller "Utgard", og assosieres da med kaoskreftene. Samtidig viser samme kildemateriale til en utstrakt samhandling mellom nordmenn og samer. I Historia Norvegia påpekes det at samer og nordmenn bodde side om side og handlet seg i mellom på Helgeland, men også at samene holdt til i Finnmørk. Lars Ivar Hansen (2007) har diskutert Finnmørksbegrepet i Historie Norvegiae, og viser at det kan tolkes på to måter. Forfatteren av middelalderteksten beskriver landet og bosetningen som delt i tre belter: Kystbeltet, Opplandene og Finnskogene/Finnmørk. På en side er da Finnmark en del av landet, men det er også beskrevet som et område som grenser til, og ligger da utenfor, Norge.

I sammenligning med det arbeidet som er gjort med norrøn landskapsforståelse og bosetning, basert på en kosmologi av motsetninger av ordens- og kaoskrefter, vil Schanches (1989) modeller også knytte norrøn og samisk bosetning til henholdsvis innmarks og utmarksområder. Dette støttes, som vist her, gjennom av fordelingen av norske stedsnavn. Fordelingen av troll-navn viser en tilknytning til kystområdene, og faller da innenfor de norrøne bosetningsområdene i modell 1, men i tar vi utgangspunkt i Modell 2 opptrer de i samiske bosetningsområder. Den samme tendensen kan vi se med fordeling av Finn- og Lapp-navn. Finn-navnene er utbredt i de områdene som regnes som norrøne bosetningsområder, mens Lapp-navnene er tilknyttet de antatt samiske bosetningsområdene, og dette passer for begge modellene. I flere tilfeller opptrer Trollnavnene sammen med både Lapp- og Finn-navn. I Trollvika i Narvik Kommune finner vi flere Lapp-navn, Finnsteinen står nedfor Trollmyra i Kvæfjord og på den store halvøya mellom Øksfjorden og Kanstadvfjorden/Ofoten i Lødingen kommune er det både et fravær av Finn-navn og en samling av Troll og Lapp-navn (fig. 6.10).

Sammenfall av Trollnavn og arkeologisk materiale som henføres til samisk tilstedeværelse, som med den samiske offersteinen med Sverigedalsvatnet på Andøya (Appendiks II:2). Denne kalles både Trollkirka og Finnkirka. I Reinsokdalen, ved Trollura og Trollurvatnan i Andøy er det en heller med bosetningsspor. Stedet blir kalt Finnsteinan og tradisjonen sier at det skal ha bodd samer her (Id 74222). På Senja er det registrert noen gammetufter ved Trollbuvatnet (Id 38846, Id 77059) og på Finnhågen, like ovenfor Trollbuvatnet, er det lokalisert en teltboplass og árran (Id 54916). Det vanligste er likevel at samiske bosetningsspor og norske stedsnavn som indikerer samisk landskapsbruk ikke sammenfaller helt med Troll-navn, men ofte er nær eller befinner seg i samme type landskap.

Figur 6.10: Lapp og Troll-navn i Lødingen

Hva er så et “trolsk” landskap og hvordan er samisk landskapsbruk knyttet til det? Som nevnt i forbindelse med Trolldaler og Trollvatn, er det i spesielle terrengetyper at man finner Trollnavn. De finnes som oftest ikke i åpne og fruktbare områder, men i forbindelse med steile fjell og daler. For eksempel kan Trolldaler og Trollviker sies å utgjøre introverte landskapstrekk, ved at landskapet foldes inn i seg selv og skaper et

tydelig avgrenset landskapsrom. Det beste eksemplet på dette er muligens Trollfjorden på Austvågøy. Den 2,6 km lange fjorden er under 100 m bred på sitt smaleste, men åpner seg mer opp mot fjordbotnen og er omringet av steile bergvegger og fjell. Fjorden er et yndet motiv for fotografer og malere, og en kjent turistattraksjon, men er ikke egnet for bosetning. Andre Trollsteder er knyttet til ekstroverte landskapstrekk, som fjell og berg. Her er det vanskelig å skille ut hva som skiller et Trollfjell fra et annet. Troll og jotner ofte assosiert med fjell og berg (Trollheimen, Jotunheimen, Troll som forsteines), og i norrøn mytologi er både fjell og troll tilhørende i utmarka/villmarka.

Nakne fjellområder er ikke egnet for verken jordbruk eller skogsdrift, men de kan i mange tilfeller være gode områder for reindrift og fangstvirkosomhet, som fangstanleggene mellom Trolldalsheia og Nonstinden på Andøy og på Meløyaksla i Kvæfjord kan vitne om (Id 47683, Id 127752). Hovedsakelig er fjelltopper og steile fjellområder ikke egnet for ferdsel for verken mennesker eller større dyr, men de utgjør en del av det landskapet som mennesker har bodd og ferdes i. Fjellenes beskaffenhet er å være ekstroverte landskapstrekk som er synlige på lang avstand, og er da med på å definere større landskapsrom og tjene som landemerker. Dette er noe som også kjennetegner mange samiske hellige steder. Hellige fjell er ekstroverte landskapstrekk, men dette gjelder også for andre bergformasjoner og offersteiner. Som vi så tidligere er mange offersteiner godt synlige i landskapet og er med på å definere landskapsrommet, som med Storsteinen i Lavangen. Finnkirka på Elgsnes sies også å ha tjent som et landemerke (méd) for fiskere, Basecohkka/Hjerttind tjener som et grensemerke for tre kommuner i Troms og Ivarsteinen i Narvik tjener som riksrøys 259 mellom Norge og Sverige. Alle hellige steder i samisk mytologi har ikke disse ekstroverte trekkene, men har en egenskap som gjør dem til viktige komponenter i et landskap, som hellige vann, skoger og enger.

Et trolsk landskap er i mange henseender det samme som det "ville" landskapet som er beskrevet i den tidlige forskningshistorien (kap. 3.2). Det er iøynefallende og uegnet for jordbruksbosetning, men i dag er det også beskrevet som vakkert, i motsetning til de eldre kildene som beskriver slike landskap som "skrekkelige". For å se sammenhengen mellom norrøn/norsk og samisk landskapsforståelse kan man både bruke en objektiv og en subjektiv tilnærming til landskapet, som beskrevet i teorikapitlet. Ekstroverte og introverte landskapstrekk og de kriterier blant annet Taçon (2010) setter for spesielle landskapstyper kan beskrives gjennom en objektiv tilnærming. En objektiv tilnærming tar for seg landskapets beskaffenhet med å se på de kvantitative aspektene, som dets romlighet og geologiske og organiske bestanddeler, som omfatter også menneskelig aktivitet. En subjektiv tilnærming går på hvordan landskapets beskaffenhet påvirker og virker med de menneskene som lever i det, og i dag er det kanskje mer enn noensinne aktuelt å snakke om hvordan mennesker selv påvirker landskapet.

Jeg mener at man ikke kan skille helt mellom en objektiv og en subjektiv tilnærming til landskapet, noe som kan belyses med stedsnavn og samiske hellige steder.

Vi kan se på hvordan statlige og regionale grenser har blitt trukket, noe som i utgangspunktet kan sies å være en objektiv måte å behandle landskapet på. Selv om det er mange faktorer som spiller inn, som ressurser, politikk og den etniske, lokale og nasjonale tilhørigheten av de menneskene som bruker landskapet, følger grensene ofte naturlige punkter i landskapet, som fjelltopper, vassdrag og fjorder. Når flere hellige fjell og offerplasser i dag også utgjør grensemerker for nasjonale og regionale grenser, så må noen av de strukturene som ligger bak grensesettingen være beslektet med de strukturene i samisk mytologi som gjør et sted hellig. For de hellige fjellene og offersteinene er deres egenskap som ekstroverte landskapstrekk sentral, men siden ikke alle store og iøynefallende fjell og steiner er hellige må det også være andre faktorer som spiller inn.

Det synes som om de fleste hellige stedene ligger i samiske kulturlandskap, etter modell 2, eller ved ferdselsårer der man har ført sine rein og/eller dratt for å fiske eller jakte. Men samisk tilstedeværelse forklarer ikke alene hvorfor lignende landskapstrekk ved samiske bruksområder også har blitt "trolske" i norsk/norrøn landskapsforståelse. Jeg har nevnt eksemplet med den samiske offersteinen i Andøy som kalles både Finnkirka og Trollkirka, men vi har også en stor steinformasjon i Kvæfjord som heter Trollkirka, som har gitt navn til både vann og elv, et stort grottesystem i Evenes heter også Trollkirka og på Tjeldøya står Trollfjellet og Helligtinden side om side. For at et sted skal kun sies å være eller å ha vært hellig må man også ha tradisjon eller arkeologisk materiale som kan indikere dette. Ikke minst må det ha vært mennesker det kan ha vært hellig for. På et tidspunkt må det ha vært samiske grupper som har erfart et sted som hellig, og norrøne/norske grupper som har erfart et landskap som "trolsk".

Vi må tilbake til den norrøne/norske og samiske landskapsforståelsen og se på landskapet som en levende del av menneskenes erfaringsverden, der landskapets beskaffenhet spiller ut sine roller i lys av menneskenes kosmologiske forestillinger.

I sammenheng med samisk landskapsforståelse tror jeg det er hensiktsmessig å se på hele landskapet som "hellig". Hellige steder er spesielle områder der landskapet spiller ut sin hellighet og der landskapets og naturens skjulte krefter kan bli mer tilgjengelig for menneskene. I norrøn mytologi er det et større motsetningsforhold mellom natur og kultur, som videreføres gjennom kristen mytologi. I norrøn mytologi har vi sett at villmarka, eller "naturkreftene", kunne være farlige og forrædersk, men gjennom å mestre disse kunne de også være en kilde til kunnskap og makt. Gjennom kristningen av det norske folk ble motsetningsforholdet mellom natur og kultur sterkere, og i moderne tid har naturen vært sett på som noe som må overvinnes og legges under menneskelig kontroll. I for eksempel fjell og "ville" landskap er naturkreftene mest bestandige, i motsetning til ekstreme værtilstander som storm, flom og tørke, som er forbigående. Et eksempel på hvordan disse naturkreftene kunne temmes er å bestige et fjell. I Olav Tryggvasons saga fortelles det at han besteg fjellet Smalarhorn og festet sitt skjold på dens topp. Siden måtte han redde en av hans hirdmenn, da han ville klatre opp å hente ned skjoldet. I dag kalles denne klippen for Hornelen, og ligger i Sogn og Fjordane. Dette regnes som Nord-Europas høyeste sjøklippe og sies å være den naturformasjonen i Norge som har flest sagn og myter knyttet til seg (Sandøy 2010:16-17).

På 1800-tallet oppstod det et fenomen der man festet kors på toppen av fjell, en skikk som er sett på som en fortsettelse av en prosess av "helliggjøring" av fjellområder som startet på 1500-tallet (Mathieu 2006). Her kan vi se at fjellenes beskaffenhet har en virkning på folk, men i samisk mytologi var fjellet et sted der man viste respekt, hedret eller kom i kontakt med naturkreftene (gudene), mens i norrøn, og i større grad i kristen mytologi, representerte fjellene en kraft som skulle overvinnes eller underlegges. Det at samene ikke ble kristnet og utsatt for utstrakt misjonering før på 1700-tallet sier noe om det tvetydige forholdet mellom nordmenn og samer. Misjonærene kom ofte fra områder lengre syd, der den samiske bosetningen var enten begrenset eller ikke tilstedeværende, mens nordmenn og samer har levd side om side i Nord-Norge i lange tider. Etniske grenser har vært vedlikeholdt, men også overskredet og endret gjennom tidene. Det ligger i selve begrepet "etnisitet" at enkelte aspekter ved de forskjellige etniske gruppene må ha vært fremmedgjort for hverandre.

Sammen med språk, klesdrakt, økonomisk tilpasning og boligform har religionsutøvelse vært en slik etnisk markør.

Gjennom kristendommen har samisk religionsutøvelse vært sett på som hedenskap og et onde som skulle fjernes, i hvert fall for kirken, men i jernalderen har det ikke nødvendigvis vært en stor motsetning mellom norrøn og samisk religion, som blant annet Mundal (2004) har påpekt. Selv når alle nordmenn i teorien skulle vært kristnet, viser historiske kilder og sagnmateriale at samisk magi og spådomskunster har vært ettertraktet, om ikke fryktet og respektert. Når man har samhandlet og bodd/benyttet seg av samme landskap i flerfoldige generasjoner, må det åpenbart ha eksistert en gjensidig respekt og forståelse for hverandre, det gjelder også en forståelse for hvordan landskapet og naturkreftene ble oppfattet. Som jeg har argumentert for her, gjenspeiles dette i hvordan samisk landskapsbruk og landskapsforståelse på ulike måter har satt spor i norsk/norrøn stedsnavngivning og i hvordan grenser har vært respektert og forhandlet.

7- AVSLUTNING

I mitt undersøkelsesområde, som strekker seg i et gjennomsnittlig 125 mil bredt belte omtrent 200 mil fra de indre fjell- og skogsområdene ved svenskegrensa til Norges ytterkyst, finner vi til dels store variasjoner i topografi, natur og klima. Dette landskapet har vært bosatt og erfart av minst to etniske grupper fra jernalderen og opp til dagens flerkulturelle og fleretniske samfunn, noe vi finner belegg for i både arkeologisk materiale og skriftlige kilder. I kombinasjon av det arkeologiske materiale som er tilgjengelig i dag og andre kilder kan vi se variasjoner og sammenhenger i norrøne/norsk og samisk landskapsbruk og belyse etniske relasjoner. Som jeg har vist i denne oppgaven er et ikke en enkelt dikotomi mellom det norrøne/norske og det samiske, men en kompleks mosaikk av etniske relasjoner, landskapsbruk og landskapsforståelse.

I masteroppgaven min ville jeg opprinnelig ta utgangspunkt i “rene” norrøne/norske og samiske områder for en komparativ undersøkelse av “blandingsområder”. Et av problemene med denne fremgangsmetoden er at ideen om “rene” områder innebærer isolasjon, og dette er et syn på etniske grupper som nå anses for å være foreldet. Det i den forbindelse interessant å se på den arkeologiske forskningen som har blitt gjort gjennom de siste 150 årene i dette området i lys av hvordan synet på både landskap og etnisitet har endret seg. Frem til ca. 1970 hadde vi områder som ble ansett som “rene”, i hvert fall for store deler av forhistoria, og det synet ble fremsatt gjennom å framvise en dualisme mellom norrøn bosetning på kysten og en samisk bosetning på innlandet. Denne dualismen videreføres i Schanches (1989) modeller for norrøn og samisk bosetning, men som jeg har vist i denne oppgaven har vi et betydelig og økende innslag av samisk tilstedeværelse i eldre tider i kystområdene. Jeg har ikke fokusert mye på det tidsmessige aspektet, og det vil selvsagt være kronologiske variasjoner av landskapsbruk, etniske relasjoner og landskapsforståelse i forbindelse med større politiske, økonomiske og ideologiske endringer gjennom tiden.

Bare gjennom den arkeologiske forskningshistorien har vi relativt store variasjoner i måter å bruke, se og fremstille landskapet på.

Jeg har fokusert mest på landskapet i seg selv, da jeg anser spesielt dets topografi for å være det mest bestandige delen i menneskelig erfaring. I et geologisk perspektiv er selv topografi noe flyktig, og enkelte ekstreme hendelser som vulkanutbrudd, jordskjelv, ras og storflommer kan endre større deler av terrenget på kort tid, men for mitt undersøkelsesområde har det foruten en viss landheving, fremstått likt gjennom hele tidsperioden jeg har tatt for meg, tross variasjon i klima, vegetasjon, dyreliv og demografi.

Jeg har valgt å se på landskapet som det fremstilles i blant andre Heideggers filosofiske arbeider, der både mennesket og landskapet må forstås i relasjon til hverandre. Landskapet kan gjennom sin beskaffenhet sies å være en aktør i seg selv og virker tilbake i den menneskelige erfaringen. Her vil jeg komme tilbake til fenomenologiske aspekter av landskapet, som tar for seg nettopp hvordan landskapet erfares av mennesket. Tilley (2008) har foreslått en fenomenologisk tilnærming til landskapet som en del av arkeologisk forskning, og det fordrer at landskapet har en slik beskaffenhet og bestandighet, at man gjennom egne opplevelser av landskapet i dag kan si noe om de fortidige menneskenes erfaring av landskap. Samtidig må man anta at strukturene som ligger bak og muliggjør menneskelig erfaring er grunnleggende like for alle mennesker på tvers av kronologiske og kulturelle/etniske grenser.

Jeg er enig i Tilleys formaninger om selv å være tilstede i landskapet og erfare det gjennom hele sansespekteret, og ikke kun visuelt gjennom abstrakte gjengivelser, og ta høyde for variasjoner av årstider, vær og tid på døgnet, men å erfare et landskap er mer enn kun "å være der". Som blant annet Meløe (1990) og Ingold (2010) viser til har landskapsforståelse veldig mye å gjøre med *hvem* som ser landskapet og *hva* man gjør i landskapet, altså de menneskelige aktivitetene. Disse menneskelige aktivitetene kan heller ikke forstås kun for seg selv. De inngår i hverdagen til de menneskene som har en selvforståelse i forhold til deres aktiviteter i og felleskap til landskapet, som kanskje bare kan skapes gjennom et levd liv. Denne forståelsen av seg selv og landskapet utgjør, som jeg har argumentert for, en sentral del av ens etnisitet. I denne sammenheng kan vi altså skille mellom etniske landskap eller spesifikk etnisk landskapsforståelse.

Jeg har selv vært ute og sett på områder og landskap som har vært bosatt/benyttet av samiske og norrøne/norske folk gjennom lang tid, men jeg kan ikke på bakgrunn av dette si at jeg har tilegnet meg en samisk eller norrøn landskapsforståelse. Å ta del i spesifikke aktiviteter, som når Stine Benedicte Sveen (2003) tok del i reindriftsaktivitet for å studere reindriftsamisk landskapsbruk og landskapsforståelse, er en tilnæringsmetode som kan gi en mer fylldigere kunnskap om aspekter ved en spesifikk landskapsforståelse, da det innebærer å erverve kunnskap og verdier som er kroppslige og i mindre grad kan formidles rent språklig. En landskapsforståelse er uløselig knyttet til de aktivitetene vi gjør, men også ens identitet.

En sentral del av ens identitet er jo etnisitet, men jeg tror at deler av erfaringen av et landskap også må knyttes til en identitetsfaktor som er mer knyttet til vår menneskelighet en noen andre faktorer. Det er her jeg tror at en fenomenologisk tilnærming til landskapet kan være hensiktsmessig i en arkeologisk kontekst, da det først og fremst er *menneskelig* forhistorie vi tar for oss. Vi kan aldri vite helt sikkert hvordan et menneske for tusener av år siden virkelig oppfattet et sted eller et landskap, da så mye av denne erfaringen er knyttet opp mot subjektive verdier, men enkelte steder synes å ha en beskaffenhet som virker på mennesker på tvers av kulturelle/etniske og kronologiske grenser. Jeg mener at disse "universelle" trekkene ved landskapsforståelse er knyttet til vår kroppslighet og til en grunnleggende forutsetning for å erfare verden. Sistnevnte går på å oppfatte kontraster og motsetninger.

Som jeg har vist til ovenfor (kap. 6.4) er både nasjonale og regionale grenser ofte trukket etter fjellformasjoner og fjelltopper, og i mitt undersøkelsesområde har vi flere tilfeller der samiske hellige steder faller sammen med naturlige grensemarkører. Hellige fjell er et fenomen som man gjenfinner over hele verden og i de fleste kulturer, noe jeg har begrunnet med fjellenes beskaffenhet som ekstroverte landskapstrekk. Ekstroverte landskapstrekk kan ikke eksistere uten introverte landskapstrekk. For eksempel er en vik et introvert landskapstrekk, da den går "inn" i landskapet, men samtidig går jo landmassene ut i havet som et ekstrovert landskapstrekk.

Fjellene utgjør et ekstrovert landskapstrekk i forhold til de andre landmassene, og mellomliggende daler kan sies å utgjøre introverte landskapstrekk, men jeg tror at det mest sentrale her er at de utgjør et introvert trekk i forhold til himmelhvelvingen. Introverte og ekstroverte trekk i forhold til overgangen mellom hav, land og himmel er grunnleggende faktorer i hvordan mennesker erfarer og romliggjør landskapet. Kroppsliggjøringen av landskapet er også noe som går igjen i mange kulturer, og kan gjenspeiles i mange skapelsesmyter. Bare i dagligtalen har vi en kroppsliggjøring av landskapet når vi snakker om en fjellfot, et nes eller elvemunning. Formasjoner med antropomorfiske trekk kan bli hellige og mytiske steder, som vi har sett i både samisk og norrøn/norsk mytologi. Disse trekkene ved landskapet er noe som kan gjenkjennes og tas høyde for i arkeologisk forskning og i forskning på hellige steder kan denne tilnærmingen være hensiktsmessig.

7.1- OPPSUMMERING

Landskapet brukes til dels ulikt av ulike etniske grupper, men skillet er ikke utelukkende basert på etnisk grunnlag, og bruken endres over tid. Jeg har trukket frem landskapets topografi som en stabil faktor, men aspekter ved menneskelige forestillinger om landskapet, som nedfelt i arkeologisk materiale, stedsnavn og sagn, synes også å ha en betydelig vedvarenhet. Noen måter å se landskap og menneskelig tilstedeværelse på er kulturelt spesifikk, men det er også felles opplevelser av områder med særlig verdi eller særlige egenskaper. Innvandring i nyere tid har videreført eldre landskap om landskapene de har kommet til, samtidig som ny mening er skrevet inn ved ny bruk av og stedsskapning i landskapet. I mitt område kan det eksemplifiseres det med den norske koloniseringen av "døler" i innlandsområdene fra slutten av 1700-tallet, men også ved innflytning av norske samiske reindriftsutøvere fra 1950-tallet⁶. Historia til det nordnorske landskapet, som mitt undersøkelsesområdet er en liten del av, er mangefasettert. Gjennom en variert empiri og et større fokus på lite utforskede områder, vil man få større kunnskap om dynamikken og bestandigheten som preger forholdet mellom mennesket og landskapet og forholdet mellom menneskene i landskapet.

⁶ Ingrid Sommerseth i intervju i avisa Nordlys (www.nordlys.no/nyheter/article4823914.ece)

LITTERATUR

- Amundsen, Hilde Rigmor 2010: Faglig program for vassdrag. Historisk oversikt og kunnskapsstatus for vassdragsundersøkelser i Finnmark, Troms og Nordland, *NIKU Oppdragsrapport nr.27*
- Andersen, Anine Therese 2007: *Oss og De andre. En analyse av de andres betydning i norrøn religion*, Hovedfagsoppgave, UiT
- Andersen, Oddmund 1992: *Ofohtagat: samer og nordmenn i Ofoten*, Hovedfagsoppgave UiB
- Andersen, Oddmund 2002: *Flyttefolk og bofaste: en studie av samisk bosetting i Sør-Troms og Nordre Nordland*, Doktorgradsavhandling, UiT
- Andersen, Oddmund 2004: Steder i det reindriftsamiske kulturlandskapet. I Lars Magne Andreassen (Red.) Samiske landskapsstudier: rapport fra et arbeidsseminar, *Dieđut*, nr.5, s.123-135
- Arntzen, Johan Eilertsen og Ingrid Sommerseth 2010: Den første gården i Nord-Norge : jordbruksbosetting fra bronsealder til jernalder på Kveøy i *TROMURA Kulturvitenskap*, rapport nr. 39. UiT
- Barth, Fredrik 1969: Introduction. I Fredrik Barth (red.) *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organisation of Culture Difference*, s. 9-38. Universitetsforlaget, Bergen
- Baudou, Evert 2007: Arkeologi och politik i norr. I Inga Lundström (red) *Historisk rätt? Kultur, politik och juridik i norr*, Riksantikvareämbetet
- Bergstøl, Jostein 2009: Samisk og norsk arkeologi. Historieproduksjon, identitetsbygging eller politikk? I *Primitive tider* Årg.11, s. 75-82

Bergsvik, Knut Andreas 2004: En etnisk grense ved Stad i steinalderen, i *Primitive Tider* nr.7, s.7-27

Bergsvik, Knut Andreas 2006: *Ethnic Boundaries in Neolithic Norway*, BAR International Series 1554, Archaeopress, Oxford

Bernbaum, Edwin 1998: *Sacred Mountains of the World*. The Mountain Institute
(http://snobear.colorado.edu/Adina/geog_3251/10/Readings/Bernbaum_sacred_mountains_1998.pdf)

Bertelsen, Reidar 1978: Gårdshaugene i Nord-Norge : kommentarer til de siste 15 års forskningsvi[r]ksomhet, *Stensilserie B*, nr 12. UiT

Bertelsen, Reidar 1995a: Sentrale temaer i nordnorsk mellomalderarkeologi, *Stensilserie B*, nr 34, UiT

Bertelsen, Reidar 1995b: Norwegian Settlement Mounds. The Development of Stratigraphical Excavation Methods. I Reidar Bertelsen (Red.) Sentrale temaer i nordnorsk mellomalderarkeologi, *Stensilserie B*, nr. 12. UiT. s.135 - 154

Bertelsen, Reidar og Raymond Lamb 1995: Settlement Mounds in the North Atlantic. I Reidar Bertelsen (Red.) Sentrale temaer i nordnorsk mellomalderarkeologi, *Stensilserie B*, nr. 12. UiT. s.41-56

Binns, Kari Støren 1978: *Jernalderbosetningen på Kvaløy i Troms*. Magisteravhandling. UiT

Binns, Kari Støren 1979: Hovedtendenser og hovedproblemer i utforskningen av Nord-Norges forhistorie fra 1800-tallet og frem til i dag, *Stensilserie B* nr.14, UiT

- Blankholm, Hans Petter 2011: Plugging the Gap: Early Metal Age in the Ostu Mountain Pass, Troms, Northern Norway. I Janne Ikäheimo (Red) *Fennoscandia Archaeologica XXVIII*, The Archaeological Society of Finland
- Bremnes, Ola og Trym Ivar Bergsmo 2002: *Kirkemellom: en odysse gjennom Lofoten of Vesterålen*, God strek, Andenes
- Brox, Arthur og Munch, Gerd Stamsø 1965: Gårdshauger og tuftegrupper, *Ottar* Nr 43, Tromsø
- Bruun, Inga Malene 2007: *Blandede graver - blandede kulturer? En tolkning av gravskikk og etniske forhold i Nord-Norge gjennom jernalder og tidlig middelalder*. Mastergradsoppgave, UiT
- Brøgger, Anthon Wilhelm 1931: *Nord-Norges bosetningshistorie. En oversikt*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie C
- Christensen, Arne Lie 1995: *Den norske byggeskikken: hus og bolig på landsbygda fra middelalder til vår egen tid*, Pax Forlag, Oslo
- Cohen, Abner 1974: Introduction: The lesson of ethnicity. I. Abner Cohen (red.): *Urban ethnicity*, Tavistock Publications, London, s. ix-xxiv
- Collignon, Beatrice 2006: Knowing places : the Inuinait, landscapes and the environment, *The Circumpolar research series*, nr.10, Canadian Circumpolar Institute, Edmonton
- Dunfjeld-Aagård, Lisa 2005: *Sørsamiske kystområder – Tolkning av fortidig samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal*, Hovedfagsoppgave, UiT

- Eriksen, Thomas Hylland 1992: *Us and them in modern societies: ethnicity and nationalism in Mauritius, Trinidad and Beyond*. Scandinavian University Press, Oslo
- Evensen, Børge 2003: *Gravholmer. Gravlokalisering og samfunn i jernalder i Vesterålen*, Mastergradsoppgave i Arkeologi, UiT
- Farstadvoll, Stein 2010: *En levendegjort formidling; Tinglige opplevelser i en iscenesatt fortid*. Mastergradsoppgave, UiT
- Flemming, Andrew 2006: Post-processual Landscape Archaeology: a Critique. *Cambridge Archaeological Journal*, nr.16, s.267-280
- Fugelstvedt, Ingrid 2005: Pionerbosetningens fenomenologi: Sørvest-Norge og Nord-Europa 10200/10000-9500 BP, *AmS-Nettpublikasjoner*, nr.6
- Gjerde, Jan Magne 2010: *Rock art and landscapes : studies of Stone Age rock art from northern Fennoscandia*, Doktorgradsavhandling, UiT
- Gjessing, Gutorm 1929: Ophavet til Håøyjarlenes rike. En liten arkeologisk skisse. *Håøygminne*, Årg. 10, hefte 2. s.35-38
- Gjessing, Gutorm 1930: Mer om ophavet til Håøyjarlenes rike. *Håøygminne*, Årg.11, hefte 1. s.99-106
- Gjessing, Gutorm 1941: *Fangstfolk: et streiftog gjennom nord-norsk førhistorie*, Aschehoug, Oslo
- Greve, Anniken 1997: "Gleden ved stjernene" i Anniken Greve og Sigmund Nesset (Red) *Filosofi i et nordlig landskap: Jakob Meløe 70 år*, *Ravnetrykk* nr.12, s.396-400

- Greve, Anniken 1998: *Her: et bidrag til stedets filosofi*, Doktorgradsavhandling, UiT
- Greve, Anniken 1999: Har stedet en natur? i Trond Thuen (Red) *Landskap, region og identitet: debatter om det nordnorske*, *Kulturstudier*, nr.3, s.61-78
- Grydeland, Sven Erik 1996: *Den sjøsamiske bosetting i Kvænangen fra seinmiddelalder til ny tid: en arkeologisk studie i kontraster*, Hovedfagsoppgave, UiT
- Guttormsen, Helge 1985: Hvor lenge har det bodd samer i Vesterålen? I Lars Slettjord og Helge Guttormsen (Red) "*Viester-ålas*": *rapport fra seminar om samisk historie i Vesterålen, Melbu, 12. - 14. oktober 1984*, Vesterålens bygdemuseum og kultursentrum, Melbu. s.30- 65
- Guttormsen, Helge 1994: Fra Omd til Andøy : Andøys historie fra de eldste tider og opp til 1800 e.Kr.f. i *Andøy bygdebok*, B.1, Andøy Kommune
- Hansen, Lars Ivar 1990: *Samisk fangstsamfunn og norsk høvdingeøkonomi*. Novus forlag, Oslo
- Hansen, Lars Ivar 2000: Om synet på 'de andre' - ute og hjemme. Geografi og folkeslag på Nordkalotten i følge *Historia Norvegiae* i *Olavslegenden og den latinske historieskrivning i 1100-tallets Norge*. Ekrem, Mortensen, Skovgaard-Petersen (Red), Museum Tusulanums forlag, Københavns Universitet, s. 54-87
- Hansen, Lars Ivar 2007: Grenseoverskridende reindrift i en grenseløs tid. Reindrift i nordre Nordland på begynnelsen av 1600-tallet. I Else Grete Broderstad, Einar Niemi og Ingrid Sommerseth (red.) *Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905*, *Senter for samiske studier. Skriftserie*. Nr.14
- Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar 2004: *Samenes historie – Frem til 1750*, Cappelen, Oslo

- Heidegger, Martin 1962: *Being and time*, oversatt av John Macquarrie og Edward Robinson, Basil Blackwell, Oxford
- Helskog, Knut 1980. *Subsistence-economic adaptations to the mountain region of interior North Norway*. Phd thesis, University of Wisconsin-Madison
- Henriksen, Jørn 1996: Hellegrupene : fornminner fra en funntom periode, *Stensilserie B*, nr.42, UiT
- Hesjedal, Anders 2000: Samisk forhistorie i norsk arkeologi 1900-2000, Doktorgradsavhandling, UiT
- Holdø, Eline 2004: *Samer og bumenn i Vesterålen: en analyse av problemer ved arkeologisk forskning på etnisitet*, Hovedfagsoppgave, UiT
- Holm-Olsen, Inger Marie 1989: 112-års fortidsminneregistrering i Nord-Norge 1874 – 1986. Et forskningshistorisk tilbakeblikk, Reidar Bertelsen, Per Kyrre Reymert og Astrid Utne (Red.) *Framskritt for fortida i nord: i Povl Simonsens fotefar*, Tromsø, s. 17-39
- Horst, Hans Jakob 1879: Arkæologiske undersøkelser i Nordlands og Tromsø Amt i 1876 i *Særskilt Aftryk af Aarsb. for 1878 fra Foren. t. N. Fortidsm. Bevaring*, Werner & Co.'s Bogtrykkeri, Kristiania
- Ingold, Tim 1987: *The appropriation of nature : essays on human ecology and social relations*, Manchester University Press
- Ingold, Tim 2010[1993]: The Temporality of the Landscape. I Robert W. Preucel og Stephen A. Mrozowski (Red) *Contemporary Archaeology in Theory, The New Pragmatism*. 2. Utgave, Wiley-Blackwell

- Jenkins, Richard 1997: *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London, Sage Publications.
- Jernsletten, Jorunn 2009: *Bissie dajve : relasjoner mellom folk og landskap i Voengel-Njaarke sijte*, Doktorgradsavhandling, UiT
- Johansen, Olav Sverre 1978a: Oldtidsforskning i Nordland og Troms for 100 år siden. I Asbjørn Eidnes (red) *Håløygminne*, Årg.59, B.15, s.25 -43
- Johansen, Olav Sverre 1978b: Jernaldergårder i Nord-Norge, *Stensilserie B*, nr.13, UiT
- Johansen, Olav Sverre 1982: Viking Age Farms: Estimating the Number and Population size. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 12(1), s.45-69
- Johansen, Olav Sverre 1990: Synspunkter på jernalderens jordbrukssamfunn i Nord-Norge, *Stensilserie B*, nr.29, UiT
- Johansen, Olav Sverre og Tom Søbstad 1978: De nordnorske tunanleggene fra jernalderen. *Viking* nr.41, s.9–56
- Johansen, Tore Einar og Kjell Erland Pedersen 2004: Et samisk samfunn på Hinnøya: samisk bosetting i Harstadorrådet fra vikingtida til 1900, *Trondarnes distriktmuseums skriftserie*, nr.5
- Jones, Michael 1992: Persepsjon og Landskap - landskap som sosial og kulturell konstruksjon. *Arbeider fra Geografisk institutt*. Trondheim.
- Jones, Sian 1997: *The Archaeology of Ethnicity. Constructing Identities in the Past and Present*. Routledge, London
- Jørgensen, Roger og Bjørnar Olsen. 1988: Asbestkeramiske grupper i Nord-Norge 2100 f.Kr.-100 e.Kr. *Tromsø kulturhistorie* nr. 13. Tromsø

Kiil, Alf 1981: *Målselv bygdebok*, b.1. Målselv Kommune

Klaussen, Monica 2008: *Strategisk villreinfangst i Troms: en analyse av fangstgropanlegg og deres beliggenhet, oppbygging og bruk.*
Mastergradsoppgave, UiT

Kleppe, Jan Ingolf 2000: *Arkeologiske synsfeltanalyser: om landskapsforståelse og GIS,*
Hovedfagsoppgave, UiT

Kramvig, Britt 2004: *Landskap i levde liv*, Lars Magne Andreassen (Red.) Samiske
landskapsstudier: rapport fra et arbeidsseminar, *Diedut*, nr.5, s.32-45

Larsen, Ann Sylvi og Roald Larsen 2001: *Hodeløse menn og ihjelfrosne haikere :
levende sagntradisjon fra Nord-Norge.* *Eureka* nr.8, Tromsø

Larsen, Marius Opdahl 2009: *Kirke og lokalitet : en studie på kirkenes forhold til det
arkeologiske og topografiske landskapet i Trondenes prestegjeld i middelalderen,*
Mastergradsoppgave i Arkeologi, UiT

Larsen, Roald 2010: *Det Uforklarlige Nord-Norge: levende sagntradisjon fra landsdelen,*
Arktisk Forlag, Tromsø

Larsen, Vibeke 2011: *Tale under åpningen av Rohkunborri nasjonalpark 20.08.2011,*
upubl.utkast, Sametinget

Lillehammer, Grete 2007: *The Past in the Present. Landscape Perception,
Archaeological Heritage and Marginal Farmland in Jæren, South-western
Norway.* I *Norwegian Archaeological Review*, Årg. 40, Nr 2. s.159-178

Lund, Hans Egenæs 1953, *Håløyske høvdingeseter i jernalderen, Håløygminne,*
Årg.34, b.9, Hefte 2, s.71 – 80

- Lund, Hans Egenæs 1954: I Tore Hunds og hans forfedres rike, *Håløygminne*, Årg.35, b.9, Hefte 1, s.184 -199
- Lund, Hans Egenæs 1955: Håløyske Høvedingeseter fra Jernalderen, *Særtrykk av Stavangers Museums Årbok*, s. 101 – 107
- Lund, Hans Egenæs 1964: Håløyske høvdinge-Gårder og tunanlegg av Steigen-typen fra eldre og yngre jernalder. *Håløygminne*, Årg.45, b.11. Hefte 3, s.315 -320
- Manker, Ernst 1957: Lapparnas Heliga Ställen. *Acta Lapponica. XIII*, Nordiska Museet.
- Markussen, Jakob 1968: Fra Jens Rathkes reise i Nord-Norge 1800-1802, *Håløygminne*, Årg.49, b.12, Hefte 3. s.s.345-349
- Mathieu, Jon 2006: The Sacralization of Mountains in Europe during the Modern Age. I Jon Mathieu, Chetan Singh, and Hans Hurni (red.) *Mountain Research and Development*, Årg.26, nr.4. s.343-349
- Meløe, Jakob 1990: The two landscapes of Northern Norway, *Acta Borealia*. Årg.7, nr.1, s.68-80
- Merleau-Ponty, Maurice 2002: *Phenomenology of perception*, oversatt av Colin Smith. Routledge, London
- Mortensen, Mona 2009: 420-Kv-kraftledning Ofoten-Balsfjord, konsekvenser for samiske og norske kulturminner og kulturmiljø. *Sweco-rapport 143921*.
- Munch, Gerd Stamsø 1966: Gårdshauger i Nord-Norge, *Særtrykk av Viking*, Oslo
- Munch, Gerd Stamsø, Jens Storm Munch og Povl Simonsen 1965: Greipstad: trekk av en nordnorsk gårds historie, *Ottar* nr.46, Tromsø

- Munch, Jens Storm 1989: Povl Simonsen, en biografisk skisse. Reidar Bertelsen, Per Kyrre Reymert og Astrid Utne (Red.) *Framskritt for fortida i nord: i Povl Simonsens fotefar*, Tromsø, s.5-16
- Mundal, Else 2004: Kontakt mellom nordisk og samisk kultur reflektert i norrøne mytar og religion. I Jurij Kusmenko (Red.) *The Sámi and the Scandinavians : aspects of 2000 years of contact*, *Schriften zur Kulturwissenschaft*, nr.55, s.41-53
- Myrnes, Martin, Aslaug Olsen og Sigbjørn Skåden 2010: *Samiske stedsnavn i Evenes*, Skániid girjie, Evenskjer
- Myrstad, Ragnhild 1996: *Bjørnegraver i Nord-Norge: spor etter den samiske bjørnekulten*, Hovedfagsoppgave i arkeologi, UiT
- Myrvang, Finn 1985: Samiske stedsnavn i Vesterålen. I Lars Slettjord og Helge Guttormsen (Red) "*Viester-ålas*": *rapport fra seminar om samisk historie i Vesterålen, Melbu, 12. - 14. oktober 1984*, Vesterålens bygdemuseum og kultursentrum, Melbu. s.1-29
- Myrvoll, Elin Rose 2008: Samiske helligsteder: Tradisjon – registrering – forvaltning, *NIKU Rapport. Nr.24*
- Nicolaissen, Olaus Martens 1884: *Undersøgelser i Nordlands amt, Kristiania*
- Nicolaissen, Olaus Martens 1887: *Undersøkelser i Nordlands Amt 1886, Særtrykk av: Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsminnesmærkers Bevaring, Kristiania*
- Nicolaissen, Olaus Martens 1889: *Undersøgelser i Nordlands og Tromsø amter i 1888. Foreningen til Norske Fortidsmerkens Bevaring. Aarsberetning for 1888*

- Nicolaissen, Olaus Martens 2011: Larmer i fjell - buldrer i hav: fortellinger og folkeminne fra Nord-Norge, bearbeidet av Ole Jakob Furset. Sør-Troms Museum, Harstad
- Nicolaysen, Nicolay 1866: *Norske Fornlevninger*. Foreningen til Norske Fortidsminnemerkeres Bevaring, Carl C. Werner & Comp's Bogtrykkeri, Kristiania
- Nilsen, Gørill 2003: *Jernaldernaust på Vestvågøy i Lofoten*, Mastergradsoppgave, UiT
- Nilsen, Gørill og Stephen Wickler 2006: Støtte til utgraving i nausttuft og hellegrav i grenseområdet mellom samisk og norrøn kultur, *SLUTTRAPPORT DSB 175/06 NORD-TROMS MUSEUM*, Kåfjord kommune
- Odner, Knut. 1983: Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fennoskandinavia. *Oslo Occasional Papers In Social Anthropology*, nr. 9
- Olsen, Bjørnar 1994: *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie*, Universitetsforlaget, Oslo
- Olsen, Bjørnar 1997: *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget, Oslo
- Olsen, Bjørnar 2010: *In defense of things: archaeology and the ontology of objects*, Archaeology in Society Series, Altamira Press, Plymouth
- Olsen, Bjørnar og Zbigniew Kobylński. 1991: Ethnicity and anthropological and archaeological research: a norwegian-polish perspective. *Archeologia Polona* 29, s. 5-27
- Pálsson, Hermann 1998: Searching for the Sami in Early Icelandic Sources. I Vesa Guttorm (Red.) *Giellačállosat III, Dieđut*, nr.1. Sámi instituhtta, Guovdageaidnu

- Qvigstad, Just 1924: Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen. Oslo
Etnografiske Museums skrifter bind 1, hefte 5. Oslo
- Qvigstad, Just og Brita Pollan 2005: *Samiske beretninger.* Aschehoug, Oslo
- Reymert, Per Kyrre 1980: *Arkeologi og etnisitet: en studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200,* Magistergradsoppgave, UiT
- Sandøy, Aase 2010: Rebekkeleir nr. 25 Hornelen er instituert i 2010. *De Tre Kjedeledd. Odd Fellow Ordenes Magasin.* Årg.88, s.16-17
- Sartre, Jean-Paul 1956: *Being and nothingness : an essay on phenomenological ontology,* oversatt av Hazel. E. Barnes. Philosophical Library, New York
- Schanche, Audhild 1986: *Nordnorsk jernalderarkeologi : et sosialgeografisk perspektiv,* Magistergradsavhandling i Arkeologi, UiT
- Schanche, Audhild 1989: Jernalderens bosettingsmønster i et fleretnisk perspektiv, Reidar Bertelsen, Per Kyrre Reymert og Astrid Utne (Red.) *Framskritt for fortida i nord : i Povl Simonsens fotefar,* Tromsø, s.171-184
- Schanche, Audhild 1995: Det symbolske landskapet: landskap og identitet i samisk kultur, Helge A. Wold(Red.), *Menneske og Landskap, Ottar,* Tromsø, s.38-47
- Schanche, Audhild 2000: *Graver i ur og berg : samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid,* Davvi girjii, Karasjok
- Schanche, Audhild 2004: Horizontal and vertical perceptions of Saami landscapes. I Michael Jones og Audhild Schanche (Red.) *Landscape, law and customary rights: report from a symposium in Guovdageaidnu-Kautokeino 26-28 March 2003,* *Dieidut,* nr.3. s.1-10

- Schanche, Audhild og Bjørnar Olsen 1983: Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi, *Kontaktstensil*, Tromsø 22-23
- Simonsen, Povl 1956: Nordnorske oldfunn 1955, *Håløygminne*, Hefte 2, Årg.37, nr.9, s 505-514.
- Simonsen, Povl 1959: Bønder og vikinger i Nord-Norsk jernalder, *Ottar* Nr. 20, Tromsø
- Simonsen, Povl 1979: Juntavadda og Assebakte: to utgravninger på Finnmarksvidda, *Acta Borealia B*, Tromsø
- Singstad, Harald Borthen 1999: Bogastiller – spor etter villreinfangst på Melåaksla, Årbok for Kvæfjord, Årg.13, Kvæfjord Historielag
- Sjøvold, Thorleif 1962: The Iron Age settlement of Arctic Norway : a study in the expansion of European Iron Age culture within the Arctic Circle Bind I: Early iron age : (Roman and Migration periods), *Tromsø Museums Skrifter*, Tromsø/Oslo/Bergen
- Sjøvold, Thorleif 1971: Åse-anlegget på Andøya : et nord-norsk tun-anlegg fra jernalderen, *Acta Borealia B* no.12
- Sjøvold, Thorleif 1974: The Iron Age settlement of Arctic Norway : a study in the expansion of European Iron Age culture within the Arctic Circle, Bind II: Late Iron Age : (Merovingian and Viking periods), *Tromsø Museums Skrifter*, Tromsø/Oslo/Bergen
- Skandfer, Marianne 1997: *Čoarverbasttet: samiske hornskjeer fra middelalder til moderne tid*, Stensilserie B, nr.47

- Skandfer, Marianne 2003: The early comb-ceramics in Northern Fennoscandia : material expression of cultural identity? I Jostein Bergstøl (Red.) Scandinavian Archaeological Practice, In Theory proceedings from the 6th Nordic TAG, Oslo 2001. *Oslo Archaeological Series*, Oslo. s.112-123
- Skoglund, Leif 2000: Kulturspor i fjellet, *Årbok for Kvæfjord*, årg.14, Kvæfjord Historielag
- Skre, Dagfinn 1997: Haug og grav. Hva betyr gravhaugene? I Ann Christensson, Else Mundal og Ingvild Øye(Red) Middelalderens symboler. *Kulturtekster* 11, s.37–52. Senter for europeiske kulturstudier, Bergen
- Smith, David Woodruff 2011: Phenomenology. I Edward Zalta (red.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2011 Edition)*
(plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/phenomenology)
- Sollund, May-Liss Bøe 2004: Fortidens minner i dagens landskap: status for automatisk fredete kulturminner i Sarpsborg kommune, Østfold, 2004, *NIKU Tema*, nr.13, Norsk Institutt for Kulturminneforskning, Oslo
- Sommerseth, Ingrid 2001: *Den samiske kulturhistoria i Mauken-Blåtind*, Sametinget, Miljø- og kulturvern avdelingen, Varangerbotn
- Sommerseth, Ingrid 2009: *Villreinfangst og tamreindrift i Indre Troms: belyst ved samiske boplasser mellom 650 og 1923*, Doktorgradsavhandling UiT
- Sommerseth, Ingrid 2012: Kan stedsnavn vise vei? *Nordlys* 26.04.2012
(<http://www.nordlys.no/kronikk/article6034407.ece>)
- Spangen, Marte 2005: *Edelmetalldepotene i Nord-Norge. Komplekse identiteter i vikingtid og tidlig middelalder*. Hovedfagsoppgave, UiT

- Steinsland, Gro 2005: The late Iron Age Worldview and the Concept of 'Utmark'. I Ingunn Holm, Sonja Innselset og Ingvild Øye (Red) *'Utmark' : the outfield as industry and ideology in the Iron Age and the Middle Ages*, UBAS, Bergen
- Storli, Inger 2006: *Hålogaland før rikssamlingen: Politiske prosesser i perioden 200–900 e. Kr.*, Novus forlag, Oslo
- Sveen, Stine Benedicte 2003: *Boazosápmelaš, boazu ja sutnu guohtoneanan*, Hovedoppgave, UiT
- Svendsen, Monica 2011: Befaringsrapport. Narvik, Gratangen, Loabákvuotna/Lavangen Kommuner. Registreringer av samiske kulturminner i forbindelse med ny kv420-kraftlinje Ofoten – Balsfjord (Sametingets Arkiv)
- Svestad, Asgeir 2003: *Finn din egen filosof. Konfrontasjoner og kontradiksjoner i den arkeologiske teoridebatten*, Doktorgradsavhandling, UiT
- Svestad, Asgeir 2007: "Folk er vanligvis ikke så villige til å prate om de døde" - Synspunkter på materialitet og samiske gravskikk. I Per Ramqvist (Red.) *Arkeologi i Norr 10*: s.41-76.
- Sæter, Ivar 1926: *Maalselvdalen: Maalselv og Øverbygd herreder*, Grøndahl & Sønns boktrykkeri. Oslo
- Sørum, Geir 2002: *Hus og bosetting på Vestvågøy. Gården som symbol på sosial status i yngre jernalder*, masteroppgave, UiT
- Taçon, Paul T. S 2010: Identifying Ancient Sacred Landscapes in Australia - From Physical to Social. I Robert W. Preucel og Stephen A. Mrozowski (Red) *Contemporary Archaeology in Theory, The New Pragmatism*. 2. Utgave, Wiley-Blackwell

- Thomas, Julian 2001: Archaeologies of Place and Landscape. I Ian Hodder (Red.) *Archaeological Theory Today*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford. s.165-186
- Thomas, Julian 2008: Archaeology, Landscape, and Dwelling. I Bruno David og Julian Thomas (Red.) *Handbook of Landscape Archaeology*, Left Coast Press, Walnut Creek. s.300-307
- Thomassen, Arne Håkon 1996: *Nazisme og holdninger til fortiden : et norsk perspektiv*
Hovedopgave i arkeologi, UiT
- Thuestad, Alma 2006: Konsekvensutredning Sjørdalen-Isdalen nasjonalpark. Deltema kulturhistorie *NIKU Arealplan 01/2006*
- Tilley, Christopher 1994: *A phenomenology of landscape: places, paths and monuments*, Oxford, Berg
- Tilley, Christopher 2008: Phenomenological Approches to Landscape Archaeology. I Bruno David og Julian Thomas (Red.) *Handbook of Landscape Archaeology*, Left Coast Press, Walnut Creek. s.271-276
- Trigger, Bruce 1995: Romanticism, nationalism, and archaeology. I Philip Kohl og Clare Fawcett (Red.): *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, Routledge, London, s. 263-279
- Urbańczyk, Przemysław 1992: *Medieval Arctic Norway*, Semper, Warszawa
- Vorren, Ørnulv 1987: Sacrificial Sites, Types and Function. I Tore Ahlback (Red.) *Saami Religion*. The Donner Institute for Research in Religious and Cultural history, Åbo. Alqvist & Wicksell Trykkeri, Uppsala
- Wallerstrøm, Thomas 2006: Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-
arkeologisk dilemma, Riksantikvarieämbetet, Elanders Gotab AB, Stockholm

Westrheim, Sonja og Alvin Jensvold 2006: *hanegal*, Stiftelsen Nordnorsk
fartøyvernssenter og Indre sør-troms museum, BLIKK Sentraltrykkeriet, Bodø

Winther, Hans Th. 1875: Arkæologiske undersøkelser i Tromsø Amt, *Særskilt Aftryk af
Aarsb. for 1874 fra Foren. t. N. Fortidsm. Bevaring*, Carls C. Werner & Ko's
Bogtrykkeri, Kristiania

Winther, Hans Th. 1877: Arkæologiske undersøkelser i Nordlands og Tromsø Amt i
1876, *Særskilt Aftryk af Aarsb. for 1876 fra Foren. t. N. Fortidsm. Bevaring*, Carls
C. Werner & Komp's Bogtrykkeri, Kristiania

Pers.Med:

Rigmor Sagmo Lundberg 10.06.2011

Marianne Skandfer 15.05.2012

NETTSIDER

Giellatekno Online Dictionaries (UiT)

victorio.uit.no/webdict/index.html

Google Maps

maps.google.no

historier.no

www.historier.no

Istindguidan

www.istindguidan.no

Istindportalen

www.istindportalen.no

Istind Profil

www.istind.no

Nordlys

www.nordlys.no/nyheter/article4823914.ece

Norsk Folkemnesamling (UiO)

www.hf.uio.no/ikos/tjenester/kunnskap/samlinger/norsk-folkemnesamling

Norges Geografiske Undersøkelse

www.ngu.no/kart/arealis

Riksantikvarens database Askeladden

askeladden.ra.no/askeladden

Samisk ordboks- og Terminologiportal, Sametingen

www.risten.no

Store Norske Leksikon

www.snl.no/.nbl_biografi/Hans_Jakob_Horst/utdypning

www.snl.no/Thorleif_Sj%C3%B8vold

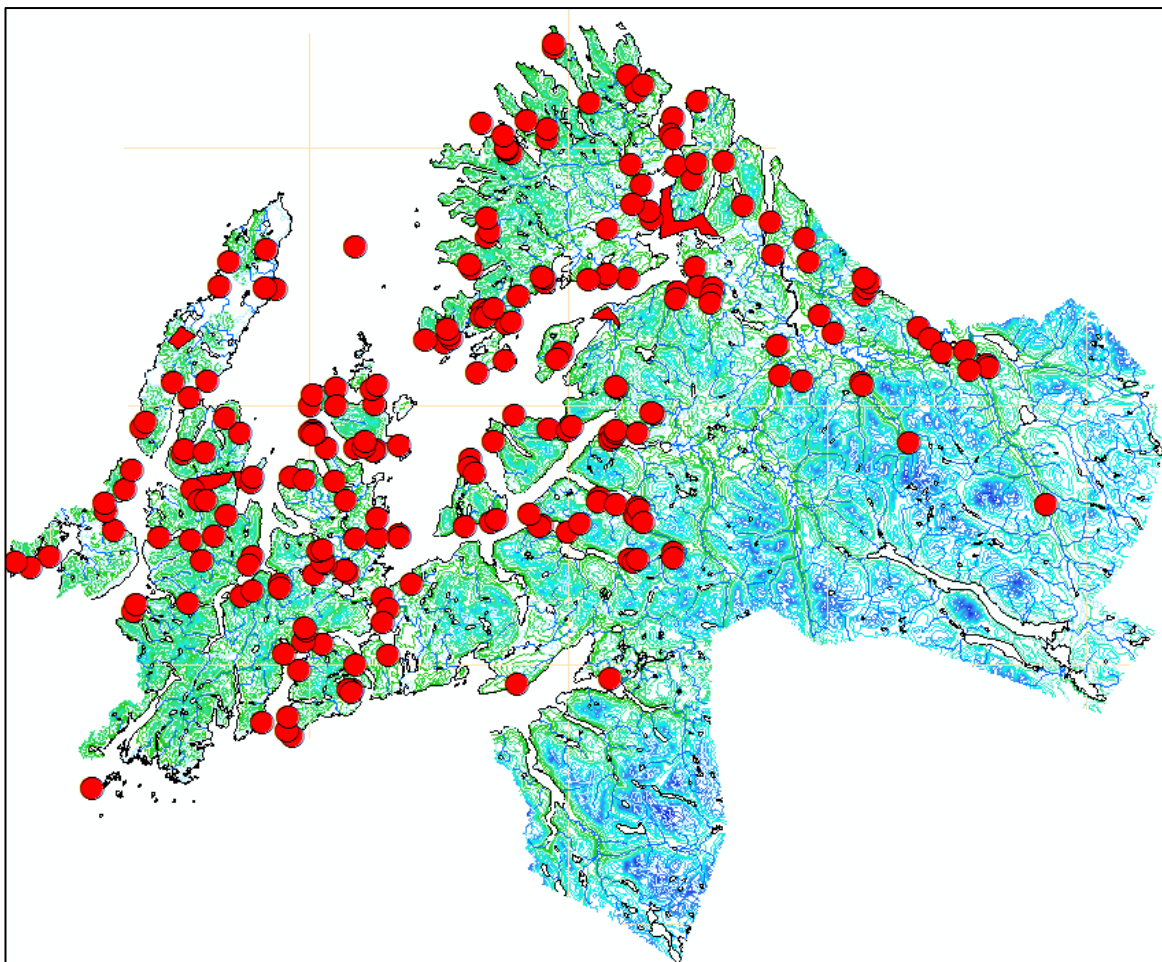
Universitetsmuseenes fotoportal

<http://www.unimus.no/foto/#/l=32918TMU>

<http://www.unimus.no/foto/#/l=33507TMU>

APPENDIKS I: STEDSNAVN

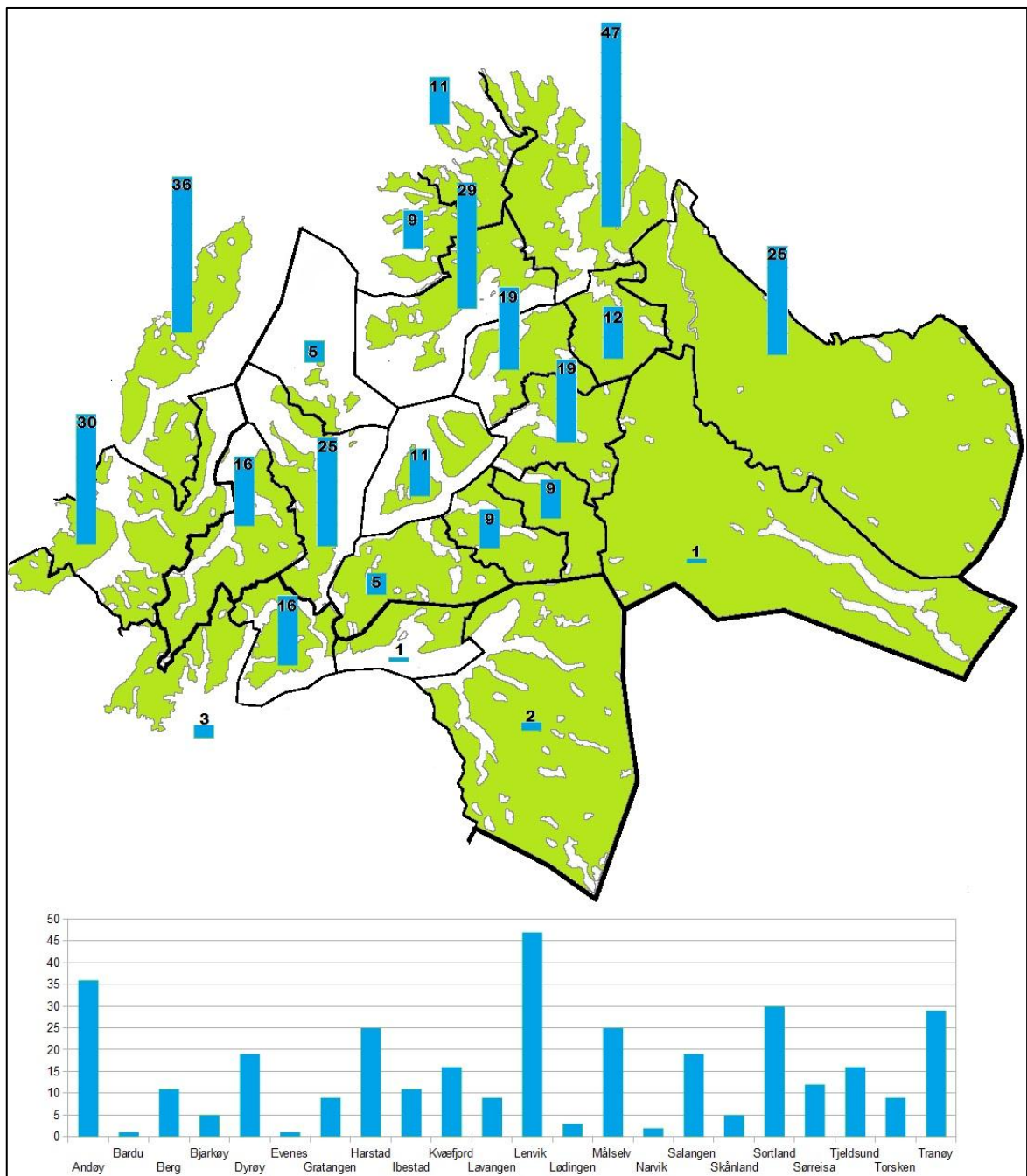
1. Finn-stedsnavn

Figur I.1: Geografisk fordeling av Finn-navn

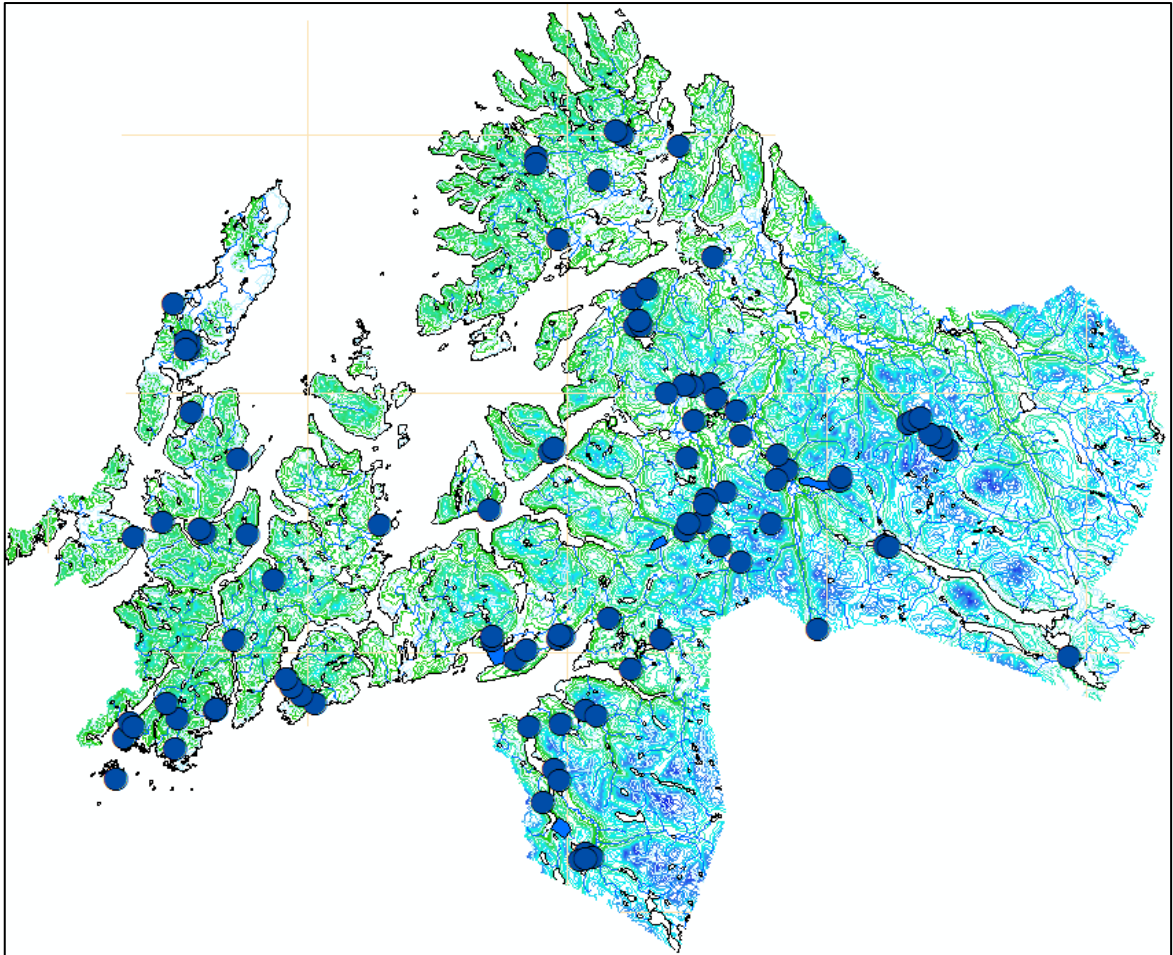
Type	Antall	Type	Antall	Type	Antall	Type	Antall
Aksel/kant	1	Grunne	5	Skjær	7	Øy	1
Bakke	5	Haug	30	Skog	4	Øyr/mæl/	1
Berg	10	Hei	2	Slette	7	Ås	16
Bekk	32	Heller	1	Stein	7		
Botn	3	Holme	4	Sti	1		
Bruk (Gård)	18	Hylle	1	Strand/sand	5		
By	1	Kilde	1	Stø	2		
Bygdelag/Tettsted/o.l	7	Li	16	Søkk	4		
Eiendom/bolig/bygg	4	Mo	5	Terrengdetalj	1		
Dal	10	Myr	7	Tjern	7		
Fjell	4	Nes	37	Ur	1		
Fjord	1	Renne	1	Utmark	2		
Foss	3	Rygg	1	Vann/Innsjø	5		
Gml. bosetningsplass	8	Skar	7	Vik	42		

Tabell I.1: Finn-navn og stedstyper

Figur I.2: Fordeling av Finn-navn etter kommuner

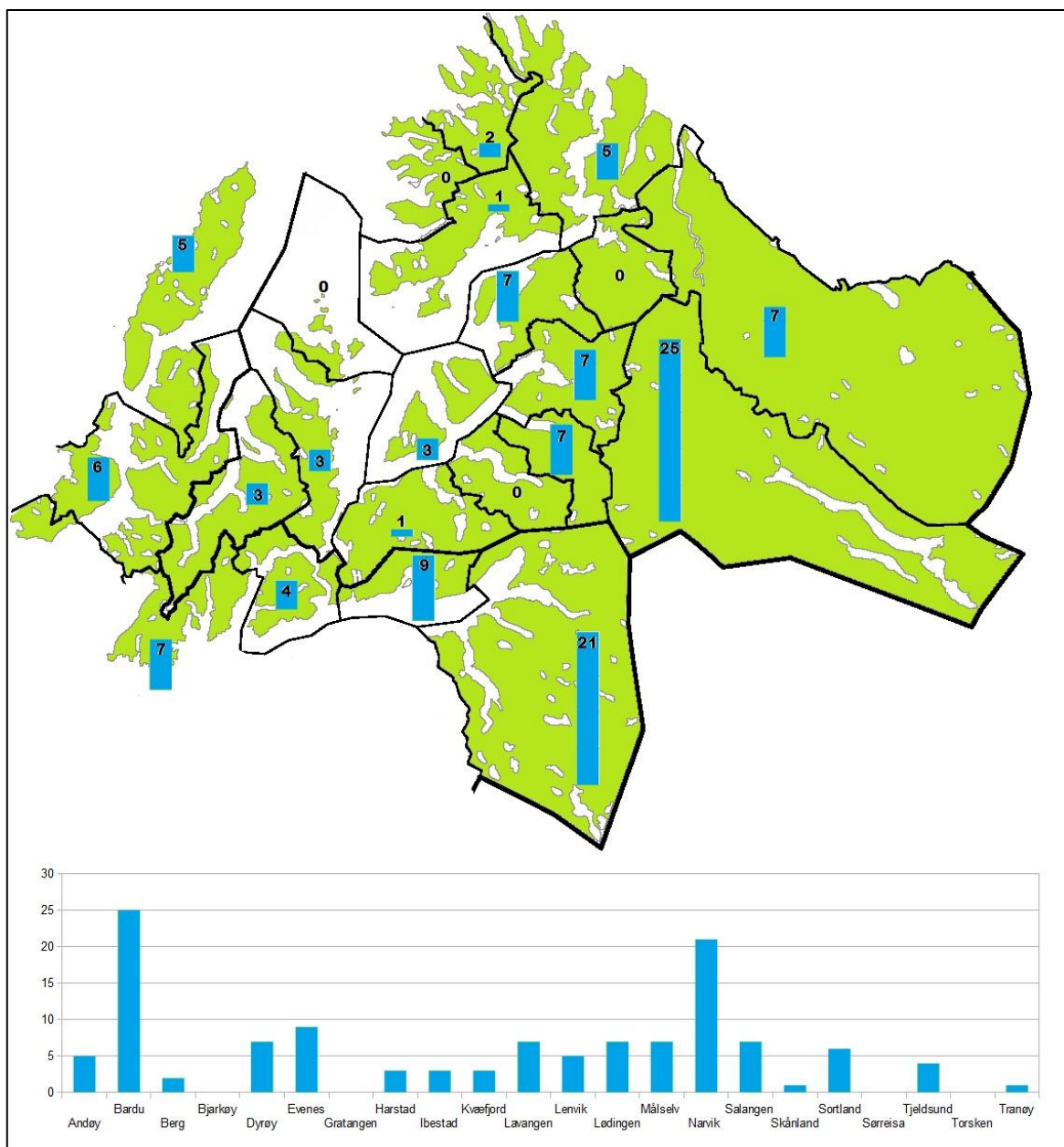
2. Lapp-navn

Figur I.3: Geografisk fordeling av Lapp-navn

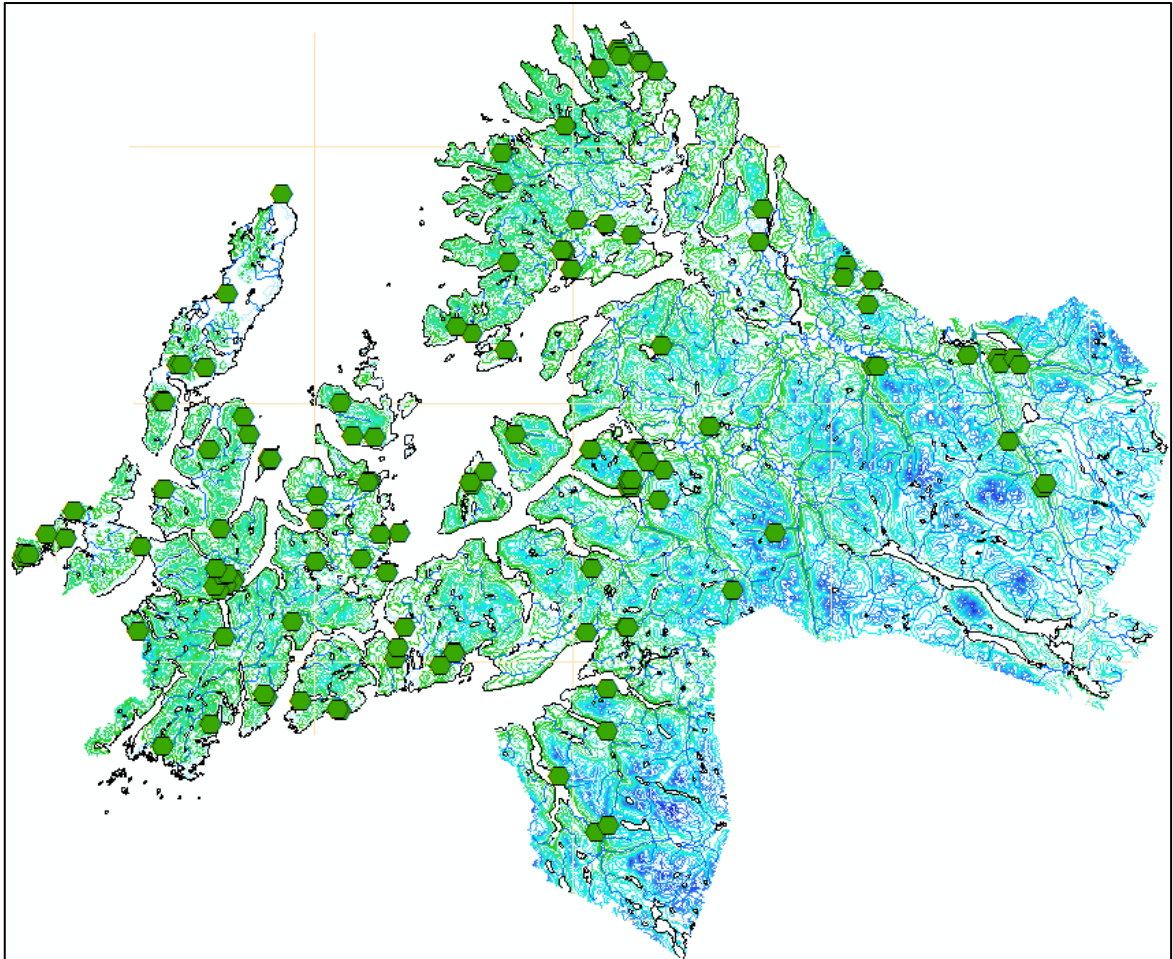
Type	Antall	Type	Antall
Aksel/kant	2	Myr	4
Bakke	1	Nes	4
Bekk	6	Rygg	1
Berg	2	Skar	6
Bruk (Gård)	2	Skjær	1
Dal	2	Skog	2
Eiendom/bolig/bygg	3	Slette	7
Elv	6	Sti	3
Fjell	5	Søkk	1
Gml bosetning	4	Terrengdetalj	2
Haug	23	Tjern	7
Hei	1	Utmark	3
Holme	2	Vann/Innsjø	4
Li	6	Vik	6
Mo	1	Ås	7

Tabell I.2: Lapp-navn og stedstyper

Figur I.4: Fordeling av Lapp-navn etter kommuner

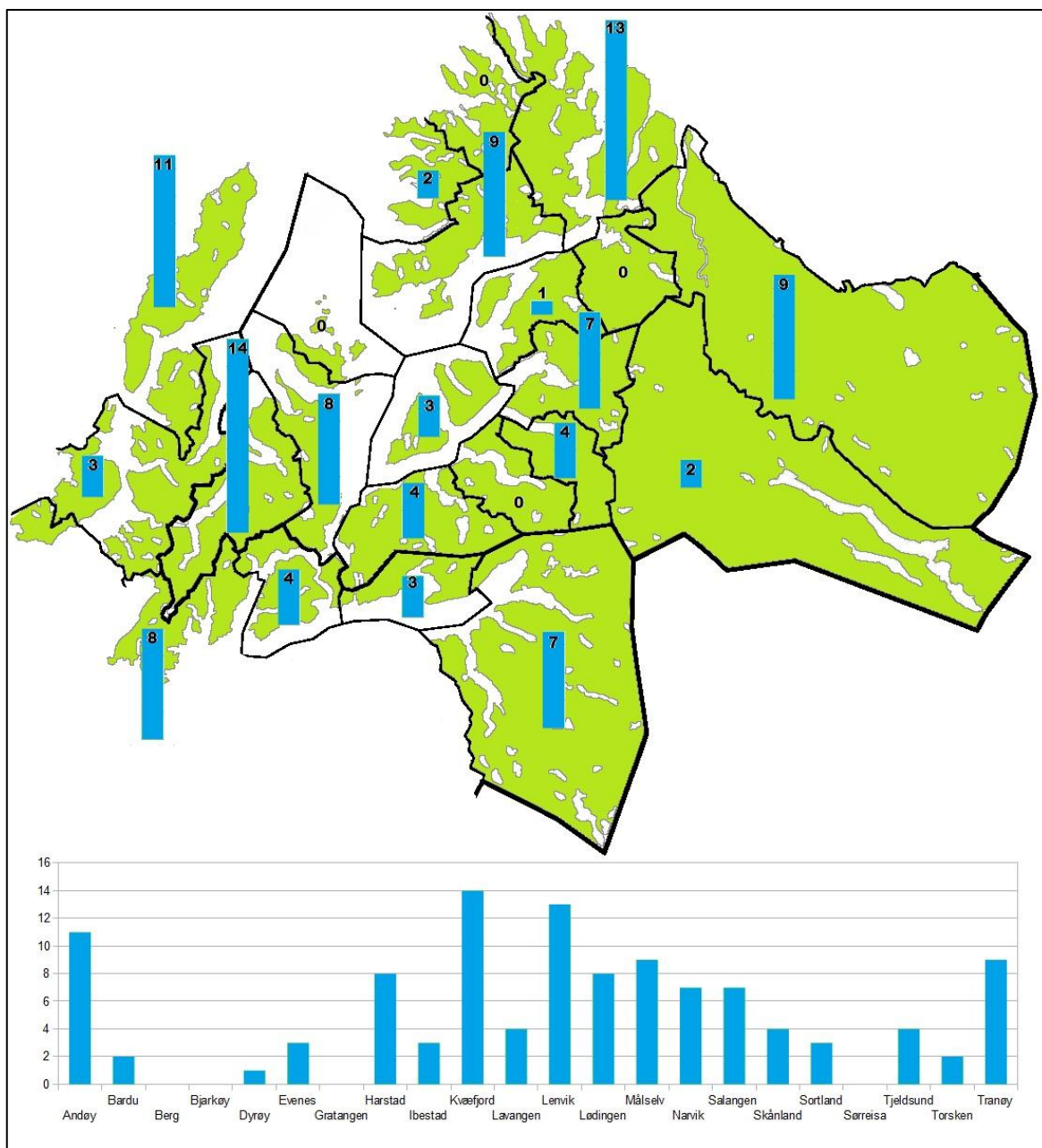
3. Gamm/Gamme-navn

Figur I.5: Geografisk fordeling av Gamm/Gamme-navn.

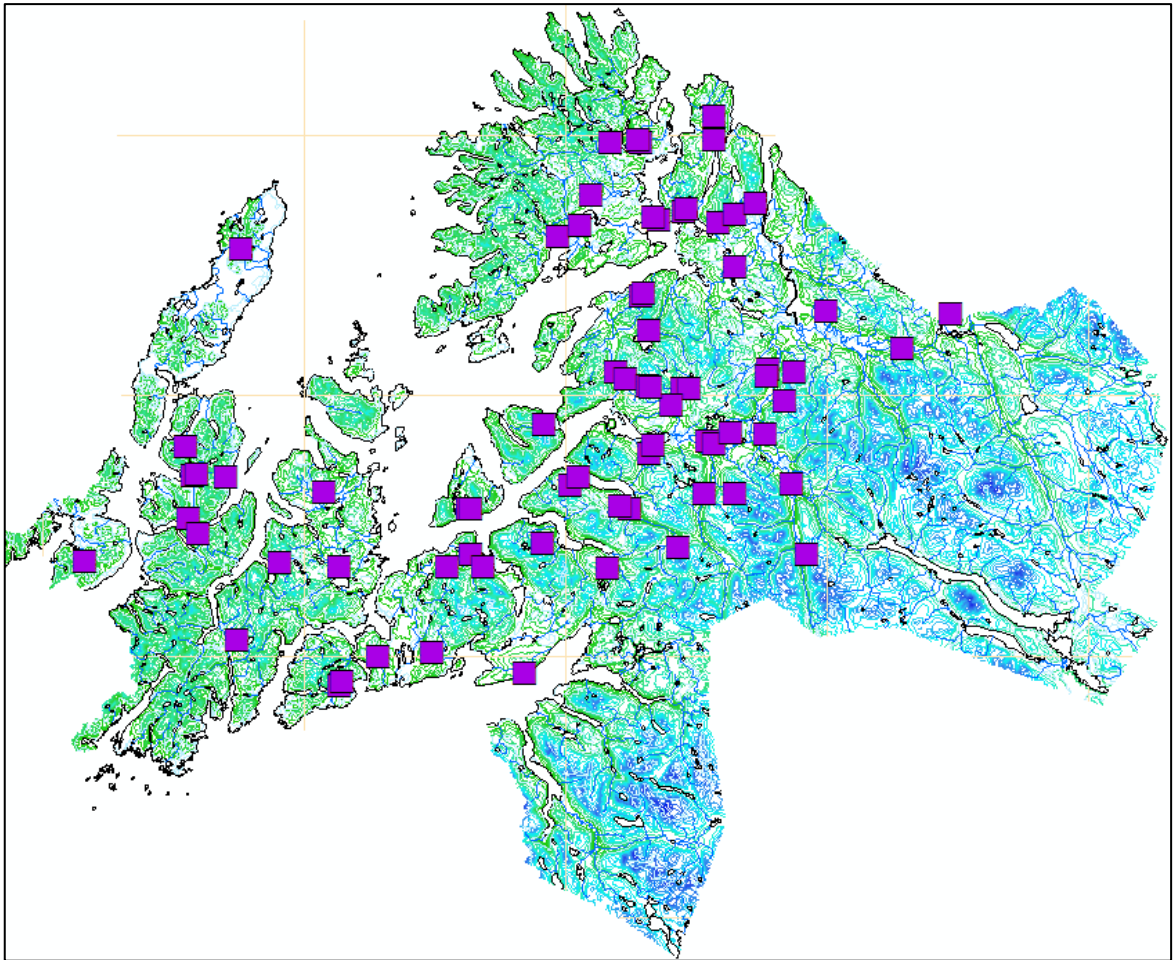
Type	Antall	Type	Antall
Bakke	3	Skar	3
Bekk	9	Skjær	3
Berg	3	Skog	1
Botn	2	Slette	3
Bruk (Gård)	7	Stein	2
Dal	5	Strand/sand	1
Eiendom/bolig/bygg	3	Sund	1
Fjell	1	Søkk	1
Foss	1	Terrengdetalj	4
Gml bosetning	5	Tjern	3
Grunne	1	Utmark	1
Haug	17	Vann/Innsjø	2
Holme	2	Vik	9
Li	3	Øy	1
Myr	8	Ås	5
Nes	11		

Tabell I.3: Gamm/Gammen-navn og stedstyper

Figur I.6: Fordeling av Gam/Gammen-navn etter kommuner.

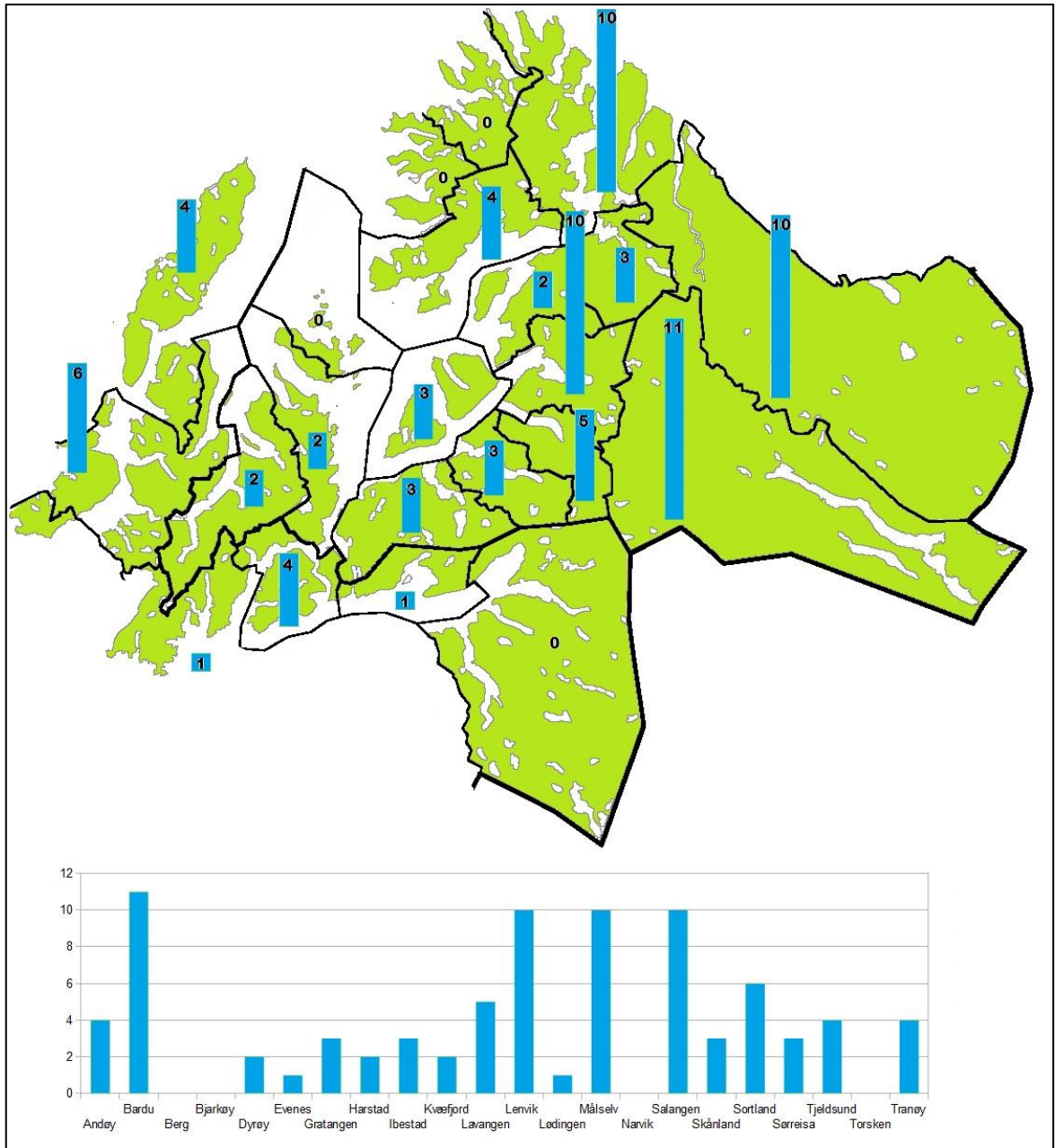
4. Reingjerde-navn

Figur I.7: Geografisk fordeling av Reingjerde-navn

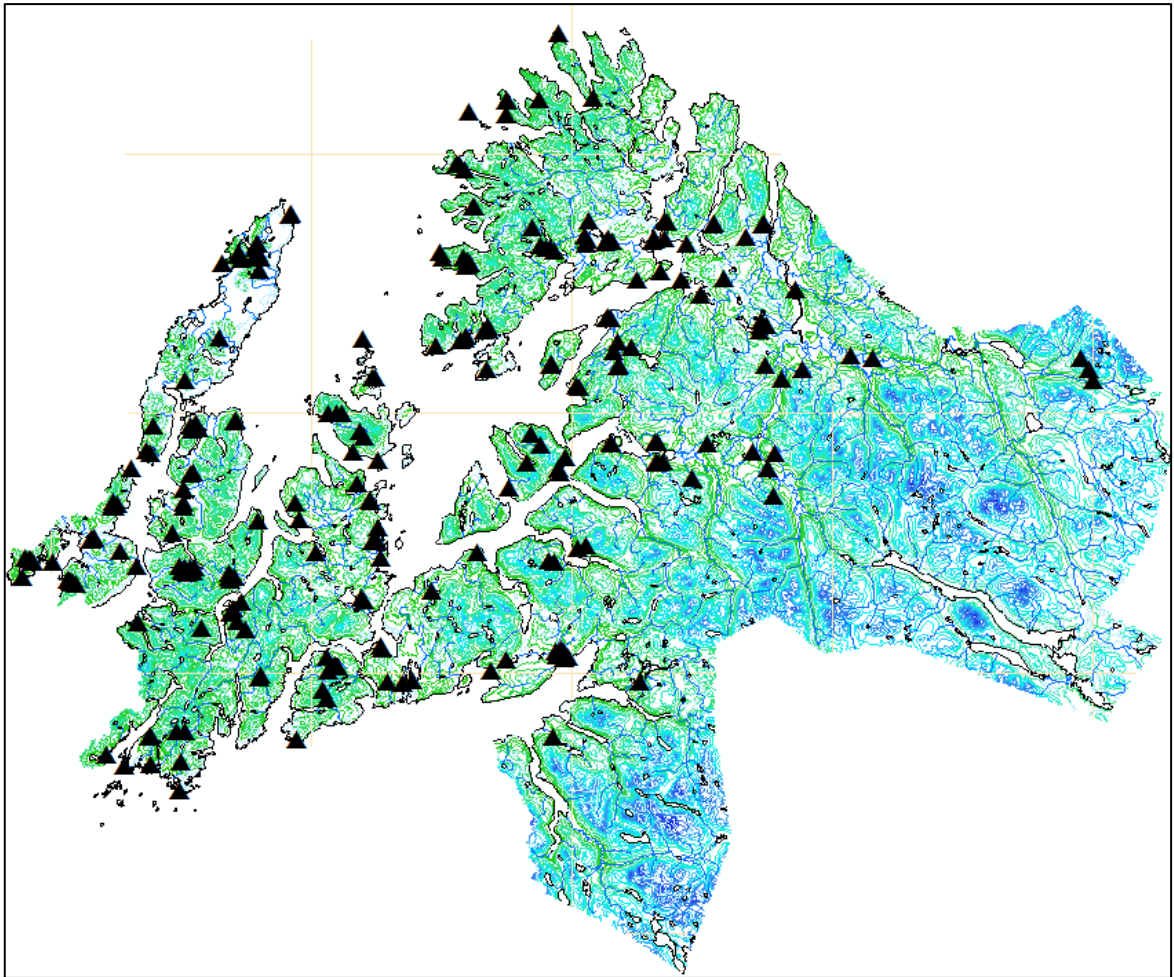
Type	Antall	Type	Antall
Bakke	2	Kulturdetalj	1
Bekk	7	Li	19
Berg	1	Mo	3
Botn	2	Myr	7
Bruk (Gård)	1	Nes	1
Dal	1	Slette	2
Eiendom/bolig/bygg	1	Terrengdetalj	11
Gjerde	3	Tjern	3
Haug	16	Vik	1
Hei	1	Ås	1

Tabell I.4: Reingjerdenavn og stedstyper

Figur I.8: Fordeling av Reingjerde-navn etter kommuner

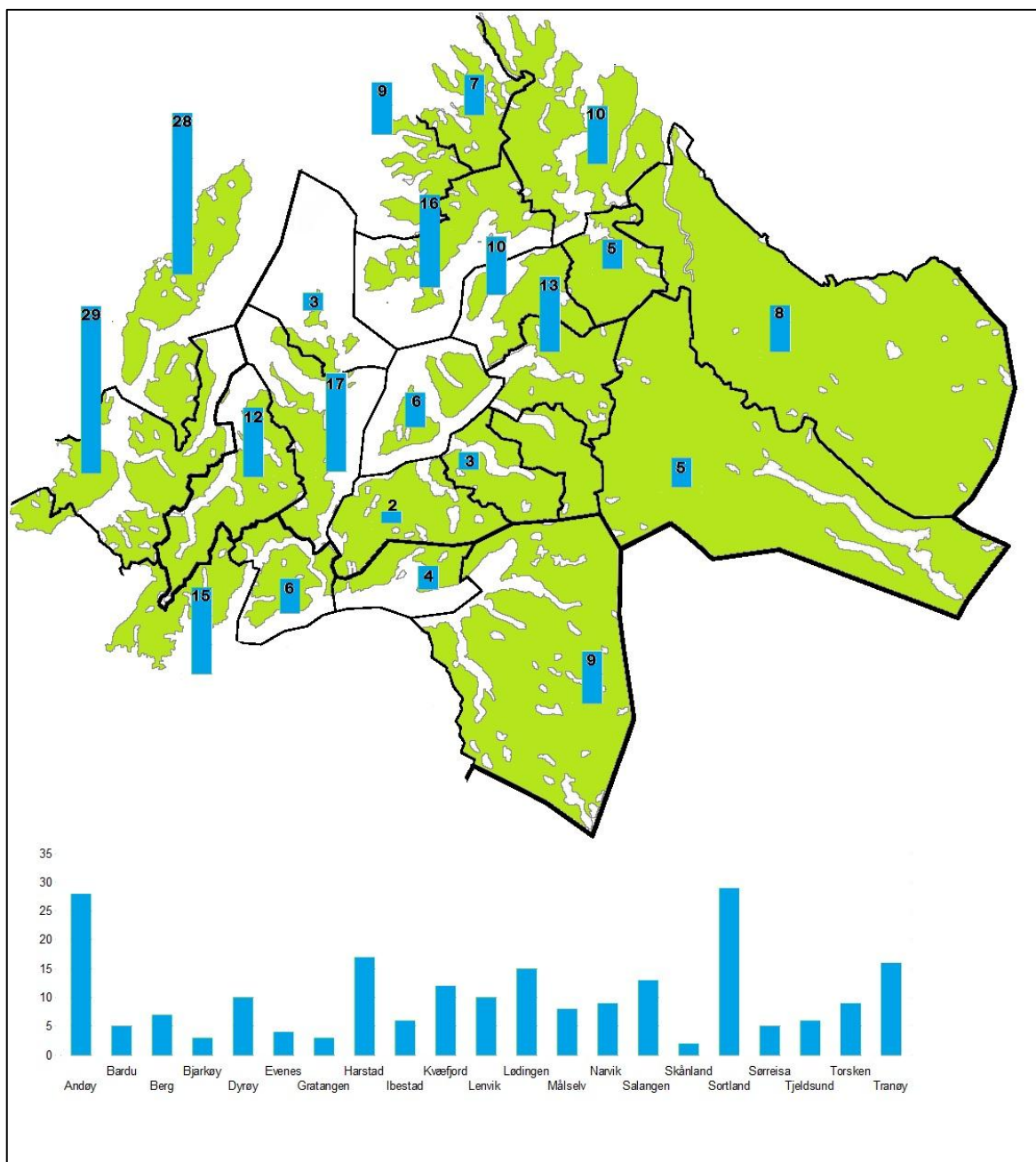
5. Troll-navn

Figur I.9: Geografisk fordeling av Troll-navn

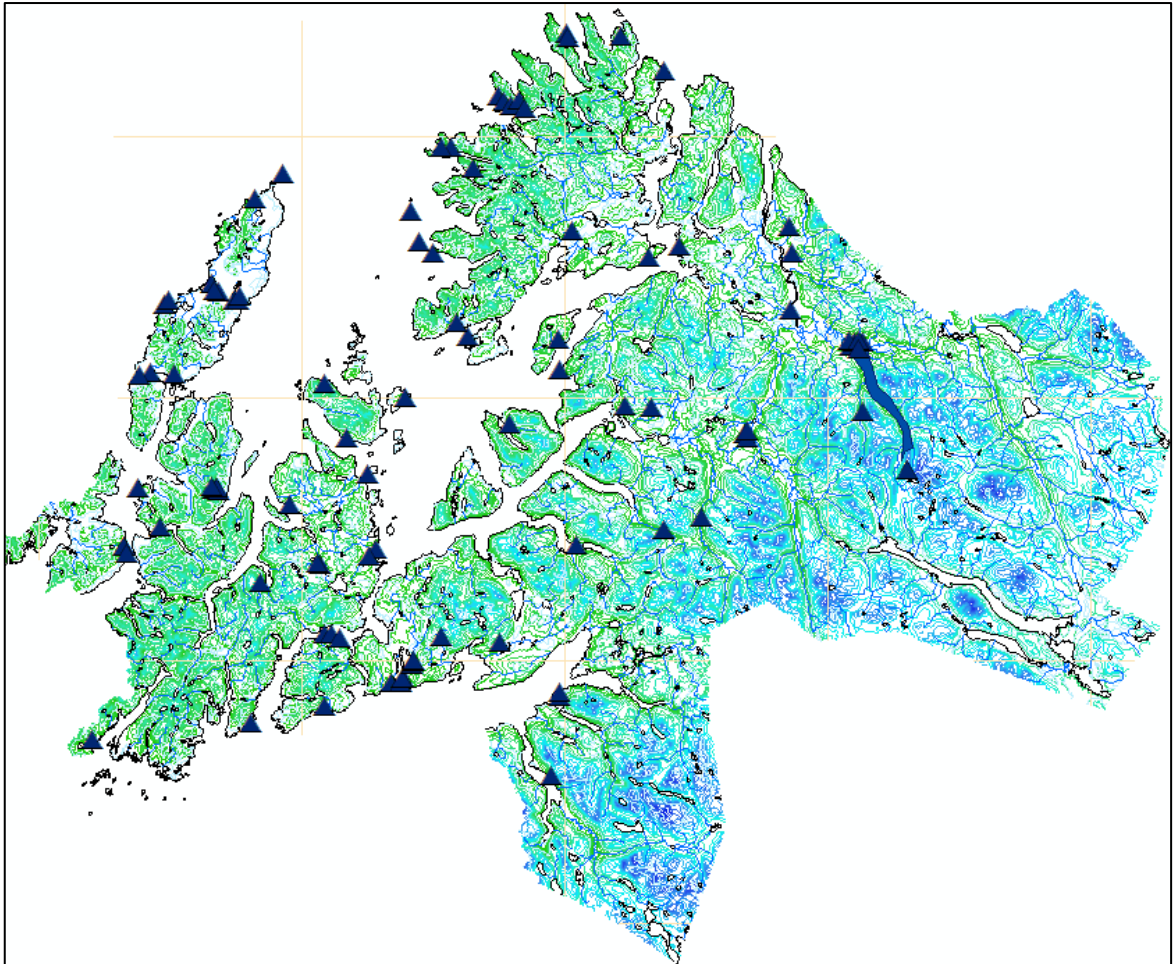
Type	Antall	Type	Antall
Bakke	5	Myr	7
Bekk	18	Nes	7
Berg	9	Rygg	1
Botn	4	Skar	6
Bygdelag/Tettsted	1	Skjær	4
Dal	29	Skog	2
Eiendom	2	Stein	5
Elv	5	Tjern	18
Fjell	7	Ur	4
Grunne	4	Utmark	1
Haug	14	Vad	1
Hei	1	Vann	39
Holme	3	Vik	8
Li	1	Øyr/mæl	2
Mo	1	Ås	15

Tabell I.5: Troll-navn og stedstyper

Figur I.10: Fordeling av Troll-navn etter kommuner

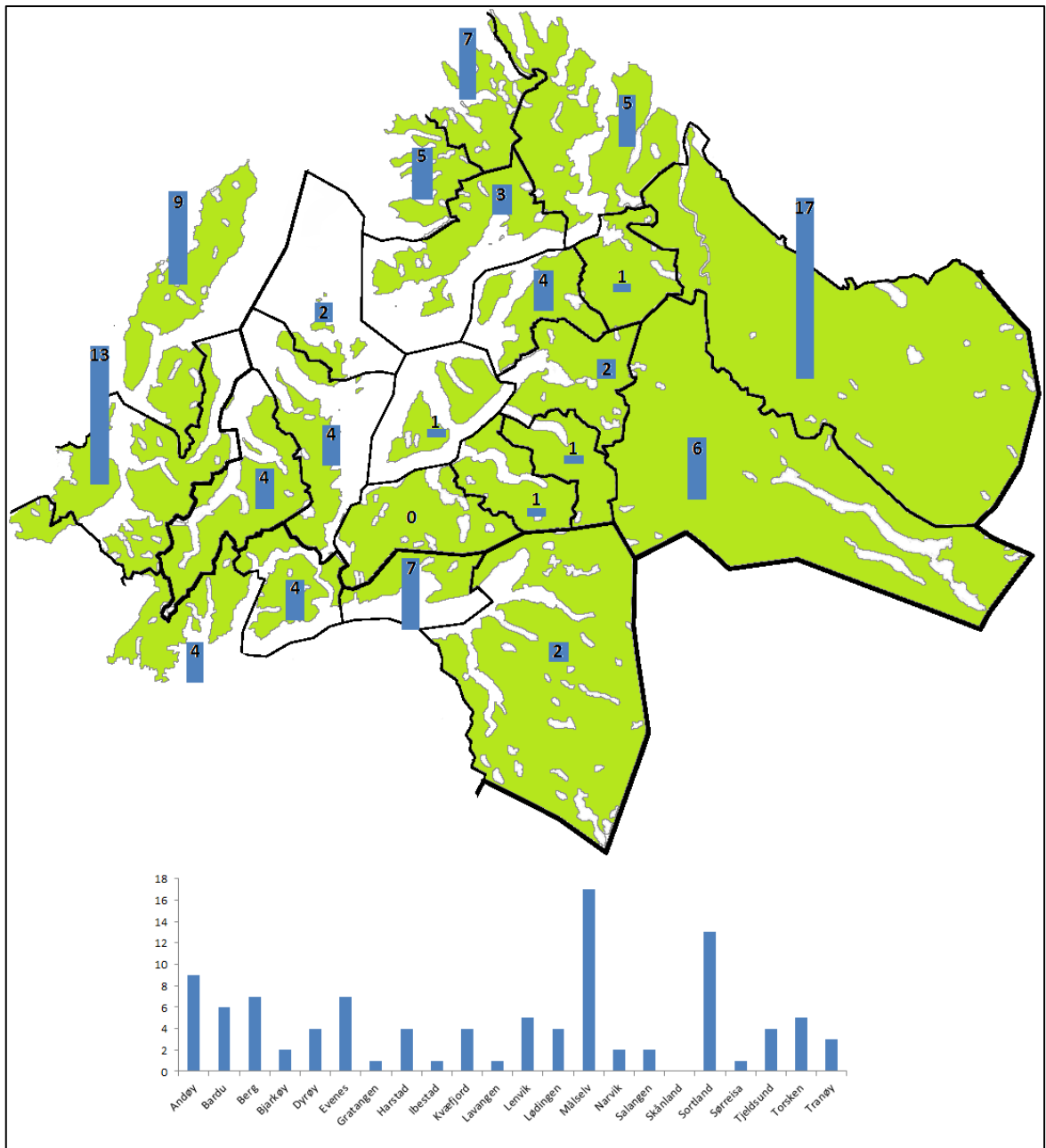
6. Kirke/Kjerke-navn

Figur I.11: Geografisk fordeling av Kirke/Kjerke-navn

Type	Antall	Type	Antall
Aksel	1	Nes	9
Bakke	4	Os	1
Bekk	5	Rygg	1
Berg	4	Skjær	3
Bruk (Gård)	4	Skog	2
Bygdelag/Tettsted	3	Slette	4
Dal	1	Stein	8
Eiendom	4	Sti	2
Elv	4	Strand	1
Fjell	2	Terrengdetalj	1
Grunne	3	Tjern	4
Haug	9	Ur	1
Holme	2	Veg/Adresse	8
Li	2	Vik	3
Mo	3	Ås	1
Myr	2		

Tabell I.6: Kirke/Kjerke-navn og stedstyper

Figur I.12: Fordeling av Kirke/Kjerke-navn etter kommuner.

7. Stad-navn

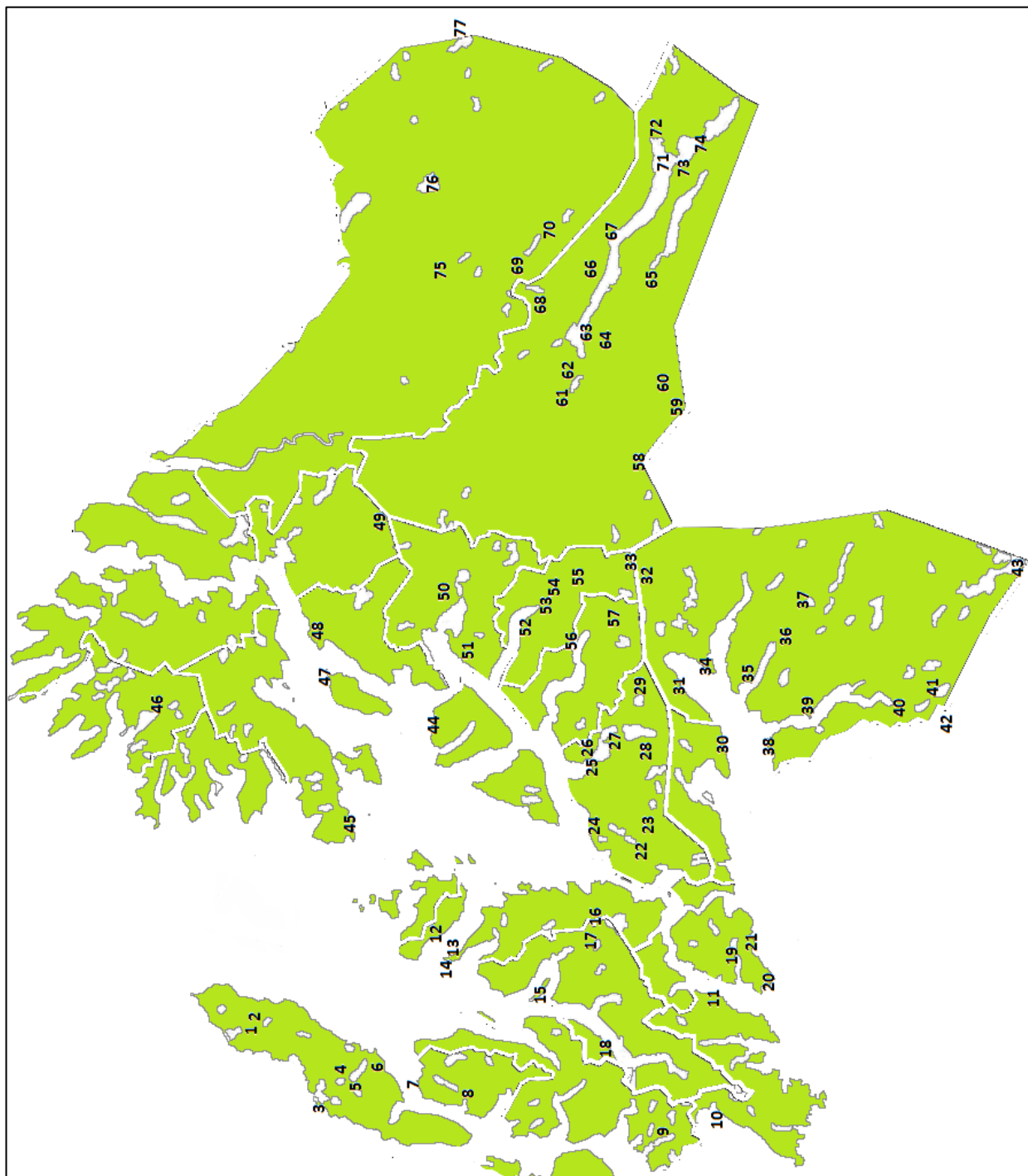

Figur I.13: Stedsnavn men stad-ending.

Nr	Navn	t.n.H.t.	Nr	Navn	t.n.H.t.	Nr	Navn	t.n.H.t.
1	Vebostad	1350	20	Mikkelbostad	1567	39	Krokstad	Nyere
2	Reinstad	1567	21	Rubbestad	1567	40	Løkstad	Nyere
3	Hundstad	1490	22	Flakstad	1723	41	Øystad	Nyere
4	Trastad	1567	23	Tårnstad	Nyere	42	Karlstad	Nyere
5	Voldstad	1350	24	Rokstad	Nyere	43	Bostad	Nyere
6	Erikstad	Nyere	25	Gibostad	1350	44	Håkstad	Nyere
7	Harstad	1350	26	Broderstad	1789	45	Tårstad	1520
8	Erikstad	1430	27	Gaustad	Nyere	46	Hustad	1430
9	Skjærstad	1567	28	Bjørnstad	Nyere	47	Heggstad	1520
10	Alvestad	1418	29	Evenstad	1842	48	Ytterstad	1567
11	Bessebostad	1350	30	Hillestad	Nyere	49	Erikstad	1520
12	Slakstad	1370	31	Karlstad	Nyere	50	Kanstad	1610
13	Dyrstad	1350	32	Skjeggestad	Nyere	51	Kjærstad	1567
14	Ånstad	1291	33	Maukstad	Nyere	52	Myklebostad	1430
15	Laupstad	1380	34	Maristad	Nyere	53	Kilstad/Kjelstad	1520
16	Årbostad	1610	35	Svestad	Nyere	54	Ballstad	1520
17	Fjellstad	1800	36	Jutulstad	Nyere	55	Ramstad	1430
18	Finnstad	1794	37	Skogstad	Nyere	56	Ånstad	1430
19	Brøstad	1567	38	Rolstad	Nyere	57	Jennestad	1567

Tabell I. 7. Tegnforklaring til Figur I.13, med Stadnavn og når de er tidligst nevnt i skriftlige kilder

APPENDIKS II: SAMISKE HELLIGE OG MYTISKE STEDER

Figur II.1: Oversikt av hellige og mytiske steder

Nr	Navn/Sted	Beskrivelse	Referanse
1	Stavedalen	To seidier registrert på en flate ovenfor Stavedalen og nedfor det registrerte reingjerdet. En liten menneskelignende stein og en skråstilt helle med litt rødmaling på toppen	Id 91684
2	Trollkirka/Finnkirka	En stor rektangulær flyttblokk i et søkk med Sverigedalsvatnet	Id 98438
3	Bukkekerka	Dette er en bergformasjon som skal ha vært en samisk offerplass, men er nå brukt til kristne gudstjenester på sommeren. Det er også registrert to offerplasser her, antageligvis seidiesteiner.	Id 138046, Id 38628, Bremnes og Bergsmo 2002
4	Åfjellet	To steinkretser registrert av Horst, men er nå ikke gjenfunnet	Id 47688
5	Lappmarksvatn	Tre seidesteiner er registrert, men klassifiseringen og plasseringen er usikker	Id 38627
6	Daudmannsteinan	Et felt ved Åseåsen med ovale gravrøyser som antas å være samiske, der en av røysene ser ut til å være mer forseggjort og avflatet på toppen slik at den framstår som et alter på en samisk offerplass. I samme registrering er det nevnt et sagn om et samisk offersted på Åseåsen	Id 27674
7	Ørnkulan	En offerring bestående av to flate kampesteiner omringet av en steinvoll. Denne befinner seg på på et høydedrag mellom to tjern på Ørnkulan, et nes i Risøysundet	Id 27665
8	Finnhågsteinen	Samisk offerstein som befinner seg innerst i Buksnesfjorden. Her har det blitt funnet bein i en nisje i steinen	Id 18061
9	Aanesteinen	Bjørnegrav i et hulrom i en stor flyttblokk. Noen historier knyttet til den.	Myrstad 1996:40
10	Kalvneset	Bjørnegraver. Bein av bjørn funnet på fem forskjellige plasser i ei ur.	Myrstad 1996:40
11	Dypfest	Offerring, bjørnegrav og urgrav. Det er også registrert en seide her, men den er mest sannsynligvis den samme som er i det ringformede offerstedet.	Myrstad 1996:39, Id 26181, Id 55396, Id 58236
12	Dale	Mulig offerstein. Godt synlig fra vei og hav. Ingen tradisjon	Id 38807
13	Finnalteret	Offerstein nær den samiske bosetningen på Slåttebakken.	Id 76967
14	Finnkerka	Bergformasjon nord-øst på Ytre Elgsnes, omtrent 2km fra forrige offerplass, der navnet kan indikere at det har vært en samisk offerplass.	
15	Kveda/Haugkjerringa	Da Winther gjorde den første arkeologiske undersøkelsen av Kveøya ble han fortalt at denne klippeformasjonen ble ofret til i eldre tider og at folk kom langveisfra for dette formålet. Interessant nok kunne de ikke si om det var samer eller nordmenn som tilba Kveda.	Winther 1875:16
16	Smorningssteinen	Mulig offerstein	Id 67837
17	Marjasteinen	Stor flyttblokk kløyvd i tre deler. Befinner seg i det samiske kulturlandskapet på Storjorda	Id 55000
18	Altersletta	Offerstein ved Gombogen. Den er kvadratisk i form, rødlig i farge og har et hull boret gjennom seg.	Id 7176, Id 127211
19	Kjærfjorden	Bjørnegrav. Funnet i hule med spor etter margspaltede bein, og er datert til AD 220-325, noe som gjør dette funnet det eldste bjørnegraven i Skandinavia	Myrstad 1996:39
20	Dukhaugen	Tre offerringe i nærhet av hverandre. Vi har også en heller lengre ute med kysten som kalles for Finnkerka	Id 127733
21	Kirkberget	Under Kirkberget (Kjerkberget) har det blitt funnet en mengde brente bein, og har da blitt tolket som en offerplass. Ovenfor Kirkberget går en sti/vei som heter Via Sacra (!)	Id 37920
22	Nipen	Markasamisk bygd med mange historier om bjørnejakt og spesielle ritualer knyttet til denne bedriften. En forteller om en slagbjørn som ble drept, men disponert på en spesiell måte og beinene gravd ned ved Beinberget (ukjent sted). Det skal også ha vært en offerplass på Stornipen, en haug NØ for selve boplassen, der det før i tiden ble ofret for god reinlykke hver St.Hans.	Myrstad 1996:37-38
23	Stormyra	Offersted med to seidiesteiner. Tilknyttet tradisjon. Det skal være steinblokker i en ring rundt disse men usikker på om dette da kalles en ringformet offerplass (notert ned som naturlige steinblokker i ringformasjon)	Id 48511
24	Kvitberget	Hule på østsiden av Kvitberget, nær Finngammhaugen, med funn av dyrebein. Mulig at Kvitfjellet er en offerplass/hellig fjell	Id 38542
25	Grovfjord/Balteskaret	Usikker bjørnegrav. Etter opplysninger fra Schreiner skulle det være en bjørnegrav ved Grovfjord, så plassering er usikker. Tradisjon omtaler at svenske reindriftssamer som holdt til ovenfor Balteskardet (I Grovfjord) skjøt den siste bjørnen og tok den ned til stranda, innerst i kråa i Balteskard og hadde en skikkelig bjørnefest.	Myrstad 1996:16, Id 38552
26	Grov/Astafjord	Funnsted for liten Seidestein (Seide-oaivi) Tror denne er den samme som nevnes i Samisk-etnografisk katalog (L.384)	Id 9180

27	Tømmersteinen	Omlastingsplass for tømmer, mulig offerstein. I et markasamisk kulturlandskap. (Merk, Id 68209. Tradisjon som sier at samene som bygde båter for Sigurd Slembe skal ha bodd i en heller her. Samme heller som nevnt i Id 26177?)	Id 26177
28	Trangdalen	Funnsted for tre samiske treidoler. Usikker plassering	Ts.3977
29	Riebevággie/Skáidi	Offerplass med to sieidiesteiner. Skal være funnet mynt fra 1700tallet her	Id 128553
30	Sølvsteinen	Kjent offerstein med mange sagn knyttet til seg	Id 115720, EM105
31	Munter	Et lite berg på stranden av Sletjord som samene ofret til. Verd og merke seg er også Id 47015 – Samlingsjorda, som er rett ved. Dette skal være en sagnkirkegård/sagnkirke. En skatt skal være gravd ned her og kunne graves opp med santhans.	EM104
32	Bassecohkka	Ligger sørvest for Bassevárri (33). Må nevne at det er noe blanding her i Manker, da vi har Bassevarri (Ristind), Hárvescohkka og Bassecohkka (Bukkefjellet), men disse blir omtalt noe om hverandre.	EM103
33	Bassevárri	På grensen mellom Lavangen og Narvik finner vi dette fjellet (Ristind)	EM103
34	Seines	Daudningsteinen eller Kjempesteinen. Samisk offerstein, der det og har blitt funnet bein, men en tradisjon går ut på at Framnes-kjempen kastet denne steinen etter noen samer som skulle røve på gården. I nærheten er det også funnet bein etter flere bjørner. Disse lå vel noe spredt, noen funnet i bergsprekker etc. Det har også blitt foreslått at selve navnet Seines kan henvise til Seidie, dog det nåværende samiske navnet på området er Sevgu	Myrstad 1996:38-39, Id 56312
35	Altersteinen	Offerstein	EM106
36	Lillevann	Mulig offerstein, knyttet til reindriftsamisk kulturlandskap.	Id 128097
37	Helligvatnet/Basejávri	Et område med flere Base/Basse-navn (Basegurra, Basejavri og Basejiekna). Det norske navnet på Basejavri er Helligvatnet . Et fjell skal også ha vært kalt Bassecohkka her, antageligvis det som i dag er Sealggacohkka	Qvigstad 1924:352
38	Kirkesteinen	Det er ikke knyttet til samisk tradisjon i Askeladden, men til sagn om en kirke, men tar den med pga. lignende sagn tilknyttet andre offerplasslokalteter	ID 27036
39	Tjuvsteinen	Offerstein, som med likhet til tradisjonen om Sølvsteinen, har historier tilknyttet seg at de bofaste kom og stjal offergavene som samene la ned her	Id 27024
40	Bukkefjellet	Her er det to stallodører i fjellet som vistnok skal være hellig. Ligger med Gangnesaksla. Gangnes ligner for så vidt på Ganes, den lille samiske sagnfiguren som også har en haug oppkalt etter seg i Bardu (60).	http://www.unimus.no/foto/#/l=33507TMU
41	Guolloluokta	En bukt i i det nå oppdemmede Kjårdavatnet, skal det ha vært en samisk offerplass og en grav	Qvigstad 1924: 352, EM128
42	Stallokallo	En klippe som ligger et lite stykke innenfor svenskegrensen.	EM85
43	Ivarsteinen	Et grensemerke (r.259) med Gautelivatnat som skal ha vært brukt som offerstein	Qvigstad 1924: 352, EM129
44	Klåpen	Mulig offerstein	Id 66652
45	Skrolsvik	Et område med bjørregraver og urgraver.	Myrstad 1996:36-37
46	Straumsbotn	Bjørnegrav. Bjørnebein funnet i en bergsprekk under en heller. Tapt. Markasamisk bosetningsområde. Noe sør for dette funnet har vi Staloberget	Myrstad 1996:37
47	Klauvhamna	Et område med fangstgroper men også registrert en offerring	Id 68362
48	Stallonjarga	Halvøy ved Dyrøy	
49	Basecohkka/Hjerttinden	Her har vi også Basejavri, Basejohka og Basevággu, og utgjør da et kompleks med "Base/Basse-navn"	EM56
50	Stallomyra		
51	Akko/Áhkkoriehppi	Av stedsnavn er bare sistnevnte kommet med i registeret der selve "Akko" ser ut til å ha gått tapt. Akko er en klippeformasjon (eller fjell) som ser ut som en dame og samene ofret til henne. Usikker plassering. Lengre inn i Áhkkoriehppi (antar jeg) skal det også være en Basse-lokalitet.	EM75, EM76
52	Røkenes	Bjørnegrav i ei ur.	Myrstad 1996:36
53	Botollsteinen	Samisk offerstein	Id 67513
54	Rungu	Manker nevner Ruonko som en sieide øverst i Spansdalen, men det er usikkert om det er snakk om Bottolfsteinen (53). Det skal vist være flere plasser i denne spesielle dalen som har blitt ansett som hellig/offerplasser. Det skal også være en hellig kilde her, eller hellig foss. Bassejuovva (hellig ur) finnes også i østenden av Spansdalen	EM77, http://www.unimus.no/foto/#/l=32918TMU

55	Lappaugen/Stormyra	Ordførarsteinen er en stor kampestein med mindre steiner foran, som danner et platå. Samisk Offerstein. Samtidig har vi ei hytte registrert noe lengre nord-øst som Bassevarre. Lengre sør for Ordførarsteinen, innover langs Stormyra finner vi Sieidegeadgi, altså helligsteinen. Enda lengre sør har vi Storsteinen, en samisk offerstein. Kan være den samme som Sieidegeadgi, men da er stedsnavnet feilplassert på kartet.	Id 56967, Id 156581
56	Årsteinhornet	Et hellig fjell.	EM78
57	Elvevoll	Offerstein i et samisk kulturlandskap.	Id 7786
58	Vuidasgallo	"Den smurte steinen". Offerstein på fjellet Vuoidascohka, der kvinner heller ikke fikk lov til å gå over tregrensen.	EM79
59	Bolnovuoddo	Et kjent offersted som er godt beskrevet av Manker. Plassen i seg selv skal være hellig og det er flere individuelle offerplasser her, med offersteiner og bein. Manker nevner funn av masse bein og gamle mynter. Danske mynter som er tusen år gamle er funnet + noen som er eldre. Det er knyttet til mye tradisjon her. Her man har funnet et metalldepot med et enegget sverd	EM80, Sommerseth 2009:258-259
60	Ganešbákti	En liten ås nær Bolnovuoddo, oppkalt etter en samisk sagnfigur. Se også 40.	
61	Stallojohka	Stallo-navn	
62	Basevárdu	Stedsnavnet indikerer en hellig plass. Manker har registrert dette stedet, men sier også at en del av Barduelva (Fra Innset til Altevatnet) er hellig og kalles Baseeadno, og at det er flere Base-navn her som ikke har kommet med i dagens stedsnavnregister (Basejavre/Veslvatnet, Baserotto og Basevuovde). Antageligvis har den indre delen av Østerdalen utgjort et hellig landskapsrom.	EM60
63	Stallojohkka		
64	Noaidūn	Salvasskardfjellet. Navn som knyttes til noaiden og samisk religiøs praksis	
65	Hávgalouppal	Dette skal ha vært det nest største offerstedet til samene som benyttet seg av dette området og det skal ha vært tre små sieidier her	EM83
66	Sieiddeláhkku/-johka	Et fjellområde preget av en rekke småbekker og vann. Sieiddejohka/Steinelva renner ned i et skar fra Sieiddeláhkku og området med munningen skal ha vært hellig	EM61
67	Sieiddejohka/Geađgejohka	Geađgejohka. Manker har registrert to elver med dette navnet, men kun den foregående (nr. 66) har kommet med i dages stedsnavnregister. Den andre elva skal ligge lengre øst for nr.66 og komme ned fra Kistefjell. En odde nær munningen av denne elva skal ha blitt kalt Sieidenjarga og munningsområdet skal også her ha vært hellig. Den beste kandidaten må være Geađgejohka, som renner gjennom en djup kløft (Geađgegorsa), vest for Kistefjell, og kommer ut like nord-øst for Ulveneset. Foruten om egnet plassering etter Mankers beskrivelse kan også navnene indikere at dette er den andre av de to omtalte elvene. Det norske navnet på elva som renner ned fra Sieideláhkku er Steinelve, som er en direkte norsk oversettelse av Geađgejohka. En annen indikasjon er at begge elvene renner gjennom relativt markante skar/daler.	EM61
68	Stallovárri	Stallo-navn	
69	Haltelatnja	Navnet er ikke i stedsnavnregisteret men det indikerer en hellig/mytisk plass. Her skal en av Saarivuomasamenes hovedofferplasser ha befunnet seg. Usikker plassering.	EM59
70	Ánjajávri	Det skal ha vært en offerplass i Anjavassdalens øvre ende. Usikker plassering	EM58
71	Andersholmen	Her skal det ha vært en gammel offerplass, men holmen er nå under vann	Id 7805, Sommerseth 2009:64
72	Gaitsaluokta	Her skal det ha vært en stor haug med bein og kull som har blitt antatt å være en offerplass . Usikker plassering	EM62
73	Astojohka	Her skal det ha vært noen små hauger der det ble ofret reinhorn og lignende. Usikker plassering	EM81
74	Uvhrenjarga	Offerodden. På strandflata på sørsiden av Leinavatnet der det smalner inn, er det et stort berg med en mindre stein oppå seg som har blitt betraktet som en sieidie. Det skal ha vært to mindre sieider her men de ble fjernet og brukt som fiskesøkker	EM84
75	Ruksiskerke	Den røde steinen. Skal ha antropomorfe trekk og en del historier knyttet til seg.	EM57
76	Devdisjávri	Dødesvatnet. Her skal lainasuovmisamene ha hatt sin viktigste offerplass på en odde. Der skal det stå en sieidie i mannsstørrelse	EM45
77	Rostojávri	Ved den svenske delen av Rostojávri skal det være en samling av Sieidde-navn, med blant annet en hellig øy som Manker har gravd ut.	EM21, Sommerseth 2009:62